

पहिलो-अध्याय

१. शोध-परिचय

१.१ शोध-शीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक नेपाली विज्ञानकथाको विश्लेषण रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्र पुरा गर्ने प्रयोजनका निम्ति तयार गरिएको हो ।

१.३ परिचय

पाश्चात्य समालोचक आइज्याक असिमोभले “विज्ञानकथाहरू अनन्त आपूर्ति हुने विचारयोग्य भविष्यमाथि गरिने असामान्य यात्राहरू हुन् ”(ग्लेनेइ लिटरेचर; १९७६ ई.: ९०३) भनी परिभाषित गरेका छन् । विज्ञानको आविष्कार र प्रवाहलाई कलात्मक मूल्य प्रधान गरी यी कथा रचना गरिएको हुन्छ । विश्व साहित्यमा १९ औं शताब्दीदेखि विज्ञानआख्यान विशेष प्रचलित भएपछि यसले साहित्यिक मान्यता प्राप्त गरेको हो । नेपाली कथामा भने विक्रमको एक्काइसौं शताब्दीको दोस्रो दशकबाट विज्ञानकथा लेखिन थालेको हो । नेपाली कथा क्षेत्रमा शङ्कर लामिछाने, विजय मल्ल, कविताराम, सरुभक्त, रमेश विकल, गोरखबहादुर सिंह, विजय चालिसे, आमोद भट्टराई, रमेश खनाल, मदनमणि दीक्षित, महेशविक्रम शाह, गोविन्दप्रसाद ‘कुसुम’, इन्दिरा प्रसाईंलगायतका कथाकारहरूले यस क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । हाल नेपाली साहित्यमा विज्ञानकथा फस्टाउदो रूपमा अगाडि बढ्दै छ ।

१.४ समस्या कथन

नेपाली कथा क्षेत्रमा विज्ञानकथा लेखन विकसित रूपमा अगाडि बढ्न थाले पनि यसको अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण हुन बाँकी नै छ । विज्ञानकथाको वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण नै यस शोधपत्रको मुख्य समस्या हो । यस शोधपत्रका मुख्य समस्या कथन निम्नलिखित छन् ।

- (क) विज्ञानकथाको सैद्धान्तिक मान्यता के हो ?
- (ख) नेपालीमा विज्ञानकथा लेखनको परम्परा कस्तो छ ?
- (ग) नेपाली विज्ञान कथाकार र तिनका विज्ञानकथाले के कस्ता प्रवृत्ति बोकेका छन् ?
- (घ) नेपाली विज्ञानकथाका मूलभूत प्रवृत्ति के कस्ता छन् ?
- (ङ) नेपाली कथा यात्रामा विज्ञानकथाले के कस्तो योगदान पुऱ्याएको छ ?

१.५ शोधको उद्देश्य

नेपाली विज्ञानकथाको वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्नु नै यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य हो । यस शोधपत्र तयार गर्नुको उद्देश्य निम्नलिखित छन्:-

- (क) विज्ञानकथाको सैद्धान्तिक मान्यता प्रस्तुत गर्नु ।
- (ख) नेपाली विज्ञानकथा लेखनको परम्परा केलाउनु ।
- (ग) नेपाली विज्ञान कथाकारहरूको योगदानको खोजी गर्दै तिनीहरूका प्रतिनिधि कथाहरूको विश्लेषण गर्नु ।
- (घ) नेपाली विज्ञानकथाका मूलभूत प्रवृत्ति ठम्याई तिनको विश्लेषण गर्नु ।
- (ङ) नेपाली कथा यात्रामा विज्ञानकथाले पारेको प्रभाव र योगदानबारे चर्चा गर्नु ।

१.६ शोधकार्यको औचित्य

विश्वका सम्पन्न मुलुकहरूमा विज्ञान साहित्य लेखनको परम्परा बसिसकेको छ । नेपाली साहित्यमा पनि विज्ञान साहित्य हाल फस्टाउदो रूपमा अगाडि बढेको देखिन्छ । विशेषतः नेपाली विज्ञान साहित्यका क्षेत्रमा अन्य विधाभन्दा कथा विधा दूरो छ । यी कथाको सामान्य चर्चा परिचर्चा केही ग्रन्थहरू र पत्रपत्रिकाहरूमा भएको पाइएता पनि वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण भएको पाइँदैन । अतः विज्ञानकथाको परम्परा, प्रवृत्ति र सैद्धान्तिक जानकारी राख्नखोज्नेहरूका लागि प्रस्तुत शोधपत्रको छुट्टै महत्व छ ।

१.७ सीमाङ्कनः

प्रस्तुत शोधपत्रमा नेपाली कथा यात्रामा देखापरेका मौलिक विज्ञानकथाहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ । बालकथा र अनुवादित कथाहरूको अध्ययन यहाँ गरिएको छैन ।

१.८ पूर्वकार्यको समीक्षा

विक्रमको एक्काइसौं शताब्दीको दोस्रो दशकबाट स्पष्ट रूपले नेपाली साहित्यमा विज्ञान साहित्यको प्रवेश भएको पाइन्छ; तर हालसम्म विज्ञानकथामा मात्र होईन समग्र विज्ञान साहित्यको कुनै पनि विधामा विशिष्ट अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइँदैन । केही ग्रन्थमा पाइँने समालोचना, कतिपय विज्ञानकथा सङ्ग्रहमा रहेका भूमिका तथा केही पत्रपत्रिकामा प्रकाशित विज्ञान साहित्य र कथाका चर्चा परिचर्चा नै नेपाली विज्ञानकथाका क्षेत्रमा भएका पूर्वकार्य हुन् । यसरी नेपालीमा भए-गरेका केही पूर्वकार्यका सन्दर्भसामाग्री निम्नप्रकार छन्:-

- (क) विक्रम संवत् २०२७ को मधुपर्क वर्ष ३, अङ्क ६ मा वासुरिमाल “यात्री”ले “गौँथलीको गुण”: एक दृष्टि’ समालोचनात्मक लेखमा कथाकार शङ्कर लामिछानेको कथासङ्ग्रह ‘गौँथलीको गुँड’

को समीक्षा गर्दै उनका तीन ओटा विज्ञानकथा 'माया नं. ६५३', 'ऊ कसको हो ?' र 'आत्माको मीमांसा' लाई शुद्ध कथा मान्न नसकिने बताएका छन् । उनले यी कथाको कथावस्तु अमेरिका र युरोपबाट आयत गरिएको उल्लेख गरेका छन् । उनले लामिछानेका यी तीन कथाको नकारात्मक आलोचना गर्दै यी कथा हाँसको बथानमा कौवा बनेर रहेको टिप्पणी गरेका छन् ।

(ख) सन् १९८० मा दार्जिलिङबाट प्रकाशित केही रेखाङ्कन : केही समालोचना समालोचनात्मक कृतिमा शरद छेत्रीले 'शंकर लामिछानेका विज्ञान-कथाहरू' शीर्षकको लेखमा विज्ञानकथाको चर्चा गर्दै लामिछानेका तीन विज्ञानकथाहरूको सामान्य समीक्षा गरेका छन् ।

(ग) विक्रम संवत् २०४४ सालमा प्रकाशित सरुभक्तको एक अविनवको आत्मकथा (विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञान-कथासङ्ग्रह) कृतिको भूमिकामा कृष्णचन्द्र सिंह प्रधानले एक अविनवको आत्मकथा विज्ञान उपन्यास तथा यसै कृतिभित्र समेटिएका पाँच विज्ञानकथाहरूको सामान्य विवेचना गरेका छन् ।

(घ) विक्रम संवत् २०४७ सालमा प्रकाशित सरुभक्तको छोरी ब्रह्माण्ड विज्ञान-कथासङ्ग्रहको भूमिकामा राजेन्द्र सुवेदीले विज्ञानकथाको सामान्य परिचय दिँदै यसमा सङ्ग्रहित कथाहरूको समीक्षा गरेका छन् ।

(ङ) विक्रम संवत् २०४७ सालमा प्रकाशित विजय चालिसेको प्रयोग/प्रत्यारोपण कथासङ्ग्रहको भूमिकामा राजेन्द्र सुवेदीले विज्ञानकथा 'प्रयोग/प्रत्यारोपणको संक्षिप्त समीक्षा प्रस्तुत गरेका छन् ।

(च) विक्रम संवत् २०५२ चैत्रको मधुपर्कमा प्रकाशित लक्ष्मीशरण अधिकारीको 'विज्ञान साहित्यका स्रष्टा र सिर्जना' समिक्षात्मक लेखमा अधिकारीले विज्ञान साहित्यको सामान्य परिचय दिँदै केही नेपाली विज्ञान साहित्यकारहरूको योगदानको चर्चा र उनीहरूका कृतिहरूको संक्षिप्त समीक्षा प्रस्तुत गरेका छन् ।

(छ) विक्रम संवत् २०५४ सालमा प्रकाशित सरुभक्तको यामागल विज्ञान कथा-सङ्ग्रहको भूमिकामा रमेश विकलले यस सङ्ग्रहभित्र सङ्ग्रहित कथाहरूको संक्षिप्त विवेचना गर्दै संस्कृत साहित्यका ग्रन्थमा पाइने विज्ञानसाहित्यका केही प्रसङ्गहरूको चर्चा गरेका छन् ।

(ज) विक्रम संवत् २०५९ (वर्ष १२, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४५, वैशाख-असार) को समकालीन साहित्यमा प्रकाशित मधुसूदन गिरीको 'स्वैरकल्पना र नेपाली कथा-परम्परामा यसको प्रयोग' समालोचनात्मक लेखमा नेपाली विज्ञानकथामा पाइने स्वैरकल्पनाको प्रयोग र प्रवृत्तिको विवेचना गरिएको छ ।

(झ) ऋषिराज बराल र कृष्णप्रसाद घिमिरेद्वारा सम्पादित, विक्रम संवत् २०६१ सालमा

प्रकाशित नेपाली कथा भाग-३ मा शङ्कर लामिछानेको 'माया नं. ६५३' विज्ञानकथाको संक्षिप्त समीक्षा गरिएको छ ।

(ब) विक्रम संवत् २०६१ कार्तिकको दायित्व (वर्ष १८, पूर्णाङ्क ५०) मासिकमा प्रकाशित विजय चालिसेको 'विज्ञान कथा र नेपाली विज्ञान कथा अध्ययनको आवश्यकता' लेखमा पाश्चात्य विज्ञानकथा लेखन परम्पराको चर्चा गर्दै नेपाली विज्ञानकथाको अध्ययन अनुसन्धान हुन बाँकी रहेको बताएका छन् ।

(ट) विक्रम संवत् २०६१ मा प्रकाशित, वालिका गिरी र विदुर गौतमद्वारा सम्पादित बहुमुखी प्रतिभा : डा. कविताराम कृतिमा सङ्कलित केही लेखहरूमा कवितारामको विज्ञान साहित्य र विज्ञानकथाहरूको विवेचना पाइन्छ ।

१.९ शोध विधि:

१.९.१ सामाग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधमा पुस्तकालयीय पद्धतिमा आधारित रहेर सामाग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसका क्रममा नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाका ग्रन्थ, पुस्तक, पत्रपत्रिका, कार्यपत्र, इन्टरनेट अदिको उपयोग गरिएको छ । यसका साथै यहाँ विज्ञानकथाका विद्वान व्यक्तित्वहरूबाट प्राप्त जानकारी तथा सल्लाहको पनि सहायता लिइएको छ ।

१.९.२ शोध विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा सङ्कलित सामाग्रीहरूको विश्लेषण सैद्धान्तिक, विश्लेषणात्मक, ऐतिहासिक र तुलनात्मक विधिबाट गरिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई ६ अध्यायमा विभाजन गरिएको छ; जस अन्तर्गत विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरू पनि रहेका छन् । यस शोधपत्रका ६ अध्याय निम्नप्रकार विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो अध्याय – शोध परिचय

दोस्रो अध्याय – विज्ञानकथाको सैद्धान्तिक मान्यता

तस्रो अध्याय – नेपाली विज्ञानकथाको विकासक्रम

चौथो अध्याय – नेपाली विज्ञान कथाकार र प्रतितिधि कथाको विश्लेषण

पाँचौं अध्याय – नेपाली विज्ञान कथाकारहरूको प्रवृत्ति र नेपाली कथामा यसको योगदान

छैठौं अध्याय – उपसंहार

सन्दर्भ-ग्रन्थ सूची

परिशिष्ट

दोस्रो-अध्याय

२. विज्ञानकथाको सैद्धान्तिक मान्यता

मानव सभ्यतामा विज्ञान र प्रविधिको विकासले पारेको प्रभावबाट नै विज्ञानकथाको जन्म हुनपुगेको हो । जब विज्ञानले प्रकृतिमाथि विजय हासिल गर्‍यो, तब नै विज्ञानकथाले आफ्नो छुट्टै पहिचान बनाउन सफल भयो । पूर्वीय तथा पाश्चात्य कथा परम्परामा विज्ञान र प्रविधिको प्रभावका उदाहरणहरू अतिप्राचीन भेटिए पनि उन्नाईसौं शताब्दीमा मात्र विज्ञानकथाले आफ्नो छुट्टै अस्तित्व प्राप्त गरेको हो । पाश्चात्य साहित्य जगत्मा जन्मेर विकसित भएका यी कथा समयक्रमसँगै भारतीय उपमहाद्विपका भाषाहरूमा पनि लेखिनुका साथै विकसित हुँदै गए । यसै क्रममा नेपाली साहित्यमा पनि विज्ञानकथा लेखन परम्परा मजबुत हुँदै जानथालेको छ । विश्व साहित्यमा यसले पुगनपुग दुई सय वर्षको इतिहास बोकेको छ । यस समयावधिबीचमै यसले आफ्नो छुट्टै सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गरिसकेको छ । यहाँ यही विज्ञानकथाको सैद्धान्तिक मान्यताको बारेमा संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

२.१ 'विज्ञानकथाको' शब्दको व्युत्पत्ति

'विज्ञान' र 'कथा' दुई छुट्टाछुट्टै शब्दको समासबाट विज्ञानकथा शब्द निर्माण भएको हो । यसको अर्थ हो – विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित रहेर रचना गरिएको कथा । 'विज्ञान' शब्दको शाब्दिक अर्थ भौतिक वस्तुको तत्त्व, सिद्धान्त आदिको प्रयोगात्मक विवेचना गरिएको शास्त्र; (साइन्स); विशिष्ट ज्ञान; प्रज्ञा; विवेक; बुद्धि; ईश्वर; आत्मा, तथा बौद्ध मत अनुसार आत्म स्वरूपको ज्ञान (त्रिपाठी र अन्य सं.; २०५८: ११४९) हुन्छ । संस्कृत मूलबाट नेपालीमा आएको 'विज्ञान' शब्द 'ज्ञान' शब्दमा 'वि' उपसर्ग लागेर बनेको छ । यहाँ 'वि' उपसर्ग 'ज्ञान' शब्दलाई विशिष्टीकृत गर्न आएको छ । यस्तै 'कथा' शब्दको शाब्दिक अर्थ प्रबन्धात्मक रूपमा गद्यमा लेखिएको आख्यानात्मक लघु रचना, कहानी; गल्प, (त्रिपाठी र अन्य सं.; २०५८: १८०) हुन्छ । संस्कृत मूल स्रोतबाट नेपालीमा आएको 'कथा' शब्द कथन अर्थात् अभिशंसन अर्थ वहन गर्ने 'कथ्' धातुमा 'अच्' प्रत्यय लागेर 'कथ' बने पछि चिति, पूजा, कुम्ब, चर्चि, चेति, टाप, सूत्रबाट प्रत्यय लागेर 'टाप्' को 'आ' भएपछि कथ् +अ +आ .=कथा (सुवेदी; २०५७: १) निर्माण हुन्छ । यसरी हेर्दा विज्ञानकथा शब्दको अर्थ भौतिक विषयको तत्त्व, सिद्धान्त, आदिको प्रयोगात्मक विवेचना गरिएको आख्यानात्मक लघु रचना हुन्छ; तर यो अर्थले विज्ञानकथाको पूर्णतया मर्म केलाउन सक्दैन ।

विज्ञानकथा अङ्ग्रेजीको साइन्स फिक्सन स्टोरी (Science Fiction Story) को समानार्थी शब्द हो । अङ्ग्रेजीमा विज्ञानकथालाई साइन्स फिक्सन (Science Fiction) शब्दभित्र समेटिएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजीमा साइन्स फिक्सन (Science Fiction) शब्दको अर्थ हुन्छ- भविष्य तथा तात्कालिक वैज्ञानिक आविष्कारमा आधारित, काल्पनिक संसार, अन्तरिक्ष यात्रा तथा अन्य ग्रहका जीवनको व्याख्या गरिएको आख्यान (एड्भान्स अक्सफोर्ड डिक्सनरी; १९९२ ई.: ११३०) । अङ्ग्रेजीमा साइन्स (science) शब्द ल्याटिनको (Sceintia) भन्ने शब्दबाट बनेको हो भने फिक्सन (Fiction) शब्द पनि ल्याटिन भाषाको फिङ्गर (Finger) बाट बनेको हो । **इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकानाले** साइन्सफिक्सन (Science Fiction) शब्द साइन्टिफिक्सन (Scientification) (भाग २४; १९९६ ई.: ३९०) बाट विकसित भएको जनाएको छ । **इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिकाले** साइन्टिफिक्सन (Scientification) शब्द ह्युगो गेन्सब्याकले सन् १९२६ मा प्रथम पटक आविष्कार गरी (भाग १०; १९९० ई.: ५५२) चलनचल्तीमा ल्याएका हुन् । उनले यो शब्द विज्ञान आख्यानको पहिलो पत्रिका **अमेजिड स्टोरिज**मा विज्ञान आख्यानलाई नै जनाउन प्रयोग गरेका हुन् । ह्युगो गेन्सब्याकले प्रयोग गरेको यस शब्दलाई विज्ञानकथाका अर्का सशक्त समालोचक जोन क्याम्पवेलले साइन्स फिक्सन (Science Fiction) नाम दिएका हुन् (फोंडके; २००६ ई.: एघार) । **इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकानाले** सुरुसुरुमा विज्ञान पत्रिकाहरूमा प्रकाशित लोकप्रिय कथाहरूलाई साइन्सफिक्सन भन्न थालिएको र पछि विशाल बनावट भएका भविष्यवाणी गर्ने खालको कृतीहरूका लागि पनि यो शब्द प्रयोग गर्न थालिएको (भाग २४; १९९६ ई.: ३९०) जनाएको छ । यसरी विज्ञानकथाका लागि प्रयोग गरिएको साइन्सफिक्सन (Science Fiction) शब्दले पछि अर्थविस्तार गरेर विज्ञान आख्यानलाई समेटेको देखिन्छ । हाल अङ्ग्रेजीमा यो शब्दलाई संक्षिप्तीकरण गरी एस् एफ् (S.F.) को रूप प्रचलनमा ल्याइएको छ ।

नेपालीमा सुरुसुरुमा विज्ञानकथालाई वैज्ञानिक कथा भनेको पाइन्छ । स्वर्गीय शङ्कर लामिछानेले **स्रष्टा र साहित्य** (२०२४) को अन्तर्वार्तामा र वासु रिमाल यात्रीले **मधुपर्क** (वर्ष, ३ अङ्क ६, २०२७) को 'गौथलीको गुँड: एक दृष्टि' समीक्षात्मक लेखमा विज्ञानकथा शब्दको प्रयोग गरेका छन्; तर सन् १९८० मा दार्जिलिङबाट प्रकाशित **केही रेखाङ्कन : केही समालोचना** कृतिको 'शङ्कर लामिछानेका विज्ञान-कथाहरू' शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा शरद छेत्रीले 'विज्ञान-कथा' शब्दको प्रयोग गरेका छन् । हाल नेपालीमा विज्ञानकथा शब्द नै बढी प्रचलनमा छ । वैज्ञानिक कथा भन्नाले

वैज्ञानिकहरूले लेखेको कथा वा वैज्ञानिकहरूका विषयमा लेखिएको कथा भन्ने अर्थ प्रदान गर्ने भएकाले पनि 'विज्ञानकथा' शब्द नै बढी सान्दर्भिक ठहर्छ ।

विज्ञानकथा शब्दलाई नेपाली बृहत शब्दकोश, नेपालीशब्द सागरलगायतका शब्दकोशहरू र नेपाली साहित्यकोशमा स्थान दिइएको छैन । नेपाली साहित्यमा विज्ञानकथा लेखिनथालेको आधा शताब्दी बितिसकदा पनि शब्दकोश र साहित्यकोशहरूमा यसको नाम नचढ्नु दुःखद कुरा हो । आशा राखौं निकट भविष्यमै कोशहरूमा यसले आफ्नो स्थान पाउन सफल हुनेछ ।

२.२ परिभाषा

विज्ञानकथाको लेखन उन्नाइसौं शताब्दीको दोस्रो दशकबाट सुरु भए पनि यसको समालोचना बीसौं शताब्दीको तेस्रो दशकबाट मात्र प्रारम्भ भएको हो । यही छोटो समयमा पनि विभिन्न युग र चरणहरू पार गर्दै नयाँ-नयाँ स्वरूप ग्रहण गरेको यसको इतिहासले देखाउँछ । विज्ञानकथालाई समय समयमा विभिन्न विद्वानहरूले छुट्टाछुट्टै कोणहरूबाट व्याख्या र विश्लेषण गर्दै परिभाषित गरेका छन् । यसको परिभाषामा थुप्रै मतमतान्तरहरू पाइन्छन् । कलात्मक विषय भएकाले एउटै परिभाषाले यसको सम्पूर्ण मर्म अँगाल्न नसक्ने भएकाले यसको परिभाषामा मतमतान्तर भेटिनु स्वभाविकै हो ।

२.२.१ पाश्चात्य परिभाषा

विज्ञानकथाहरूको चर्चा पाश्चात्य साहित्यमा साइन्सफिक्सन भित्रैबाट गरिएको पाइन्छ । अतः यहाँ साइन्सफिक्सन कै रूपमा विज्ञानकथाको परिभाषाहरू चर्चा गरिएको छ ।

साइन्सफिक्सनको नामकरण गर्ने र यसको छुट्टै अस्तित्व स्थापना गराउने प्रथम व्यक्ति अमेरिकन विद्युत इन्जिनियर ह्युगो गर्न्सब्याक हुन् । विज्ञान साहित्यको क्षेत्रमा नयाँ क्रान्ति ल्याउन सफल सन् १९२६ मा प्रकाशित अमेजिड स्टोरिजको पहिलो अङ्कको सम्पादकीयमा उनले यसको परिभाषा यसरी दिएको पाइन्छ-

“साइन्सफिक्सन भन्नुको मेरो आशय जुल्स वर्न, एच्. जी. वेल्स र एड्गर एलेनका कथामा पाइने आकर्षक रोमान्सको साथसाथै वैज्ञानिक तथ्य र युग द्रष्टाको दूर्दर्शीताको सम्मिश्रण हो । यिनीहरूका विज्ञानकथा पढ्दा अत्यन्त रोचक लाग्नुका साथै शिक्षाप्रद पनि छन् र यिनीहरूले ज्ञानलाई अत्यन्त सुग्राह्य रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । विज्ञानकथामा आज चित्रण गरिएको कुनै आविष्कार भोली सत्य हुनु असम्भव छैन” (फोंडके, २००६ ई.: भूमिका) ।

गर्न्सब्याकले यस परिभाषामा विज्ञानकथालाई भविष्यमा सत्य हुन सक्ने दूर्दर्शी, रोचक रोमान्सको रूपमा चिनाएका छन् । विज्ञानकथामा विलक्षणता र दूर्दर्शीताका साथै अद्भुत कल्पनाशक्तिको अपेक्षा गरिइएकोले यो धारणा मान्ने हो भने छद्म विज्ञानको नाउँमा कल्पनाको कुनै पनि उडानलाई विज्ञानकथा साहित्यको रूपमा स्विकार्नुपर्ने सम्भावना रहेको आलोचना पाईन्छ (चालीसे; २०६१: ११५) ।

यस पछि बीसौं शताब्दीको दोस्रो दशकमा जोन क्याम्पवेलले आइज्याक असिमोभ र रोबर्ट हेनलिनसँग मिलेर तत्कालीन विज्ञान लेखकहरूका लागि एउटा नीति-पत्र तयार गरे (चालीसे; २०६१: ११५) । क्याम्पवेलले त्यस नीति-पत्रमा विज्ञानकथालाई विज्ञान परिवारको साहित्यिक माध्यम मान्नुपर्ने प्रस्ताव राख्दै यसरी परिभाषित गरेका छन् -

“वैज्ञानिक कार्य पद्धति एउटा यस्तो सम्भाव्यता हो, जसले सम्झीबुझी सिद्धान्तको व्याख्या मात्र नगरेर, नयाँ अज्ञात वस्तुका बारेमा पनि आफ्नो मत व्यक्त गर्छ । विज्ञानकथा पनि त्यस्तै खालको काम हो, जुन कथाका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ र यसको परिणामले यस्तो आकार ग्रहण गर्छ, जुन मेसिनमा मात्र लागु नभएर मानव समाजमा पनि लागु हुन्छ” (फोंडके; २००६ ई.: भूमिका) ।

यस परिभाषाले विज्ञानकथालाई मेसिन तथा समाज दुवैमा लागु हुन सक्ने, नयाँ अज्ञात वस्तुका बारेमा कथाका रूपमा व्यक्त गरिएको सम्भाव्य मतका रूपमा चिनाएको छ । यस परिभाषाले यस क्षेत्रका दिग्गज कथाकारहरूको जन्म दिन सफल भयो जसको फल स्वरूप विज्ञानकथा लेखनले सशक्तता ग्रहण गर्‍यो ।

यसैगरी अर्का प्रसिद्ध विज्ञानकथाकार थियोडोर स्टर्जिआनले आफ्नै कथाहरूका आधारमा यसको परिभाषा तयार पारेको पाईन्छ । उनको परिभाषा छ - “विज्ञानकथा यस्तो कथा हो जसमा चौतर्फी मानवीय समस्या र त्यसको समाधानको तानावाना बुनिन्छ र त्यो तानावाना वैज्ञानिक विषयवस्तु विना घटित हुन सक्दैन” (चालीसे; २०६१: ११५) । विज्ञानकथामा वैज्ञानिक विषयवस्तुको अपेक्षा गर्ने यस परिभाषाले विज्ञान र कथा साहित्यलाई एकीकरण गर्ने प्रशंसनीय प्रयास गरेको मानिन्छ । किनकि यसले विज्ञानको तर्क बाहेक अरू कुरा नमान्ने प्रवृत्ति र कथा साहित्यको भावावेष तथा कल्पना जस्तो मानवीय शक्तिप्रतिको भुकावका बीच सामञ्जस्य ल्याउने प्रयास गरेको छ (चालीसे; २०६१: ११५) । स्टर्जिआनको यो परिभाषाले गर्न्सब्याक र क्याम्पवेलको बसौंको प्रयासले स्थापित भएको मान्यतालाई भत्काईदियो र विज्ञानकथा लेखनमा उनकै मान्यतालाई अनुसरण गर्न थालियो ।

समयको परिवर्तनसँगै स्टर्जिआनको मतको अनुसरण गर्ने लेखकहरूले विज्ञानकथामा कल्पनालाई विज्ञानको नियन्त्रणमा राख्न आवश्यक ठानेनन् । यही धारणाबाट अर्को लोकप्रिय परिभाषाको जन्म हुनपुग्यो भन्ने कुरा निम्न कथनबाट पुष्टि हुन्छ “विज्ञानकथा वर्णणात्मक गद्यको त्यो रूप हो, जसको पृष्ठभूमि हाम्रो ज्ञात विश्वमा आधारित नभएर, हाम्रो जानकारीमै नभएको एउटा छुट्टै काल्पनिक जगत्मा आधारित हुन्छ” (चालिसे; २०६१: १५) । यस परिभाषाले विज्ञानकथालाई एउटा काल्पनिक जगतमा आधारित कथा मानेको छ । यस परिभाषाले अङ्ग्रेजी विज्ञानकथा लेखनमा वास्तविक विज्ञानका तथ्य (पुट) एकदमै कम भएका कथाहरूको बाँढीनै ल्याउन मद्दत गर्‍यो ।

विज्ञान र विज्ञानसाहित्य दुवै क्षेत्रमा सशक्त लेखकका रूपमा परिचित आइज्याक असिमोभले भने विज्ञानकथालाई यसरी परिभाषित गरेका छन - “विज्ञानकथाहरू अनन्त आपूर्ति हुने विचारयोग्य भविष्यमाथि गरिने असामान्य यात्राहरू हुन्” (ग्लेनेइ लिट्रेचर; १९७६ ई. ९०३) । यस परिभाषाले एकातिर विज्ञानकथालाई अनन्त आपूर्तियुक्त कथाका रूपमा चिनाएको छ भने, अर्कोतिर विचारयोग्य भविष्यको यात्रा भनी कल्पनालाई नियन्त्रण गर्ने प्रयास गरेको छ । यो परिभाषा विज्ञानकथाको समालोचनामा निकै लोकप्रिय रहेको छ ।

२.२.२. नेपाली परिभाषा

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा हालसम्म पनि विज्ञानकथालाई आधिकारिक र स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्ने कार्य भएको छैन । कतिपय समालोचकले विज्ञानकथाको चर्चा परिचर्चा गर्नेक्रममा र विज्ञानकथा सङ्ग्रहका भूमिका लेख्ने सन्दर्भमा सामान्य परिभाषित गर्न खोजेको पाईन्छ । यसै अनुरूप यहाँ केही नेपाली परिभाषा निकाल्ने कार्य गरिएको छ ।

विज्ञानकथाको परिभाषा गर्ने क्रममा समालोचक राजेन्द्र सुवेदीले सरुभक्तको विज्ञानकथा सङ्ग्रह **छोरी ब्रमाहण्ड**को भूमिकामा लेखेका छन्- “मानव जगत्मा प्रयुक्त विज्ञानको खोज र त्यसको परिणामले जे-जस्तो अवस्था र स्थिति प्रदर्शन गरेका छन्, तिनै सम्भावित दुनियाँको रूपरेखालाई कथाले पाठकसामु राखिदिन्छन्” (सरुभक्त; छोरी ब्रमाहण्ड, २०४७: भूमिका) । सुवेदीको यस परिभाषाले विज्ञानकथालाई विज्ञानको सम्भावित दुनियाँको रूपरेखा मानेको छ । यस परिभाषाले विज्ञानकथा विज्ञानको सिद्धान्त वा मान्यताबाट नियन्त्रित र भविष्यमा ती सत्य प्रमाणित हुन सक्ने सङ्केत प्रदान गरेको छ ।

समालोचक शरद छेत्रीले ‘शङ्कर लामिछानेका विज्ञानकथाहरू’ शीर्षकको समालोचनात्मक लेखमा विज्ञानकथाको उद्देश्य यसरी उल्लेख गरेका छन -“विज्ञानकथाको उद्देश्य संसारमा सङ्घर्ष

गर्नुपर्ने कीटाणु सरह मानिसमाथि पलायन तथा भयोत्तेजना सृजना गर्ने प्रकारका नभएर मानव कल्याण तथा भावी प्रलय-उन्मुख स्थितिदेखि मानव समूहको रक्षाको कामनामा निहित हुनुपर्छ” (क्षेत्री; १९८० ई. ४७) । यस परिभाषाले विज्ञान र प्रविधिको विकासलाई नकारात्मक ठहर गरी विज्ञानकथा ती नकारात्मक असरबाट मानवलाई जोगाउनका लागि लेखिनुपर्ने मत राखेको छ ।

माथि उल्लेखित अङ्ग्रेजी तथा नेपाली समालोचकहरूका परिभाषाहरूका आधारमा विज्ञानकथामा निम्न लक्षणहरू हुनुपर्ने देखिन्छ ।

-) कलात्मक संक्षिप्त आख्यानात्मक गद्य
-) वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि
-) काल्पनिकता
-) मानवीय भविष्यको चित्रण
-) विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित

यस बुँदाका आधारमा विज्ञानकथालाई यसरी परिभाषित गर्न सकिन्छ - विज्ञानकथा विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित, वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त ती कथा हुन्, जसमा मानवीय भविष्यको काल्पनिक जीवनका बारेमा उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

२.३. कथाको तत्त्वका आधारमा विज्ञानकथा

विज्ञानकथा छुट्टै साहित्यिक विधा नभएर कथाको एक प्रकारगत भेद हो । अतः कथामा पाईने सबैजसो तत्त्वहरू विज्ञानकथामा पाईन्छ । अन्य कथा जस्तै विज्ञानकथाका तत्त्व वा अङ्गहरू एउटै भए पनि यी कथाका तत्त्वगत विशेषता भने फरक हुन्छन् ।

कथाको निर्माण गर्ने विभिन्न अवयव वा अङ्गहरू नै कथाका तत्त्वहरू हुन् । यिनै विभिन्न तत्त्वहरूको पारस्परिक संयोजनबाट कथाले आफ्नै छुट्टै अस्तित्व र आकार प्राप्त गर्छ; तर कथाको तत्त्वहरू यत्ति नै हुन्छ भनेर किट्टन भने गाहारो छ । यस सम्बन्धमा पूर्वीय तथा पाश्चात्य क्षेत्रका विद्वानहरूले अनेकन मत राखेको पाईन्छ । यहाँ पूर्वीय तथा पाश्चात्य कथाका धेरै आधुनिक समालोचकहरूले मान्दै आएका कथाका ६ तत्त्वः कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, भाषाशैली र उद्देश्यका आधारमा विज्ञानकथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

२.३.१. कथावस्तु

कथावस्तु कथाको एक प्रमुख तत्त्व वा अवयव हो । आवश्यक घटनाहरूको श्रृंखलात्मक र कलात्मक गठन र गुम्फन नै कथावस्तु हो (थापा; २०५०: १६०) । कथावस्तुमा भिन्न भिन्न घटना वा दृष्यहरूलाई क्रमिक रूपमा संयोजन गरी तिनका बीचमा सम्बन्ध स्थापित गरिएको हुन्छ । वास्तवमा कथावस्तु भन्नु नै स्वयम् कथाकारको विचार, धारणा वा अनुभूतिको मूर्त अभिव्यक्ति वा प्रस्तुति हो (श्रेष्ठ; २०६०: ९) । कथामा वर्णन गरिएका घटना कार्य आदिका संयोजनबाटै कथावस्तु बनेको हुन्छ (अवस्थी; २०५५: ६); तर यस्ता घटना, कार्य आदिको वर्णनको संयोजन कलागत मूल्यले युक्त हुनुपर्छ । कथावस्तुका आधार सामाग्रीका रूपमा द्वन्द र क्रियाव्यापार रहेका हुन्छन् । यिनले नै कथावस्तुलाई निरन्तर गति दिँदै अगाडि बढाएका हुन्छन् । कथावस्तुको रचनातन्त्रमा प्रारम्भ, मध्य र अन्तको श्रृंखलाबद्ध अनुशासन रहेको हुन्छ (श्रेष्ठ; २०६०: १०) । परिणामका दृष्टिले कथाको कथावस्तु दुखात्मक वा सुखात्मक हुने गर्दछ (अवस्थी; २०५५: ६) ।

रचनाकलाका दृष्टिले विज्ञानकथा र अन्यकथाको कथावस्तुमा खासै भिन्नता पाइँदैन । अन्य कथामा जस्तै विज्ञानकथामा पनि प्रारम्भ, मध्य र अन्तको श्रृंखलात्मक अवस्था हुन्छ । अन्य कथाजस्तै यी कथा पनि दुखात्मक वा सुखात्मक हुन्छन् । द्वन्द र क्रियाव्यापार यी कथाका कथावस्तुका आधार सामाग्रीका रूपमा रहे पनि अन्य कथाको भन्दा विज्ञानकथाको द्वन्द र क्रियाव्यापारका विशेषता केही भिन्न हुन्छन् । मुख्यतया अन्य कथा र विज्ञानकथाको कथावस्तुको विषय भने भिन्न हुने गर्दछ । विषयवस्तुले नै विज्ञानकथालाई अन्य कथाभन्दा पृथक बनाउँछ ।

विज्ञानकथाको वस्तु के हो ? भन्ने विषयमा कथाकार रमेश विकलले यामागलको भूमिकामा लेखेका छन -

“ब्रह्माण्डको उत्पत्ति, जीवको अस्तित्व र विकासको श्रृंखलित इतिहासका आधारमा भएका आजको स्थिति र भोली हुन सक्ने प्रगति र विकासको परिकल्पनात्मक ब्रह्माण्डीय संरचना, मानव र मानवेत्तर प्राणी-अप्राणी जैविक र यान्त्रिक विकास (अर्थात आजको ब्रह्माण्ड र त्यसमा स्थित प्राणी, अप्राणी संरचना स्थिति इच्छा, आकांक्षा चरित्र र गति) के कस्तो होला ? भन्ने जिज्ञासाको उत्तरको परिकल्पना नै विज्ञान साहित्यको वस्तु हुन्छ” (विकल: यामागल; २०५४: भूमिका) ।

रमेश विकलको यो भनाइले विज्ञानकथाको वस्तु ब्रह्माण्डमा भोली हुने जैविक तथा यान्त्रिक प्रगति र विकासको परिकल्पनामा आधारित रहने स्पष्टचाउँछ । इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकानाका

अनुसार विज्ञानकथामा कथानकको मुख्य चुरोको रूपमा नयाँ ज्ञानलाई प्रस्तुत गरिएको हुन्छ (भाग २४; १९९६ ई : ३९१) । यहाँ उल्लेखित नयाँ ज्ञान, ब्रह्माण्डको जैविक तथा यान्त्रिक प्रगति र विकासको परिकल्पना वैज्ञानिक सत्य तथ्यमा आधारित हुनुपर्छ वा कोरा काल्पनिक भएपनि हुन्छ ? भन्ने विवाद नै विज्ञानकथाको कथावस्तुको मुख्य विवाद हो । एकातिर सूत्र र तर्कमा अडिने विज्ञान र अर्कोतिर भाव र कल्पनामा बग्ने कथा साहित्यको जटिलतम संयोजनले नै यो प्रश्न खडा गरेको हो । सूत्र तथा तर्कमा आधारित सैद्धान्तिक विज्ञान मात्र पनि यसको वस्तु हुन सक्दैन र कोरा उडन्ते कल्पना पनि विज्ञानकथाको वस्तु बन्न सक्दैन । वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त काल्पनिक र सिर्जनात्मक विषयवस्तु नै विज्ञानकथाको वस्तु हो ।

ग्लेनेइ लिट्रेचर पुस्तकमा यथार्थ वा काल्पनिक प्राविधिक उन्नतिका स्वरूपहरूलाई नै विज्ञान आख्यानको मूल आधार (ग्लेनेइ लिट्रेचर; १९७६ ई.: ९०४) मानिएको छ । त्यस्तै इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिकाले विज्ञानकथाहरूमा वैज्ञानिक आविष्कारहरू प्राविधिक विकासहरू भविष्यका घटनाहरूले समाजमा पार्ने असरहरूका बारेमा उल्लेख गरिने (भाग १०; १९९० ई : ५५२) बताएको छ । यसरी हेर्दा विज्ञानकथाका कथावस्तु विज्ञान र प्रविधिको विकास र ती विकासले मानव सभ्यतामा पार्न सक्ने प्रभावका विषयमा हुने स्पष्टिन्छ । विज्ञान र प्रविधिको विकास र आविष्कारमा आधारित भए पनि यिनका विषयवस्तु मानव केन्द्रित हुन्छन् । सबै साहित्यजस्तै विज्ञानकथा पनि मानवताको विषयमा हुन्छ – रोबोर्ट, मङ्गलग्रहवासी र तारामा पुग्ने यानको विषयमा हुँदैन (गेशगेरियन; १९९८ ई.: १६२)।

विज्ञानकथाका कथावस्तुको मुख्य उद्देश्य कुनै लक्ष्य घटना अथवा सिद्धान्तको वैज्ञानिक विश्लेषण गर्नु हुन्छ (शर्मा; १९५८ ई.: ३६८) । हिन्दी कथाका समालोचक ब्रह्मदत्त शर्माले यी कथाका कथावस्तुको विकास वैज्ञानिक ढङ्गबाट हुने र यिनका कथानक निर्माण यथार्थवादी धरातलबाटै हुने बताएका छन् । कथावस्तुको विकास वैज्ञानिक ढङ्गबाट हुने यी कथाका क्रियाव्यापार र द्वन्द्व वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टिमा आधारित हुन्छन् । यी कथाका क्रियाव्यापार र द्वन्द्वलाई वैज्ञानिक तर्क, वैज्ञानिक दृष्टिकोण र वैज्ञानिक आविष्कारले सञ्चालित गरेको हुन्छ ।

विज्ञानकथाका मुख्य विषयहरूलाई वर्गीकरण गरेर हेर्न सकिन्छ । सामान्यतया विज्ञानकथाका कथावस्तु निम्नलिखित विषयमा हुन्छन् :-

-) अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार
-) ग्रहीय रोमान्स
-) सम्भावित सहरहरू
-) अवसानका कथाहरू
-) वैकल्पिक सभ्यताहरू र
-) प्रागऐतिहासिक कथाहरू ।

यिनको विस्तृत चर्चा यसै परिच्छेदको ४:१ मा विज्ञानकथालाई विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण गर्ने क्रममा गरिएको छ ।

२.३.२. पात्र

कथामा पाईने व्यक्तिलाई चरित्र वा पात्र भनिन्छ (शर्मा; २०५८: २७) । कथाकारले कथामा जीवन जगत्सम्बन्धी कुनै घटना, कार्य, विषय /विचार आदिलाई प्रस्तुत गर्न खडा गरेका प्राणधारी व्यक्तिहरूलाई नै पात्र भनिन्छ (अवस्थी; २०५५: ६-७) । कथाका पात्रहरूलाई देखाउने ढङ्ग चरित्र चित्रण हो ।

पात्र लिङ्गका आधारमा पुरुष र स्त्री; कार्यका आधारमा मुख्य, सहायक र गौण; स्वभावका आधारमा स्थिर र गतिशील; आशन्नताका आधारमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष ;आबद्धताको आधारमा बद्ध र मुक्त; गहिराइका आधारमा वहिर्मुखी र अन्तर्मुखी गरी वर्गीकरण गरिन्छ । यी बाहेक उमेर,जात आदिका आधारमा पनि पात्रलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । माथि उल्लेखित आधारमै विज्ञानकथाका पात्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यी आधारमा अन्य कथाका पात्र र विज्ञानकथाका पात्रको वर्गीकरणमा कुनै भेद देखिँदैन ।

अन्य कथामा भन्दा विज्ञानकथामा केही भिन्न प्रकारका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । अन्य कथाहरूमा रहने मानवीय र मानवेत्तर पात्रहरू विज्ञानकथामा छुट्टै प्रकारले चित्रण गरिएका हुन्छन्, भने यी बाहेक अन्य कथामा खासै प्रयोग नहुने पात्रहरू पनि यी कथामा उपस्थित देखिन्छन् । विज्ञानकथाका पात्रहरूलाई निम्न प्रकार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

२.३.२.१. मानवीय पात्र

विज्ञानकथा अन्य कथाजस्तै मानवताका विषयमा हुने हुनाले यहाँ मानवीय पात्रको उपस्थिति रहन्छ । यी कथामा वर्तमानकालका, भविष्यकालमा जन्मन सक्ने वा भूतकालमा जन्मिएका र भविष्यमा उपस्थित हुन सक्ने मानव जातिका पात्रहरू कल्पना गरेर उभ्याइएको हुन्छ । यी कथामा रहेका मानव पात्र विज्ञान तथा प्रविधिको आविष्कार र विकासबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुन्छन् । मुख्यतया विज्ञानकथामा रहेका मानव पात्रहरू नै मानवीय पात्र हुन ।

२.३.२.२ अतिमानवीय पात्र

विज्ञानकथामा सुदूर भविष्यमा जन्मन सक्ने तथा सुदूरपूर्वमा जन्मसकेका मानिने मानव जातिका अतिमानवीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । मानव जातिकै पूर्व रूप र भविष्यमा हुन सक्ने रूपको कल्पना गरी वर्तमानका मानव जातिभन्दा भिन्नै गुण र विशेषताको चित्रण यी पात्रमा पाइन्छ । विज्ञानका आधारमा पुनर्जन्म वा पुनर्व्याख्या गरी सुदूरपूर्वका पात्रहरूको चरित्र चित्रण गरिन्छ, भने भविष्यमा जन्मन सक्ने मानवको नविनतम् रूपको कल्पना गरी भविष्यका अतिमानवीय पात्रको चरित्रचित्रण यी कथामा गरिन्छ ।

२.३.२.३ यान्त्रिक पात्र

विज्ञानकथा विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित कथा भएकाले यसमा प्राविधिक यन्त्र पात्रहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । प्राविधिक उपजका रूपमा उपस्थित यी पात्र साधन र साध्य दुवै रूपमा क्रियाव्यापार र द्वन्द्वमा आफैँ सहभागी हुन्छन् । यी पात्रमा मानवीय र अतिमानवीय दुवै गुण पाइन्छ । अन्य कथामा यस्ता यन्त्र साधन मात्र बन्छन् भने यहाँ साध्यकै रूपमा यी उपस्थित हुने र घटनालाई अगाडि बढाउने भएकाले पात्रको स्थान ओगट्छन् । विज्ञानकथामा पाइने रोबोट अर्थात यन्त्रमानव यसका उदाहरण हुन् । सरुभक्तको 'यमागल कथाको' 'यामा ए ०००४२६७८९' 'एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन को 'दुलाहा' 'समानान्तर बक्ररेखाहरू' को 'यामा' यस्तै पात्र हुन् ।

२.३.२.४ अन्यग्रहीय जीव

विज्ञानकथाका विषयवस्तु पृथ्वीको मात्र नभएर अन्य अन्तरिक्ष र अन्य ग्रहहरूको पनि हुन्छ । यी कथामा अन्य ग्रह (मङ्गल, चन्द्रमा) र अन्तरिक्षका जीवहरूलाई पनि पात्र बनाएर उभ्याइएको हुन्छ । विज्ञानकथामा मान्छेका अन्तग्रहीय यात्रा वा अन्तरिक्ष यात्रामा यी जीव उपस्थित हुनका साथै

कतिपय स्थितिमा पृथ्वीमै अवतरण भई यिनले पात्रका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्छन् । कथाकार अमोददेव भट्टको 'औंलाको आँखा र साँग्रिलाको खोजी' कथाको 'रेड' पात्र यसको उदाहरण हो ।

२.३.२.५ मानवेत्तर पात्र

विज्ञानकथामा प्रयुक्त मानवीय अतिमानवीय बाहेकका पृथ्वीमा पाइने सजीव प्राणी पात्र मानवेत्तर पात्र हुन् । विज्ञान र प्रविधिका विकासले मानवबाहेक अन्य प्राणीमा पार्ने प्रभावको चित्रणका लागि यी पात्र उपस्थित गराइन्छ, र चरित्र चित्रण गरिन्छ । भविष्यमा यस पृथ्वीका अन्य प्राणीको स्थिति कस्तो होला ? र उनमा के कस्ता गुणहरू विकास र लोप हुन सक्ला ? भनी कल्पना गरिएका कथामा यी पात्रहरू प्रयोग गरिएका हुन्छन् ।

अन्य कथाको तुलनामा विज्ञानकथाका पात्रहरूको चरित्रचित्रण पनि भिन्न रहने गर्छ । यी कथामा चरित्र विश्लेषण सूक्ष्म पद्धतिबाट गरिन्छ, त्यसमा हृदयको नभइ बुद्धिको योग रहन्छ (शर्मा; १९५८ ई: ३७३) । विज्ञानकथामा कथाकारले बुद्धि वा ज्ञानको आधारमा चरित्र चित्रण गर्नुपर्दछ । यी कथामा पात्रको कार्यव्यापार विज्ञानको सिद्धान्त र तर्कमा आधारित हुनुपर्छ । विज्ञानका धरातलमा नटेकी भावना र कल्पनाकै आधारमा मात्र पात्रको चरित्र चित्रण गरिएमा विज्ञानको कथावस्तु हुँदाहुँदै पनि कथा विज्ञानकथा नबन्न सक्छ ।

२.३.३. संवाद

संवाद कथाको अत्यावश्यक र अनिवार्य घटक होइन । कथामा सरलता र रोचकता थप्न तथा कथालाई जीवन्त र सशक्त बनाउन संवादको प्रयोग ठाँउठाँउमा गरिएको हुन्छ । पात्रहरूबीच हुने प्रत्यक्ष कुराकानीको अंश नै संवाद हो । संवाद संक्षिप्त, सरल, आकर्षक र सार्थक हुनु आवश्यक छ (थापा; २०५०: १७६) । संवाद अर्थपूर्ण र भावपूर्ण हुनु आवश्यक हुन्छ । पात्रको स्तर, देशकाल अवस्था र परिस्थिति अनुकूलको पात्रको संवाद कथामा प्रयोग गरिनु पर्छ ।

अन्यकथामा जस्तै विज्ञानकथामा पनि संवाद प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसको संवाद चमत्कार शून्य हुन्छ (शर्मा; १९५८ ई : ३७३) । विशेषत कडा विज्ञानकथामा गणितीय, सूत्रात्मक, वस्तुगत र तथ्यगत संवादको प्रयोग बढी गरिन्छ भने नरम विज्ञानकथामा भावनात्मक र आलङ्कारिक संवादको पनि प्रयोग गरिन्छ । विज्ञानकथामा प्रयोग गरिएका संवादको भाषामा वैज्ञानिक परिभाषिक शब्दावली तथा अङ्ग्रेजी शब्द, शब्दावली र वाक्यांशहरूको पनि प्रयोग पनि गरिएको हुन्छ ।

२.३.४. परिवेश

परिवेश भन्नाले देश (ठाँउ र समाज), काल (युग वा समय) र वातावरण (परिस्थिति) बुझिन्छ। यो कथाको एक अनिवार्य घटक हो। भौतिक जगत्का प्राकृतिक वातावरण, जीवजन्तु, वन्य र ग्रामीण वस्तुहरू, सहर र गाँउका परिदृश्यहरू; नदीनाला, आकाश, दिशा र समष्टि प्राकृतिक वस्तुहरू देखिनु परिवेशको प्रस्तुती हो (सुवेदी; २०५७: २६)। कथावस्तुले ओगटेको ठाँउ, युग र त्यस ठाँउ र युगमा पात्रले भोगेको परिस्थिति नै परिवेश हो। परिवेशचित्रण बाह्य सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, शैक्षिक, आदि किसिमको पनि हुनसक्छ भने मानसिक द्वन्द्व, बौद्धिक उहापोह आदि कुराहरूसँग पनि सम्बन्धित हुनसक्छ (अवस्थी; २०५५: ७-८) अर्थात वातावरण भौतिक र मानसिक दुई किसिमको हुन्छ।

अन्यकथा र विज्ञानकथामा परिवेशगत भिन्नता रहन्छ। विज्ञानकथामा प्रयुक्त देश (ठाँउ र समाज) पृथ्वीकै कुनै स्थान, अन्तरिक्ष र अन्य ग्रहका स्थानहरू हुन्छन्। त्यो समाज विज्ञान र प्रविधिले विकसित वा समय सन्दर्भले विकसित देखाइन्छ। विशेषतः अन्य आधुनिक कथामा पृथ्वीलोकभन्दा पर पुग्ने प्रयास गरिँदैन; तर विज्ञानकथाका घटना वा क्रियाव्यापारका स्थान अन्तरिक्ष र अन्य ग्रहका स्थानमा घटित हुनपुग्दछ।

विज्ञानकथामा प्रयुक्त काल हेर्दा यी कथाहरू भविष्यको समयमा वा युगमा आधारित हुन्छन्। प्रागऐतिहासिक र ऐतिहासिक विषयवस्तुमा लेखिएको विज्ञानकथामा भूतकालका विषयवस्तु रहेपनि ती कथा भविष्यको परिप्रेक्ष्यमा तयार पारिएको हुन्छ। विज्ञानकथाका प्रत्येक घटना भविष्यमा घटित हुने अपेक्षामा तयार गरिएको हुन्छ। उदाहरणको लागि सरुभक्तको 'सम्पिडायग्नोसिस' कथा छ हजार वर्षपूर्वको कथावस्तुमा आधारित रहेपनि यस कथाको घटना हाल घटित भएको नभएर भविष्यमा घटित हुनसक्ने आधारमा लेखिएको हो। अन्य कथा र विज्ञानकथामा रहने एउटा मुख्य भिन्नता काल वा युगको परिवेशगत भिन्नता हो।

विज्ञान र प्रविधिको विकासले समाजमा पारेको प्रभावका घटनाहरूको वातावरण विज्ञानकथामा पाइन्छ। विज्ञान र प्रविधिको विकासले पात्रलाई पारेको प्रभावकै आधारमा आन्तरिक वा मानसिक वातावरण प्रक्षेपित गरिन्छ। विज्ञान र प्रविधिका गन्जागोल युक्त भैतिक वातावरण र त्यही गन्जागोलले निम्ताएका मानसिक वातावरण यी कथामा पाइन्छ। विज्ञानले दिने तनाव र दुःख तथा विज्ञानले नै पुऱ्याउने अत्यधिक सुख, सुविधा र सन्तुष्टिका वातावरणीय चित्रण यी कथामा रहन्छन्।

२.३.५. भाषाशैली

साहित्यका अन्य विधाहरूमा जस्तै भाषाशैली कथाको पनि आधारभूत तत्त्व हो । कथामा चित्रण गर्नुपर्ने कुरालाई भाषाका जुन शब्द, शब्दावली एवम् वाक्य ढाँचाले सुन्दर एवम् प्रभावकारी किसिमले व्यक्त गर्न सक्छ तिनै त्यस्तै शब्द, शब्दावली एवम् वाक्य ढाँचाको समष्टि प्रयोगलाई भाषाशैली भनिन्छ (अवस्थी; २०५५: ८) । वास्तवमै भाषाशैली रचनाकारको अभिव्यक्ती हो । (शर्मा; २०५८:३८) । भाषाशैली सरल र अलङ्कृत गरी २ प्रकारको हुन्छ ।

अन्यकथा र विज्ञानकथाका बीच खासै भाषाशैलीगत भिन्नता हुँदैन अन्य कथामा जस्तै यी कथामा पनि वर्णनात्मक, आत्मकथात्मक, नाटकीय, डायरी तथा पत्रात्मक कुनै पनि प्रणालीमा लेखिएका हुन्छन् । यी कथामा पनि प्रथम पुरुष वा तृतीय पुरुष मध्ये कुनै एक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिन्छ ।

विज्ञानकथाको भाषा व्यवहारिक हुन्छ किन्तु अधिकांश पारिभाषिक शब्द सिधै अङ्ग्रेजीबाट लिइएका हुन्छन् (शर्मा; १९५८ई.: ३७३) । त्यस्तै यी कथामा कतिपय बिम्ब, प्रतिक, उपमा, प्राक्सन्दर्भ विज्ञान र प्रविधिको सिद्धान्तमा आधारित रहेर प्रयोग गरेको पाइन्छ । सूत्रात्मक, गणितीय, प्राविधिक र पारिभाषिक रूप, वर्ण, शब्द, शब्दावली, वाक्यांश र वाक्यको प्रयोग यी कथामा गरिएको हुन्छ ।

२.३.६ उद्देश्य

विना उद्देश्य कुनै पनि साहित्य लेखिँदैन । के का लागि ? र के सन्देश दिने ? भन्नु नै उद्देश्य हो । पूर्वमा मुख्यतया धर्म, अर्थ, काम र मोक्षलाई साहित्यको प्रयोजन मानिन्थ्यो भने पाश्चात्य साहित्यमा आनन्द प्राप्ती, नीतिसापेक्ष आनन्द र लोक मङ्गललाई मुख्य प्रयोजन मानेको पाइन्छ ।

अन्यकथाहरूको एउटै मात्र उद्देश्य नभए भन्ने विज्ञानकथाको उद्देश्य पनि यही हुन्छ भनेर किट्टन सकिँदैन । कतिपयले विज्ञानकथा मनोरञ्जनात्मक उद्देश्यले लेखिने मान्दछन् भने कतिपयले विज्ञान र प्रविधिको विकासले समाज र व्यक्तीलाई पार्न सक्ने नकारात्मक असरबाट जोगाउनु रहेको मान्दछन् । कतिपयले विज्ञानकथालाई विज्ञानको पारिवारिक साहित्य भन्दै विज्ञान र प्रविधिको ज्ञान दिनु र प्रचार प्रसार गर्नु रहेको मान्दछन् । जे होस् विज्ञानकथाको मुख्य उद्देश्य साहित्यिक तथा कलात्मक उद्देश्य नै हो । विज्ञानका ज्ञान र विज्ञानलाई नयाँनयाँ मार्गदर्शन गर्नुका साथै समाजलाई चेतनशील बनाउनु पनि यी कथाको उद्देश्य हो ।

२.४. विज्ञानकथाको वर्गीकरण

भण्डै दुई शताब्दी लामो इतिहास निर्माण गरिसकेको विज्ञानकथाका विभिन्न भेदहरू भेटिन्छन् । विज्ञानकथाको स्वरूपमा उठेका मतमतान्तरबाटै स्पष्ट हुन्छ, की विभिन्न स्वरूपमा र अनेकन मान्यतामा आधारित रहेर यी कथा रचना गरिएका छन् । यी कथालाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक ठहर्छ । यहाँ मुख्यतः विषयवस्तुका आधारमा, धारणाका आधारमा र स्वभावका आधारमा विज्ञानकथालाई वर्गीकरण गरी चर्चा गरिएको छ ।

२.४.१. विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण

विषयवस्तुका आधारमा विज्ञानकथालाई छ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसको उल्लेख तल गरिएको छ ।

२.४.१.१. अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार

खगोलशास्त्रको अध्ययनमा मानव जातिले करीब ३००० वर्षभन्दा अगाडिबाटै (सुनुवार; २०६१: ३) चासोदिन थालेको पाइन्छ । जब आधुनिक विज्ञानमा खगोलशास्त्रको अध्ययनका लागि अन्तरिक्ष यान निर्माण भए र अन्तरिक्ष यात्राको विकास भयो तब मान्छेहरू यसबाट प्रेरित भएर अन्तरिक्ष यात्राका कल्पनाहरू गरी यस प्रकारका कथाहरू तयार गर्न थाले । मानवका लागि अन्वेषण गर्न बाँकी रहेको एउटा विशाल क्षेत्र अन्तरिक्षका बारेमा विज्ञान कथाकारहरूले भविष्यका अनेकन कल्पना गरी अन्तरिक्षमा मान्छेका अनेकन चहलपहलका यी कथाहरू रचना गर्दछन् ।

अङ्ग्रेजीमा स्पेस अपेरा (Space Opera) का रूपमा चिनिने यी कथामा नायक अज्ञात स्थानको साहसिक यात्रामा निस्केको हुन्छ, जहाँ पहिले कुनै मानव पुग्न सकेको हुँदैन र उसले यस्तो साहसिक काम गर्छ, जो कहिल्यै कुनै मानवले गरेको हुँदैन (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २१) । अन्तरिक्षीय परिवेश हुने यस्ता कथाका पात्रहरू खोज र अनुसन्धानका लागि मात्र यस्ता यात्रा नगरेर विलासिताका लागि पनि यस्ता सयरहरूमा निस्कन्छन् । कतिपय कथामा यस्ता यात्रामा निस्कने पात्रले अन्तरिक्ष यानको प्रयोग गर्छ, भने कतिपय कथामा मानव वा यस्तै कुनै जीवलाई चराजस्तै उड्न सक्ने प्राणीका रूपमा चित्रण गरिएको हुन्छ । यी कथाहरूले पाठकलाई पृथ्वीको बन्धनबाट निकालेर केही क्षणका लागि भएपनि उन्मुक्ती दिलाउने र साँच्चिकै बाहिरी अन्तरिक्षको अनुभूति गराउने प्रयास गर्छन (प्रिडग्ले; १९९६ ई : २१) । जे होस् अन्तरिक्षका अनौठा र आश्चर्य लाग्दा नयाँनयाँ ठाँउको मानवयात्रा

र चहलपहलको (नाँचको) कल्पना गरी लेखिएका विज्ञानकथा नै अन्तरिक्ष क्रियाव्यापारका वर्गमा पर्ने कथा हुन् ।

अङ्ग्रेजी साहित्यको ई. ई. डक स्मिथको लेन्सम्यान उपन्यास अन्तरिक्ष नाँचको कृति हो (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: ९) । नेपालीमा सरुभक्तका 'हेल्लो ल्होत्से ....हेल्लो...? तथा 'फ्रान्केन्स्टाइन यात्रा' यस वर्गकमा पर्ने कथाहरू हुन् ।

२.४.१.२. ग्रहीय रोमान्स

अन्य ग्रहमा गरिने साहसिक यात्रा ती ग्रहमा पाइने प्राणी जगत् र त्यहाँ विकसित सभ्यताको चर्चा गरी लेखिएका विज्ञानकथा यस वर्गमा पर्दछन् । यी कथा प्ल्यानेटरी रोमान्स (Planetary Romance) का रूपमा अङ्ग्रेजीमा परिचित छन् । यहाँ एउटा आश्चर्यमय वातावरणमा लम्बेयात्रा तय गरिएको हुन्छ जहाँ बाटोमा अनौठा जनावर, जन्तुहरू र अनौठा समाजहरू भेटिन्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २३) । वैज्ञानिकहरू अन्यग्रहमा प्राणीको खोजी गर्न थालेपछि विज्ञानकथाकारहरूले यस्ता कथावस्तुलाई आफ्ना कथामा प्रयोग गर्न थालेका हुन् । यी कथाहरू धेरैजसो चन्द्रमा र मङ्गलग्रहका बारेमा लेखिएका हुन्छन् । ग्रहीय रोमान्सका धेरै लेखकहरू पछिल्लो चरणमा विज्ञान स्वैरकल्पना तिर लागेको पाइन्छ, जहाँ विज्ञान र स्वैरकल्पनाको मिश्रण पाइन्छ (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २६) ।

उर्सुला ली गाइन (Ursula Le Giun) को द लेफ्ट ह्याण्ड अफ डार्कनेस कृति अङ्ग्रेजी साहित्यको अत्यन्तै लोकप्रिय उदाहरण हो (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: ९) । नेपालीमा सरुभक्तको 'पदार्थहरूको गीत' यस्तै प्रकारको कथा हो ।

२.४.१.३. सम्भावित सहरहरू

अङ्ग्रेजीमा फ्युचर सिटिज (Future Cities) भनिने यी कथा जनसङ्ख्या वृद्धि र त्यसको संयोजनका लागि विकसित बढ्दो सहरीकरणमा आधारित रहेर लेखिएका हुन्छन् । यी कथाहरू परिवर्तन र निरन्तर प्रगतिले ल्याएको परिणामको वरिपरि घुमेर लेखिएका हुन्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २५) । यी कथामा पृथ्वीमा रहेका सहरहरू र बढ्दो जनसङ्ख्याले ती सहर भित्र निम्ताएका रोग, गरिबी, औद्योगिक क्रान्ति र यस्तै अनेकन डरलाग्दा परिस्थितिहरूको चित्रण गरिएको हुन्छ । सहरको प्राविधिक जीवनको चित्रण पाइने यी कथामा घरहरू भन पछि भन अग्ला बनाउँदै लगिने र निवास स्थानको लम्बीय वृद्धि हुने विश्वास गरिन्छ । धेरै विज्ञान आख्यानका लेखकहरू के सहज ठान्छन् भने सहरहरू भविष्यमा लगातार रूपमा बढ्ने पछि किनकी तिनीहरूले विस्तारै बढिरहेको

जनसङ्ख्यालाई समायोजित गर्न सक्नुपर्छ (प्रिडग्ले; १९९६ ई : २६) । औद्योगिक क्रान्तिपछि तीव्र गतिमा वृद्धि भएका सहरमा रोग, गरिबी र अपराध फैलिएपछि विज्ञान कथाकारहरूले भविष्य खतरनाक हुनसक्ने कल्पना गरी यस्ता कथा रचना गरेको पाइन्छ ।

अङ्ग्रेजी साहित्यमा प्रख्यात विज्ञानकथाकारका रूपमा परिचित एच० जी० वेल्सको **ह्वेन द स्लीपर वेक्स (When The Sleeper Wakes)** सि० एम० क्रोनबुमथको **द स्पेश मर्चेन्स** (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: ९) यसका उदाहरण हुन् । नेपालीमा महेशविक्रम शाहको 'प्रकृति र मान्छे' यस्तै प्रकारको विज्ञानकथा हो ।

२.४.१.४. अवसानका कथा

अङ्ग्रेजीमा डिजास्टर स्टोरिज (**Disaster Stories**) भनिने यी कथाहरूभित्र भयानक दुर्दशाहरू र ती दुर्दशाबाट बचेकाहरूको सभ्यता बचाउने प्रयासजस्ता कुराहरू हुन्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई : २६) । यसरी हुने भयानक दुर्दशाहरू विज्ञान र प्रविधिले ल्याएका भौतिक खतराबाट घटित भएको हुन सक्छ र समयको गतिसँगै प्रकृतिले आफै निम्ताएको पनि हुन सक्छ । मानवले विकास गरेका आणविक तथा जैविक हातहतियार र भविष्यमा यी हतियारबाट हुन सक्ने युद्धको चित्रण, मानव गुणमा भएका क्षयीकरणको चित्रण गरिएका कथा यसै वर्गमा पर्छन् । प्राकृतिक प्रकोप, एड्स, सार्स, वर्डफ्लुका विषयवस्तुमा पनि यी कथा रचना गर्न थालिएको छ । यी कथाहरू मानव सभ्यतालाई संरक्षण र पुनर्निर्माण गर्ने उद्देश्यले लेखिएका छन् ।

अङ्ग्रेजीका ब्रोस स्टरलिडको **सेक्रेज काउजु र आउट ब्रेक** लाई यसै वर्गको उत्कृष्ट कृति मानिन्छ (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २८) । नेपालीका सन्दर्भमा विजय मल्लको 'अन्तिम भोज' 'इन्जिनियरको टाउको' 'प्रवेश निषिद्ध देश' तथा विजय चालिसेको 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' यसै वर्गमा पर्ने कथाहरू हुन् ।

२.४.१.५. वैकल्पिक इतिहासहरू

अङ्ग्रेजीमा अल्टरनेटिभ हिस्टोरिज (**Alternative Histories**) भनिने यी कथामा इतिहासका विषयवस्तुलाई हाम्रा सामान्य इतिहासभन्दा फरक मतमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । इतिहासका परम्परागत मान्यतालाई तोड्दै नयाँ मान्यताको स्थापना गरी यी कथा लेखिन्छ । इतिहास सधैं शक्तिशालीका पक्षमा लेखिने भएकोले पनि यी कथा भिन्न मतमा आधारित हुन्छन् । यी कथामा विज्ञानका आविष्कारले ती भिन्न मतलाई स्थापना गराउँछन् । सबै सम्भव मानव इतिहासहरूलाई यो

विशाल विश्वमा समानान्तर रूपमा राख्न सकिने विज्ञान आख्यान लेखकहरूले कल्पना गरेका छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई : २८) । इतिहासका अन्य विकल्प प्रस्तुत गर्ने भएकोले नै यी कथालाई वैकल्पिक इतिहासका कथा भनिएको हो । केही वैकल्पिक इतिहासका कथा प्रागऐतिहासिक कुहिरोमा अल्मलिन पुग्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २९); तर प्रागऐतिहासिक कथाको एउटा छुट्टै वर्ग हुन्छ ।

हालैका वर्षहरूमा यसप्रकारका कथाहरूले एउटा उल्लेखनीय सफलता हात पारेका छन् । विशेषतः अमेरिकामा यी कथा हाल लोकप्रिय बन्न थालेका छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: २९) । अङ्ग्रेजीका फिलिप के डिस्कको **द म्यान इन द हाई क्यापिटल** तथा रोबर्ट ह्यारिजको **फादरल्याण्ड** (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: ९) यसका उदाहरण हुन् ।

२.४.१.६. प्रागऐतिहासिक कथाहरू

प्रागऐतिहासिक कथाहरूलाई अङ्ग्रेजीमा प्रिहिस्टोरिकल्स (Prehistoricals) भनिन्छ । सामान्यतया आधुनिक विज्ञानलाई प्रागऐतिहासिकतासँग जोडेर पृथ्वीको सुदूरपूर्वको समयको पृष्ठभूमिमा यी कथाहरू लेखिन्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: १०) । विज्ञान र प्रविधिको धरातलमा टेकेर विभिन्न अवशेषहरूको तथ्यका आधारमा प्राचीन मान्छे र प्राणीहरूका चलन, मान्यता, परम्परा र क्रियाकलापको वर्णन यी कथाहरूमा गरिएको हुन्छ । यिनमा विरोधाभाषपूर्ण समयको वर्णन गरिएको हुन्छ । यी कथामा अलौकिक मानव, नयाँ मानवीय मानसिक शक्तिका कथाहरू पनि समेटिएका हुन्छन् (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: १०) । यी कथा समाजशास्त्रीय र मानवशास्त्रीय कार्यहरूसँग नजिक रहेका देखिन्छन् ।

अङ्ग्रेजीको विलियम गोल्डिङको **द इनहेरीटोर्स** तथा अर्थ चिल्डेन (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: १०) यसै प्रकारका कृति हुन् । नेपालीमा सरुभक्तको 'गेष्टिमेशन' 'विवर्तन' कथालाई यसको उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार र ग्रहीय रोमान्स कथाहरू अन्तरिक्षमा आधारित हुन्छन् भने सम्भावित सहरहरू, अवशानका कथाहरू, वैकल्पिक इतिहास र प्रागऐतिहासिक कथाहरू पृथ्वीमा आधारित कथा हुन् । विज्ञानकथा साहित्यको विषय भएकोले स्पष्ट रूपमा यी ६ वर्गमा मात्र विज्ञानकथा आधारित हुन्छन् भन्नु कठिन छ । सबै कथालाई यी वर्गमा मै पर्छ भनी किटान गर्न सकिँदैन किनकी कथा लेखनमा विषयवस्तुहरूको मिश्रणले कतिपय कथामा जटिलता ल्याइदिन्छ ।

२.४.२. धारणाका आधारमा वर्गीकरण

धारणाका आधारमा विज्ञानकथालाई २ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

२.४.२.१. आशावादी कथा

विज्ञान र प्रविधिको विकासले समग्र मानव समाज र पृथ्वीका लागि सकारात्मक योगदान पुऱ्याउन सक्ने धारणा राखी रचना गरिएका कथा यस वर्गमा पर्दछन् । यी कथाहरूले विज्ञान र प्रविधि मानिसका लागि सहयोगी हुने र सुखमय जीवन व्यतित् गर्न मानव समाजलाई सहयोग पुऱ्याउने भाव व्यक्त गरेका हुन्छन् । यी कथामा विज्ञानको विकासलाई मानिसको अभिन्न अङ्गका रूपमा लिइएको हुन्छ ।

सरुभक्तको 'जिवाश्म शिलाको नाटक कविता' र 'हेल्लो ल्त्से-- हेल्लो' ? यसै प्रकारका कथा हुन् ।

२.४.२.२. निराशावादी कथा

विज्ञान र प्रविधिको विकासले समग्र मानव समाज र पृथ्वीमा गम्भिर क्षति पुऱ्याउन सक्ने धारणा यी कथामा राखिएको हुन्छ । मानवद्वारा निर्मित वैज्ञानिक आविष्कारले मानव र उसको सभ्यतालाई सखाप पारिदिएका कथावस्तु यी कथामा रहेका हुन्छन् । मानवीय भविष्य त्रासपूर्ण र भयावह हुनसक्ने कल्पना गर्दै ती खतराहरूको निवारण गर्नुपर्ने सन्देश यी कथाले बोकेका हुन्छन् ।

शङ्कर लामिछानेको 'माया नं. ६५३' विजय मल्लको 'प्रवेश निषिद्ध देश' तथा 'इन्जिनियरको टाउको' विजय चालिसेको 'प्रयोग प्रत्यारोपण' आदि कथा यसका उदाहरण हुन् ।

नेपालीमा सुरुसुरुमा निराशावादी विज्ञानकथाहरू बढी लेखिए पनि पछिल्लो चरणमा आशावादी कथाहरू पनि लेखिन थालेका छन् ।

२.४.३ स्वभावका आधारमा वर्गीकरण

स्वभावका आधारमा कडा, नरम र स्वैरकाल्पनिक गरी ३ भागमा विज्ञानकथालाई बाह्ण सकिन्छ ।

२.४.३.१. ठोस विज्ञानकथा

अङ्ग्रेजीमा हार्ड साइन्स फिक्सन (Hard Science Fiction) भनिने यी कथालाई

नेपालीमा कडा विज्ञानकथा भनिएको हो । यी कथाले विज्ञानको ज्ञान र उपकरणमा जोड दिन्छन् (ग्रेशगेरियन; १९९८ ई : ११६) । वैज्ञानिक व्याख्यामा जोड दिने कथाका रूपमा ग्लेनेई लिट्रेचरले यी कथालाई चिनाएको छ । यसरी हेर्दा विज्ञानको ज्ञान, उपकरण तथा वैज्ञानिक व्याख्यामा जोड दिने कथाहरू नै कडा विज्ञानकथा हुन् । विज्ञानको आविष्कार र प्रविधिमा आधारित रहेर लेखिएका यी कथाहरूमा वैज्ञानिक विवरण र शब्दावलीको प्रयोग बढी पाइन्छ । यी कथाका प्रमुख पात्रहरू प्राय वैज्ञानिक र इन्जिनियर हुन्छन् र कुनै समस्याहरूको समाधान गर्न ताराहरूको भ्रमण गर्दछन् (गोशगेरियन; १९९८ ई.: ११६) । असाधारण भौतिक पर्यावरण पाइने यी कथामा वैज्ञानिक आविष्कारको सत्यताको अपेक्षा राखिन्छ । सत्यता र वैज्ञानिक अध्ययन प्रति कथाले सकारात्मक दृष्टिकोण राख्नु नै कडा विज्ञान कथाको विश्लेषण हो । यस्ता कथाहरू सन् १९३० र ४० को दशकमा विकसित भएका हुन (गोशगेरियन; १९९८ ई.: ११६) ।

असीमोभको **क्यावेज अफ स्टिल** अङ्ग्रेजी विज्ञान साहित्यमा कडा विज्ञान साहित्यको कृतिका रूपमा लोकप्रिय छ । नेपालीमा सरुभक्तको 'यामागल', 'समानान्तर वक्र रेखाहरू', 'हेल्लो ल्हेत्से..हेल्लो' ? आदि कडा विज्ञानकथा हुन् ।

२.४.३.२ सरल विज्ञानकथा

कडा विज्ञानकथाले वैज्ञानिक विवरण र विज्ञानका, ज्ञान र उपकरणलाई जोड दिन्छ भने नरम विज्ञानकथाले सामाजिक र नैतिक परिणामलाई जोड दिन्छ (गोशगेरियन; १९९८ ई.: ११६) । अङ्ग्रेजीमा सफ्ट साइन्स फिक्सन (**Soft Science Fiction**) का रूपमा परिचित यी कथाले मानवीय क्रियाकलाप र जिम्बेवारीलाई जोड दिने कुरा ग्लेनेई लिट्रेचरमा उल्लेख छ । समाजशास्त्र, मनोविज्ञान, दर्शनशास्त्र, पुरातत्वविज्ञान र राजनितिशास्त्रको ज्ञान प्रयोग गरी लेखिने यी कथाले वैज्ञानिक प्रविधिको संस्कृतिले मानवीय जीवनको गुण, परिवर्तित नैतिकता, विकासक्रम र वातावरणमा कसरी परिवर्तन ल्याउला ? भन्ने कुराको चित्रण गर्दछन् (गोशगेरियन; १९९८ ई.: १६१) । यी कथामा सामाजिक टिकाटिप्पणी र विज्ञानको आलोचना पाइन्छ । यी कथामा मानवीय भविष्यबारे अनेकन प्रश्न खडा गरिएको हुन्छ ।

अङ्ग्रेजीमा एन्थोनी वर्गसको **अ क्लर्कवोर्क अरेन्ज** लाई यसको उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ (ग्रेशगेरियन; १९९८ ई : १६१) । नेपालीमा शङ्कर लामिछानेको 'माया नं. ६५३', विजय मल्लको 'प्रवेश निषिद्ध देश', सरुभक्तको 'एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन' आदि यस्तै प्रकारका कथा हुन् ।

२.४.३.३. स्वैरकल्पनात्मक विज्ञानकथा

अङ्ग्रेजीमा फेन्टासी साइन्स फिक्सन (Fantasy Science Fiction) भनिने यी कथा उडन्ते कथा र विज्ञानकथाको मिश्रणबाट उब्जिएका हाइब्रेड (ठिमाहा) खालका कथा हुन् । यी कथामा केही विज्ञान साहित्यको तत्त्वहरू भेटिने तिलस्मी खालका कथाहरू नै स्वैरकल्पनिक विज्ञानकथा हुन् । यी कथामा टाढाको कुनै संसारको भयङ्कर सैनिक नेता विरुद्ध लड्ने उच्चमानवको ठूलो साहसिक कार्यको वर्णन गरिएको हुन्छ (गोशगेरियन; १९९८ ई.: १६०) । तर्क विहीन स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरिएका कथा उडन्ते कथाका रूपमै सीमित रहन्छन्, भन्ने तर्कयुक्त; तर स्वैरकल्पना निकट रहेका विज्ञानको अन्तर्दृष्टि रहेका कथास्वैरकल्पनिक विज्ञानकथा बन्न पुग्दछन् ।

मुख्यतः अङ्ग्रेजी विज्ञानकथाका क्षेत्रमा फ्रिटेज लेइवरेको ग्रे माउस र एडगर राइस ब्राउजेजको टार्जन प्रसिद्ध छन् (गोशगेरियन; १९९८ ई.: १६०) । नेपालीमा कवितारामको 'अस्वत्थामा उवाच' (२०३८) यस्तै प्रकारको विज्ञानकथा हो ।

यो वर्गीकरण पनि आफैमा त्यति स्पष्ट छैन किनभने एक प्रकारका कथामा अर्को प्रकारका विशेषता भेटिन सक्छन् । कुनै कुनै कथा कडा, नरम या उडन्ते कुन प्रकारको हो, भनेर स्पष्ट किटन गाह्रो पर्छ; तर पनि यो वर्गीकरण विज्ञानकथाको आधुनिक, वैज्ञानिक र पछिल्लो वर्गीकरण हो ।

यी बाहेक विज्ञानकथालाई सङ्गठनका आधारमा जटिल र अजटिल; उपकरणगत आधारमा घटनाप्रधान, चरित्रप्रधान र वातावरणप्रधान; भावका आधारमा संयोगान्त र वियोगान्त; दृष्टिविन्दुका आधारमा प्रथम पुरूषात्मक र तृतीय पुरूषात्मक; आकारगत आधारमा लामा र छोटो; प्रयोगत आधारमा प्रयोगात्मक र अप्रयोगात्मक; पाठकको स्तरगत आधारमा वाल र प्रौढ कथा गरी विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । विशेषतः विज्ञानकथाको मुख्य मर्म केलाउन यी आधार त्यति उपयुक्त छैनन् । यी आधारबाट वर्गीकरण गर्दा अन्य कथा र विज्ञानकथाको विश्लेषणमा कुनै भिन्नता देखा पर्दैन । अतः विज्ञानकथाको मूल स्वरूप, लक्षण र मर्म केलाउन यहाँ विषयवस्तुका आधारमा धारणाको आधारमा र प्रकृतिको आधारमा मात्र वर्गीकरण गरिएको हो ।

२.५. विज्ञानकथाको विशेषता

परिभाषा गर्ने क्रममा कथाका तत्त्वका आधारमा विज्ञानकथालाई केलाउने क्रममा र वर्गीकरण गर्ने क्रममा विज्ञानकथाका स्वरूपको चर्चा आइसकेका छन् । विज्ञानकथाको स्वरूपसँगै यसका के कस्ता गुण र विशेषता रहन्छन् भन्ने कुरा पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण छ । विज्ञानकथाका मुख्य विशेषतालाई निम्नलिखित शीर्षक अनुसार चर्चा गर्न सकिन्छ ।

२.५.१. कथागत गुणयुक्त हुनुपर्ने

विज्ञानकथा साहित्यको आख्यान विधाको कथा उपविधाको एक प्रकार भएकोले यसमा कथाका तथ्य र विशेषता रहनु आवश्यक छ। विज्ञान र प्रविधिका विकास तथा आविष्कारका बारेमा लेखिने यी कथा विज्ञानका सिद्धान्तमा आधारित भएपनि कलात्मक साथै आख्यानात्मक गुणले युक्त हुनु जरूरी छ। विज्ञानका कोरा विवरण विज्ञानकथा हुन सक्दैन। कलात्मक तथा कथागत साहित्यिक मूल्यप्रदान गरी यी कथा लेखिनु पर्छ।

२.५.२. वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त

विज्ञानकथाहरू विज्ञानमै सम्पूर्णता अड्याएर लेखिएका सिर्जनात्मक रचना हुन्। विज्ञान साहित्य लेख्ने साहित्यकारसँग वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हुनुपर्छ (अधिकारी; २०५२: ५)। विज्ञानका विषयमा कलम चलाउँदैमा विज्ञानकथा तयार भइहाल्दैन र विज्ञान र प्रविधिका कुरा उल्लेख नगर्दैमा विज्ञानकथा बन्नै नसक्ने होइन। वस्तुमाथी गरिएका वैज्ञानिक अवलोकन विवरण र तर्कमा विज्ञानकथा अडेको हुन्छ। विज्ञानकथामा वैज्ञानिक दृष्टिकोण हुनु अनिवार्य छ।

२.५.३. विज्ञान र प्रविधिमा भएको विकासमा आधारित

विज्ञानकथा सामान्यतया विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित कथाहरू हुन् (थैनलेय र अरू सं.; १९९४ ई.: १६२)। यी कथामा विज्ञान र प्रविधिको विकास र तिनले मानव समाजमा पार्ने असरका बारेमा उल्लेख गरिएको हुन्छ। ती असर सकारात्मक र नकारात्मक दुवै हुन सक्छन्। यथार्थ र काल्पनिक, वैज्ञानिक र प्राविधिक उन्नतिका स्वरूप नै विज्ञान आख्यानको मूलआधार हुने ग्लेनेर्ड लिट्रेचरले व्याख्या गरेको छ। खास गरी खगोल र भौतिकशास्त्रमा आएको क्रान्तिपछि विज्ञानकथा लेखन सम्भव हुनुले पनि यी कथा विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित हुने प्रमाणित हुन्छ; तर यहाँ के स्मरणीय छ भने सबै विज्ञानकथा मेसिन र प्रविधिको प्रयोगसँग मात्र सम्बन्धित हुँदैनन्, विज्ञानका विकास पनि तिनको विषयवस्तु हो।

२.५.४. काल्पनिकता

विज्ञानकथाहरू काल्पनिक कथा हुन्। भविष्यका बारेमा लेखिने कथा भएकाले पनि यी काल्पनिक हुन्छन्। भविष्यमा विकसित हुनसक्ने मानव जीवन र मानवीय सभ्यताका कल्पनाले यी कथा रङ्गिएका हुन्छन्। यहाँ बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने विज्ञानकथामा कल्पनाको अधिक प्रयोग गर्न

सकिन्छ तर स्वैरकल्पनाको प्रयोग गर्नु हुँदैन । तर्क, कारण, विज्ञानका अवलोकन र परिक्षणका साहारागमा गरिएको कल्पना नै विज्ञानकथामा प्रयोग हुन्छ । उडन्ते र तर्कविहीन कल्पनाको प्रयोग गर्नु हुँदैन; तर यी कथामा प्रयोग गरिएका काल्पनिक विवरणहरू भविष्यमा प्रमाणित हुन्छन् र सत्य ठहर्छन् नै भन्ने चाँही हुँदैन ।

२.५.५. भविष्यप्रति लक्षित

विशेषतः विज्ञानकथामा भविष्यमा विकसित हुनसक्ने मानव समाजका बारेमा लेखिएको हुन्छ । भविष्य प्रतिको कौतुहलता, त्रास र उत्सुकता (उत्तेजना) नै विज्ञान आख्यान लेखकहरूका लागि चासोको विषय हो (नर्मन पी.रोस; १९५८ई.: भूमिका) । यसै कारणले यी कथा भविष्यका बारेमा लेखिएका हुन्छन् । विज्ञानकथाहरू अनन्त आपूर्ति हुने विचारयोग्य भविष्यमाथी गरिने असामान्य यात्रा हुन भनी असिमोभले परिभाषित गर्नुबाट पनि यी कथा भविष्यप्रति लक्षित हुने कुरा स्पष्टिन्छ । यसै कारण यी कथाहरूलाई अनुमानात्मक वा भविष्यद्रष्टा कथा भनिनुपर्ने धारणा समालोचकहरूले राखेको पाइन्छ ।

२.५.६. परिवर्तित संसारको सेतु

विज्ञानकथा यथास्थितिवादी कथा होइनन् । यी कथाले मानव सभ्यताको निरन्तर परिवर्तनको अपेक्षा राख्छन् । विज्ञान आख्यान पछाडि कहिल्यै फर्किएको हुँदैन, यो परिवर्तन भएको संसारको बारेमा हुन्छ र यसले पाठकलाई परिवर्तन गर्छ (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: १०) । विज्ञान र प्रविधिले निम्ताएका नकारात्मक पक्षको आलोचना र सकारात्मक पक्षको प्रशंसा गरी, वर्तमान संसारको मूल्य र मान्यतालाई आत्मसाथ गर्न सिकाउँदै मानव सभ्यतालाई व्यवस्थित गर्न यी कथाले सहयोगीको भूमिका खेल्दछन् ।

२.५.७. विषयगत मानवीयता

विज्ञानकथा मानवका विषयमा केन्द्रित कथा हुन् । सबै साहित्यजस्तै विज्ञानकथा पनि मानवताको विषयमा हुन्छ । रोबोर्ट, मङ्गल ग्रहवासी र तारामा पुग्ने यानको विषयमा हुँदैन भन्ने मान्नु महत्वपूर्ण हो (गोशगेरियन; १९९८ ई.: १६२) मानव जातिको चिन्ता, मानव जातिकै भविष्य र मानवीय सभ्यताकै वरीपरी यी कथा घुमेका हुन्छन् ।

२.५.८ यथार्थवादी साहित्य

विज्ञानकथा यथार्थवादी साहित्य हो । यो स्वच्छन्दताको प्रकार होइन । यी कथाको वातावरण पूर्णतः यथार्थवादी रहन्छ । (शर्मा; १९५८ ई.: ३७३) यी कथामा आनन्दलाई महत्व दिइएको हुँदैन (प्रिडग्ले; १९९६ ई.: १०) यी कथामा कल्पनाको बढी प्रयोग भएपनि भावुकता र आत्मपरक नभई वस्तुपरक दृष्टि अँगालिएको हुन्छ ।

यसरी के थाहा हुन्छ भने विज्ञानकथा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त मानवताका विषयमा लेखिएका यथार्थवादी साहित्य हो । वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा यसले धेरै चरण पार गरिसकेको छ । यी कथा हाल टि.भी र रेडियोमा विभिन्न श्रृङ्खलाका रूपमा प्रसारित हुन थालेका छन् । चलचित्रका रूपमा पनि विज्ञानकथाहरूले प्रवेश पाइसकेका छन् ।

२.६ विज्ञानकथासम्बन्धी केही गलत धारणाहरू:

विज्ञानकथाको आलोचना गर्ने क्रममा यसमा केही गलत धारणाहरूको विकास गरेको पाइन्छ । विज्ञानकथा के हो ? र के होइन ? भन्ने स्पष्ट जानकारी हुनु आवश्यक छ । विज्ञानकथा के हो ? भन्ने सन्दर्भमा माथिका अध्यायमा चर्चा गरिसकियो । अब यहाँ विज्ञान कथा के होइन ? भन्ने कुरालाई चिरफार गरिएको छ । विज्ञानकथाका बारेमा विकास भएका केही गलत धारणा र भ्रमहरूलाई तल उल्लेख गरिएको छ ।

२.६.१. विज्ञानकथाको स्वायत्तता

कतिपय समालोचकहरू विज्ञानथालाई स्वैरकल्पनिक कथाको अङ्ग मान्छन् । **समकालीन साहित्यको पूर्णाङ्क ४५** मा प्रकाशित 'स्वैरकल्पना र नेपाली कथा परम्परामा यसको प्रयोग' शीर्षकको समलोचनात्मक लेखमा समालोचक मधुसूदन गिरीले विज्ञानकथालाई स्वैरकल्पनात्मक कथाको एक अङ्ग मानेका छन् । त्यसैगरी सरुभक्तको एक अभिनवको आत्मकथा कृतिको भूमिका लेख्ने क्रममा समालोचक कृष्णचन्द्र प्रधानले लेखेका छन् - "सरुभक्तको प्यानटासीलाई माथिको पृष्ठभूमिमा निकै रचनात्मक र यथार्थ ज्ञान भन्छु" । प्रधानको यस वाक्यले पनि विज्ञानकथालाई स्वैरकल्पनिक कथाको अङ्ग मानेको स्पष्ट हुन्छ; तर विज्ञानकथा स्वैरकल्पनिक कथाको अङ्ग भने होइन किनभने स्वैरकल्पना र विज्ञानकथामा धेरै फरक छ ।

विशेषतः स्वैरकल्पनाले असम्भव परिस्थितिहरूका बारेमा सम्बन्ध राख्छ । जादुमय

विषयवस्तुहरू, अलौकिक प्रसङ्गहरू, संयोगवस घटने घटनाहरू, इच्छापूर्तीका घटना, ठाउँ र वस्तुहरू सामान्यतया स्वैरकल्पना भित्र पर्छन् (प्रिड्ग्ले; १९९६ई.: ११) । अतः स्वैरकल्पना सर्वथा अविश्वसनीय हुन्छ । स्वैरकल्पनाभन्दा विज्ञानकथा के मानेमा फरक हुन्छ भने यो बढी तार्किक हुने प्रयास गर्छ, यसले प्रकृतिको नियमलाई बुझ्ने प्रयास गर्छ र यसले आधुनिक विज्ञानको इतिहासलाई समाहित गर्ने प्रयास गर्छ (प्रिड्ग्ले; १९९६ई.: ११) । विज्ञानकथा विज्ञानबाट प्रेरित हुन्छ भने स्वैरकल्पना आख्यानबाट प्रेरित हुन्छ । स्वैरकल्पनामा परम्परागत तत्त्वहरू, मिथकहरू धार्मिक परम्पराहरू र लोककथाको प्रस्तुती पाइन्छ भने यसको विपरित विज्ञानकथामा यथार्थ विश्व हुन्छ र त्यहाँ तर्क अवलोकन र प्रयोगको प्रधानता रहेको हुन्छ । विज्ञानकथाले परिवर्तित संसारको बारेमा तर्क गर्छ । ती तर्कमा कारण र यथार्थहरूलाई समावेश गरिएको हुन्छ । हुनतः स्वैरकल्पना पनि परिवर्तित संसारको बारेमा कुरा गर्छ; तर यसले हामीलाई असम्भव र आश्चर्य दिन खोज्छ (प्रिड्ग्ले; १९९६ ई.: ११) । स्वैरकल्पनिक कृतिहरू यथार्थ प्रस्तुतीबाट धेरै टाढा हुने चर्चा ग्लेनेइ लिट्रेचरले गरेको छ; तर विज्ञान आख्यानले यथार्थ संसारलाई प्रस्थान बिन्दुको रूपमा लिएको हुन्छ (प्रिड्ग्ले; १९९६ ई.: ११) ।

विज्ञानकथाले यथार्थवादी संसारलाई प्रस्थान बिन्दुका रूपमा लिएपनि तिनका विवरणहरू सधै सत्य र प्रमाणित हुन्छन् भन्ने छैन । ती विवरणहरू भविष्यमा गलत पनि ठहर्न सक्छन्; तर विज्ञानकथामा उल्लेखित धारणा वस्तुमाथि गरिएको अवलोकन पश्चात आएका हुन्छन् । ती धारणामा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि रहेको हुन्छ ।

विज्ञानकथा र स्वैरकल्पनाबीच एउटा के समानता पाइन्छ भने यी दुवैमा कल्पनाको अत्याधिक प्रयोग गरिएको हुन्छ । यही कल्पनाको अत्याधिक प्रयोगले गर्दा विज्ञानकथा र स्वैरकल्पना उस्तै-उस्तै लाग्छन्; तर स्वैरकल्पना उडन्ते कल्पना हो र विज्ञानकथा यथार्थवादी र वैज्ञानिक कल्पना हो ।

२.६.२ विज्ञान साहित्य एक अन्तर्विधा

कतिपय समालोचकहरूले साइन्स फिक्सन एउटा छुट्टै विधा हो भनेका छन् । कार्टिस सी स्मिथले *द्वान्टिन्थ सेन्चुरी साइन्स फिक्सन राइटर्स* पुस्तकको भूमिकामा “यो आफैमा एउटा विधा हुनका लागि सफल छ” (स्मिथ; १९८६ई.: भूमिका) भनेका छन् त्यस्तै *इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका*ले “सन् १९२६ बाट यो एउटा स्वतन्त्र विधाको रूपमा अगाडि बढेको हो” (भोलुम १५; १९९०: ५५२) भनी चर्चा गरेको छ । *ग्लेनेइ लिट्रेचर* पुस्तकमा पनि यसलाई छुट्टै विधा मानिएको छ; तर यो आफैमा एउटा छुट्टै विधा भने होइन ।

साहित्यका ४ विधा छन् ती: कविता, आख्यान, नाटक र निबन्ध हुन् । साइन्स फिक्सन भन्नु आख्यान हो र यही आख्यान भित्र कथा उपविधा समेटिएको हुन्छ । विज्ञान साहित्यको विषयवस्तु बनेर विज्ञानसाहित्यमा आएको हुन्छ । विज्ञान त साहित्यको एउटा विषयवस्तु मात्र हो । अतः विज्ञानसाहित्य छुट्टै विधा नभएर साहित्यका विधा: कविता, आख्यान, नाटक र निबन्धको विषयवस्तुका रूपमा विज्ञानलाई प्रयोग गरिएको हुन्छ । आधुनिक साहित्यमा विज्ञान साहित्यको एउटा अलग्गै पहिचान छ । यसले आफ्नो छुट्टै अस्तित्व र पहिचान खडा गरे पनि एउटा छुट्टै विधा मान्नु उपयुक्त र विज्ञान सम्मत ठहर्दैन ।

आजको वैज्ञानिक युग र वैज्ञानिक पृष्ठभूमिमा विज्ञानकथा अझ लोकप्रिय हुँदै जाँदै छ । यो छापामा मात्र सीमित नरहेर विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा नयाँ नयाँ प्रयोग सहित देखिन र सुनिन थालेको छ । आधुनिक वैज्ञानिक युगले यसलाई अझ लोकप्रिय र प्रभावकारी र परिवर्तित बनाउँदै लैजाने अपेक्षा गरिन्छ ।

२.७ निष्कर्ष

विज्ञानकथा आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकासमा आधारित वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त ती कथा हुन् जसमा मानवीय भविष्यको काल्पनिक जीवनका बारेमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । विज्ञान र प्रविधिको उल्लेख गर्दैमा विज्ञानकथा बनिहाल्दैन; त्यसमा रहने वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि नै विज्ञानकथाको मूल चुरो हो । परिवर्तित संसारको सङ्केत पाइने यी कथामा कल्पनाको अधिक प्रयोग पाइन्छ । मानवीय भविष्यप्रति लक्षित यी यथार्थवादी कथा हुन् ।

विज्ञानकथा स्वैरकाल्पनिक कथाको अङ्ग होइन र यो छुट्टै साहित्यिक विधा पनि होइन । विज्ञानकथा विज्ञानका विषयमा लेखिएका काल्पनिक यथार्थवादी कथा भएकाले यी कथाहरू आख्यान विधाको कथा उपविधा भित्र पर्ने एक छुट्टै अस्तित्वयुक्त कथा हुन् । अन्य कथामा जस्तै यी कथामा पनि विषयवस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश भाषाशैली र उद्देश्य जस्ता तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् । विज्ञानकथा र अन्य कथाका तत्त्वहरू एउटै भएपनि तत्त्वगत विशेषता भने फरक हुन्छ ।

विषयवस्तुका आधारमा विज्ञानकथा अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार, ग्रहीय रोमान्स, सम्भावित सहरहरू, अवशानका कथाहरू, वैकल्पिक इतिहासहरू र प्रागैतिहासिक कथाहरू गरी छ प्रकारका हुन्छन् । स्वभावका आधारमा यी कथालाई ठोस र सरल गरी दुई भागमा बाह्रन सकिन्छ भने धारणाका आधारमा आशावादी र निराशावादी गरी दुई भागमा बर्गीकरण गर्न सकिन्छ । विज्ञानकथा साहित्यको एक विषय भएकाले सबै कथालाई यही नै वर्गमा मै पर्छ भनी किटान गर्न सकिँदैन किनकी

कथालेखनमा विषयवस्तुहरू र शैलीको मिश्रणले कतिपय कथामा जटिलता ल्याइदिन्छ ।

आजको आधुनिक वैज्ञानिक युगमा विज्ञानकथा साहित्य अझ सशक्त रूपमा अगाडि बढ्ने अपेक्षा राख्न सकिन्छ । विकास क्रमसँगै यसका विषय, स्वरूप र शैलीमा अनेकन आयामहरू थपिँदै यसका सिद्धान्तमा नविनतम् परिवर्तनहरू देखानपर्लान भन्न सकिन्न । यो भविष्यकै गर्भमा छ ।

तेस्रो-अध्याय

३. नेपाली विज्ञानकथाको विकासक्रम

विज्ञानकथा नेपाली साहित्यमा स्वतस्फूर्त रूपमा लेखिएका कथा नभई पाश्चात्य साहित्य जगत्मा लामो परम्परा कायम भइसकेपछि लेखिन थालेका कथा हुन् । नेपालीमा विज्ञानकथा अङ्ग्रेजी साहित्यमा लेखिएका विज्ञानकथाहरूबाटै प्रेरित भएर लेखिन थालेका हुन् । अङ्ग्रेजी साहित्यमा सन् १८१८ मै विकसित भइसकेका यी कथा नेपालीमा सन् १९५४ पछि मात्र लेखिन थालेका हुन् । अङ्ग्रेजी साहित्यमा उन्नाइसौं शताब्दीको दोस्रो दशकमै स्वर्ण युग हासिल गरेको विज्ञानकथा नेपालीमा उन्नाइसौं शताब्दीको पाँचौं दशकबाट मात्र प्रारम्भ हुनुले पनि यी कथा लेखन परम्परा अङ्ग्रेजीबाट नेपालीमा भित्रिएको पुष्टि हुन्छ । अतः नेपाली विज्ञानकथाको इतिहास केलाउनु पूर्व पाश्चात्य साहित्यका विज्ञानकथाको परम्परा र प्रवृत्ति संक्षिप्त रूपमा केलाउनु प्रासङ्गिक हुनेछ ।

३.१ पाश्चात्य साहित्यमा विज्ञानकथाको परम्परा

विज्ञानसाहित्य लेखन कुन समयबाट सुरु भयो भन्नेबारेमा पाश्चात्य साहित्यमा थुप्रै मतभेदहरू रहेका छन् । कतिपय विद्वानहरू विज्ञान साहित्यको प्रारम्भ गिल्सामेसको **वेविलोनियाइ** महाकाव्यबाट (फोडके; २००६ ई.: भूमिका) भएको मान्दछन् । त्यस्तै कतिपय विद्वानहरूले दोस्रो शताब्दीका ग्रीक व्यङ्ग्यकार लुसियन समोसाटाले लेखेको **ट्रियु हिस्टोरी (True History)** नै प्रथम विज्ञान आख्यान (नर्मस पि. रोस; १९५८ ई.: भूमिका) भएको दावी गर्दछन् । **ट्रियु हिस्टोरी**मा अन्तर्ग्रहीय यात्राको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । विज्ञान साहित्य यिनै लुसियनको व्यङ्ग्यकै विकसित रूप हो भन्ने धारणा कतिपय विद्वानहरूले राख्दछन् । यसरी सभ्यताको उषाकालमै देखापरेको विज्ञान साहित्यलाई अगाडि बढ्न थप मद्दत गर्‍यो—थोमस मोरको १५९६ ई.को **युटोपिया (Utopia)**, जोसेफ हलको १६०५ ई.को **मुनड्युस अल्टर इट आइडियम (Mundus Alter Et Idem)**, फान्सिस बेकनको १६२७ ई.को **द न्यु एटलान्टिक्स (The New Atlantics)**, केपलरको १६३४ ई.को **स्वमनियुम (Somnium)** जोनाथन स्वीफ्टको १७२६ ई.को **गुलिभर्स ट्राभल्स (Gulliver's Travels)**, भोल्लियरको १७५२ ई.को **माइक्रोमेगाज (Micromegas)** आदि कृतिहरूले । यी सबै कृतिहरू आधुनिक विज्ञानसाहित्यका मान्यता र सिद्धान्त अनुरूप लेखिएका छैनन्; तर आधुनिक विज्ञान साहित्यको जन्म दिनुमा यी कृतिहरूको ठूलो योगदान छ ।

विज्ञानकथाको आधुनिक वैज्ञानिक युग सन् १८१८ मा प्रकाशित मेरी शेलीको उपन्यास **फ्राङ्केनस्टेइन (Frankenstien)** बाट सुरु भएको हो भन्नेमा धेरै विद्वानहरू सहमत देखिन्छन् । धेरैजसो समालोचकहरू मेरी शेलीको **फ्राङ्केनस्टेइन (१८१८ ई.)** लाई नै विज्ञानकथाको पहिलो कृति मानेका छन् । यस उपन्यासमा जोडजाड पारेर सिङ्गो बनाएको मुर्दामा प्राण हाल्ने तरिका पत्ता लगाउने युवा वैज्ञानिक फ्राङ्केनस्टेइनको कथा समेटिएको छ; तर दुर्भाग्यवश एक पटक जीउँदो भए पछि त्यो सिर्जना राक्षस बन्न पुग्छ र उसले फ्राङ्केनस्टेइनका साथी र नातेदार सबैलाई सखाप पार्छ । यो उपन्यासले आधुनिक विज्ञानप्रति निराशावादी धारणा प्रस्तुत गरेको छ ।

फ्राङ्केनस्टेइनको प्रकाशनपछि पाश्चात्य साहित्यमा विज्ञानकथाले गति प्राप्त गर्‍यो । विभिन्न मोड उपमोड बदल्दै आजको समयसम्म आइपुगेको पाश्चात्य विज्ञानकथा चार चरणमा विकास भएको (फोंकडे; २००६ई.: भूमिका) देखिन्छ ।

विज्ञानकथाको स्पष्ट सिद्धान्त निर्माण हुनुपूर्वको समयलाई प्रथम चरण मानिन्छ । ह्युगो गर्न्सब्याक, जोनक्याम्पवेल तथा आइज्याक असिमोभद्वारा स्पष्ट रूपमा विज्ञानकथाको परिभाषा तयार गरेपछि; यी परिभाषाबाट प्रभावित भएर कथाहरू लेखिनथाले, जसले विज्ञानकथालाई अर्को चरणमा प्रवेश गरयो । प्रथम चरणका विज्ञानकथाहरू मुख्यतया: साहसिक तथा रोमाञ्चकारी खालका छन् । यस चरणमा विशेष गरेर मेरी शेली कै शैलीलाई बढी प्राथमिकता दिएर कथाहरू रचना गरिएको छ । यस चरणका विज्ञानकथा लेखनको मुख्य उद्देश्य विज्ञानका मान्य सिद्धान्तको व्याख्या गर्नु, तिनको प्रचार प्रसार गर्नु तथा सम्भावित भविष्यका मार्गहरूको वर्णन गर्नु रहने गर्दथ्यो । यस चरणका प्रमुख विज्ञानकथाकारहरूमा मेरी शेली, एडगर एलेन पो, जुल्स वर्न, एच. जी. वेल्स, इ. एम. फोस्टर, डब्लु. एच. हड्सन आदि पर्दछन् ।

जब सन् १९२६ मा ह्युगो गर्न्सब्याकले **अमेजिड स्टोरिज** नामक विज्ञान पत्रिका प्रकाशन सुरु गरी विज्ञानकथालाई परिभाषित गरे तब विज्ञानकथाको समालोचनामा छुट्टै सिद्धान्त स्थापना हुन पुग्यो । ह्युगो गर्न्सब्याकपछि जोन क्याम्पवेल तथा आइज्याक असिमोभले विज्ञानकथालाई परिभाषित गर्ने कार्य गर्नुका साथै विज्ञानकथाका कृतिहरू प्रकाशित गरे । यिनै समालोचकहरूको प्रयासपछि विज्ञानकथा लेखनले दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको हो । मुख्यतया: यस चरणका विज्ञानकथाकारहरूले तटस्थ, अवैयक्तिक एवम् पूर्णतः तार्किक विज्ञानलाई; काल्पनिक, संवेदनशिल तथा प्राय तर्कहीन कथा साहित्यसँग सङ्गम गराउने कार्य गरे । जसको फलस्वरूप यस युगमा सर्वमान्य वैज्ञानिक तथ्यमा आधारित रही, सीमित तर्कमा, भविष्यका कल्पनाको उन्मुक्त उडानलाई सामन्जस्य गरी कथा लेखिन

थाले । यही कारणले नै यस युगमा थुप्रै र गौरवपूर्ण विज्ञानकथाका कृतिहरू प्रकाशित भए । यही समयमै विज्ञानकथा लेखनले स्वर्ण युग प्राप्त गर्न सफल भयो । यस चरणका मुख्य लेखकहरूमा ह्युगो गर्न्सब्याक, जोन क्याम्पवेल, आइज्याक असिमोभ, रोबर्ट हेनलिन, अल्डस हक्सले, थियोडोर स्टर्जियान आदि पर्दछन् ।

दोस्रो विश्वयुद्ध (१९३९-१९४५) पछि विज्ञानकथा लेखन परम्परा तेस्रो चरणमा प्रवेश गर्न पुग्यो । दोस्रो विश्वयुद्धले ब्रह्माण्डका बारेको मानव कल्पनालाई सदाको लागि बदलिदियो । हिरोशिमा र नागासाकीमा खसालिएका परमाणु बमले मानवता ध्वस्त पारिदियो र विज्ञानका आविष्कार कति हदसम्म हिंस्रक बन्दो रहेछ भन्ने प्रमाणित गरिदियो । दोस्रो विश्वयुद्धले विज्ञानको तीव्र गतिशिलता प्रदर्शन गर्‍यो, जसले गर्दा अत्यधिक मानवीय मूल्य र मान्यताको विनाशसँगै मानव कल्पनाशक्तिलाई व्यापकता पनि प्रदान गर्‍यो । यसैको फलस्वरूप मानव विश्वका बारेमा चिन्तन गर्न बाध्य भयो । यसका साथै यो चरणमा मानव जातिको अन्तरिक्ष यात्रा तथा ब्रह्माण्ड र ताराहरूको अन्वेषण द्रुत गतिमा अधि बढ्यो । जब मान्छले प्रविधिमाथि प्राप्त गरेको विजयले विज्ञान आख्यानहरूमाथि अभ्र धेरै उत्सुकताहरू थप्दै गयो, तब यी कथाहरूले अभ्र उचाँड प्राप्त गर्न पुगे । मान्छले प्रविधिमाथि जमाएको विजयले विज्ञानको चमत्कारलाई पछिल्ला दिनहरूमा स्वभाविक रूपमा लिन थालियो । विज्ञान आख्यानका कल्पनालाई यथार्थताका रूपमा हेर्न थालिएपछि, अभ्र अगाडि बढ्दै यस चरणका विज्ञान कथाकारहरूले विज्ञानका अज्ञात तथा रहस्यमय क्षेत्रलाई पनि कथामा प्रतिबिम्बित गर्न थाले । यसै समयमा विज्ञान, प्रविधि र आद्योगिक विकास तथा त्यसबाट मानव जातिमा र समाजमा पर्ने प्रभावका परिणामहरूको खोजि गर्न थालियो । तेस्रो चरणको यस परिपक्वताले विज्ञानकथामा थप आकर्षण बढायो । यस चरणका मुख्य लेखकहरूमा जर्ज अरवेल, एन्थोनी वर्गोस, जोन वाइन डाउन, ब्राइन एल्डिस, आर्थर सी क्लार्क आदि पर्दछन् ।

उन्नाइसौं शताब्दीको छैठौं दशकपछि विज्ञानकथाले चौथो चरण प्राप्त गर्छ । सन् १९६० र ७० तिर विज्ञान आख्यानप्रति कलेज र विश्वविद्यालयहरूमा विष्फोटात्मक रूची देखिन थाल्यो । विद्वानहरूले 'साइन्स फिक्सन रिसर्च एसोसिएसन' जस्ता विज्ञान आख्यानको अध्ययन अन्वेषण गर्ने संस्थाहरू स्थापना गर्न थाले जसको फलस्वरूप विज्ञानकथाको स्पष्ट स्वरूप देखिन थाले र यो नयाँनयाँ शाखामा विकसित हुन पुग्यो । यसैले नै विज्ञानकथाले नयाँ चरण धारण गर्न पुग्यो ।

३.२ नेपाली विज्ञानकथा लेखन-परम्परा

३.२.१ पृष्ठभूमि

पाश्चात्य साहित्यमा विज्ञान साहित्यको परम्परा केलाउदा गिल्सामेशको **वेविलोनियाई** कृतिसम्म पुगेजस्तै पूर्वीय साहित्यमा पनि यसको प्रारम्भिक रूप वेद, पुराण, रामायण र महाभारत जस्ता कृतिमा भेट्न सकिन्छ; जुन **वेविलोनियाई**भन्दा पनि अधिका कृतिहरू हुन् । हाम्रा वेद, पुराण, रामायण, महाभारतमा वर्णित आजका विज्ञानसँग मेलखाने अधिकांश कुराहरूको आख्यानात्मक भविष्यवाणी आज आएर सत्य भएका छन् तिनलाईलाई प्रारम्भिक विज्ञानकथा मान्दा फरक पर्दैन (चालिसे; २०६१: ११६) भन्ने विजय चालिसेको टिप्पणी छ तर; यी कृतिहरू न त विज्ञान साहित्य लेखनको उद्देश्यले लेखिएका हुन्; न त वैज्ञानिक तर्कहरू नै त्यहाँ छ । खालि काल्पनिक उडान मात्र रहेका यी कृतिहरूमा वर्णित घटना आज सत्य ठहर्दैमा विज्ञान आख्यान नै मान्नु पर्छ भन्ने होइन; तर उषाकालीन सभ्यताका कथाहरूमा विज्ञानकथाको उद्भव खाज्ने प्रलोभनमा यी कृतिहरूका कतिपय प्रसङ्ग कोट्याउनुलाई अस्वभाविक मान्न सकिँदैन ।

नेपाली कथा लेखन-परम्पराको आरम्भ संस्कृत भाषाकै पौराणिक कृतिहरूको अनुवाद तथा रूपान्तरणबाट भएको हो । शक्तिवल्लभ अर्ज्यालले वि. सं. १८२७ मा अनुवाद गरेको **महाभारत विराट पर्व** नै नेपाली भाषामा लेखिएको पहिलो कथात्मक रचना हो । नेपाली भाषामा कथा लेखिनथालेको भण्डै १८३ वर्षपछि मात्र नेपाली विज्ञानकथाको जन्म हुनपुगेको हो । नेपाली साहित्यको इतिहासमा कथालेखन परम्परालाई प्राथमिक काल, माध्यमिक काल र आधुनिक काल गरी, तीन चरणमा बाँडेर अध्ययन गरिन्छ । नेपाली विज्ञानकथा लेखनकार्य भने आधुनिक युगको दोस्रो दशकबाट मात्र सुरु भएको हो । नेपाली कथा साहित्यको प्राथमिक काल , माध्यमिक काल र आधुनिक कालको दुई दशक विज्ञानकथाको पृष्ठभूमिका रूपमा रहेका छन् ।

विक्रम संवत् १८२७ देखि गोरखापत्र प्रकाशनपूर्वको काल अर्थात् १९५८ सम्मको समयावधि नेपाली कथा साहित्यको प्राथमिक काल हो । यस समयमा भानुदत्तको **हितोपदेश मित्रलाभ** (वि. सं. १८३३), रामभद्र पाध्यायको **लक्ष्मीधर्म संवाद** (वि. सं. १८५१), भवानीदत्त पाण्डेको **हास्यकदम्ब** (वि. सं. १८५५), हीनव्याकरणी विद्यापतिको **गीत गोविन्द** (वि. सं. १८८८), भवानीदत्त पाण्डेकै **महाभारतका विभिन्न पर्व** (वि. सं. १८७२-९० बीच), सुन्दरानन्द वाँडाको **आध्यात्म रामायण** (वि. सं. १८९६) र **त्रिरत्न सौन्दर्यगाथा** (वि. सं. १८९०) रामदासको **भक्तिकाण्ड रामायण** (वि. सं. १८९२) तथा गङ्गाप्रसाद प्रधानको **वाइवल** (वि.सं. १९४०) जस्ता कृतिहरू रचना भएकाछन् । त्यसैगरी **पिनासको**

कथा (वि.सं. १८७२), मुन्सीका तीन आहान (वि. सं. १८७६), सिरजाडेको कथा (वि.सं. १९३०), शुक्रबहत्तरी (वि. सं. १०४८), सिंहासन बत्तीसी (वि. सं. १९५०), सत्रसेनको कथा (वि. सं. १९५५) यसै समयमा रचिएका अज्ञात कथाकारहरूका कथा हुन् ।

विशेषतः प्राथमिक कालका नेपाली कथामा विधागत सचेतता पाइँदैन । यस समयका कथाकारहरूले आफ्नै मौलिक कथा रचना नगरी मुख्यतः संस्कृत, सामान्यतः हिन्दी, अरबी, फारसी तथा अङ्ग्रेजी स्रोतका कथाहरू अनुवाद गरेका छन् । अधिकांश कथाहरू लामा लामा छन् र तिनमा पद्यांशहरूको समेत मिश्रण पाइन्छ । अति भावुकता, मानवेत्तर शक्तिको उपस्थापन, आर्दश र निति-उपदेशको मोह, रहस्य र अलौकिक शक्तिको आग्रह, भाग्यवादको सर्वोपरिताजस्ता प्रवृत्तिहरू यस कालका मुख्य परिचायक हुन् ।

विक्रम संवत् १९५८ देखि १९९० सम्मको बत्तीस वर्षे समयावधि नेपाली कथा साहित्यको माध्यामिक काल हो । गोरखापत्र प्रकाशनदेखि कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको आगमनपूर्वको समय नै माध्यामिक काल हो । यस कालमा गोरखापत्र (१९५८), गोर्खे खबरकागज (१९५८), गोर्खाली (१९७२), गोर्खासंसार (१९८३), चन्द्रिका (१९७४), माधवी (१९६५) जस्ता पत्रिका मार्फत नेपाली कथा विकसित भयो । यस समयका मुख्य कथाकारहरूमा शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल, सदाशिव शर्मा, विज्ञानविलास, सूर्यविक्रम ज्ञवाली, राममानसिंह गोर्खा, प्रेमसिंह आले, राममणि आ.दी., रूपनारायण सिंह, तारानाथ, गङ्गाप्रसाद प्रधान आदि पर्दछन् ।

यस चरणका कथाहरूलाई धार्मिक पौराणिक धारा, नैतिक औपदेशिक धारा र मनोरञ्जनपरक धारामा वर्गिकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस युगमा अनुवाद कार्य निरन्तर रहेपनि कथाकारहरूले मौलिक कथा लेखन तर्फ सचेष्टता बढाएका छन् । त्यसैगरी कलात्मक सचेतता, लघु आयाम कथा ढाँचा, विविध सामाजिक चिन्तनको प्रयोग यस युगका कथामा पाइन्छ ।

विक्रम संवत् १९९२ सालमा शारदा पत्रिकामा गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो' कथा प्रकाशन भएपछि नेपाली कथाले आधुनिक कालमा प्रवेश गर्छ । यस कालमा १९९२ को गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो' कथा प्रकाशनपश्चात सामाजिक यथार्थवादी धारा, १९९२ मा शारदा पत्रिकामै प्रकाशित विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'चन्द्रवदन' कथा प्रकाशनपश्चात मनोवैज्ञानिक धारा र २००६ मा प्रकाशित रमेश विकलको 'गरिब' कथा प्रकाशनपश्चात प्रगतिवादी धारा विकसित हुनपुग्छन् । यसैगरी २०२० सालपछि नेपाली कथा साहित्यमा प्रयोगवादी अर्थात् नवचेतनावादी कथा लेखन परम्परा सुरु हुन्छ । यसरी नवचेतनावादी कथा लेखन सुरु हुनु पूर्व नै २०११ सालमा शङ्कर लामिछानेले प्रगति

पत्रिकामा 'आत्माको मीमांसा' विज्ञानकथा प्रकाशन गरी विज्ञानकथा लेखनको परम्परा सुरु गरिसकेका छन् । प्रगतिको वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क ७ (वैशाख-जेष्ठ) मा प्रकाशित यो कथा नै नेपाली विज्ञानकथाको पहिलो विज्ञानकथा हो ।

विज्ञानकथामा कल्पनाको अत्यधिक प्रयोग पाइने भएकाले प्राथमिक कालका अतिभावुक, मानवेत्तर शक्तिको उपस्थापन गरिएका, रहस्यमय र अलौकिक शक्तिको आग्रह गरिएका कथा; तथा माध्यामिक कालका मनोरञ्जनपरक धाराका अतिमानवीय रोमान्चकारी कथा; यसको पृष्ठभूमिका रूपमा आउँछन् । माध्यामिक कालका चर्चित गद्य आख्यानकार गिरीशवल्लभ जोशीको **वीर चरित्र** (१९६५ लेखन, १९६० पहिलो भाग प्रकाशन) उपन्यासमा आधुनिक विज्ञानका चमत्कारजस्ता लाग्ने प्रसङ्गहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । **वीर चरित्रमा** पाइने आकाशमा वेलुन तथा प्लेन उडाइएको प्रसङ्ग, पानीमा धूमयान दौडाएका प्रसङ्ग तथा जमिनमा ट्राम, रेल, मोटर, गुडाएका प्रसङ्गहरू विज्ञानका चमत्कारिक कुरासँग निकट छन्; तर यसलाई विज्ञान साहित्य भने मान्न सकिँदैन । जेहोस् नेपाली विज्ञानकथा लेखनको पृष्ठभूमिमा **वीर चरित्र** उपन्यास स्मरणीय कृति हो ।

३.२.२ नेपाली विज्ञानकथाको इतिहास

विज्ञानकथा आधुनिक कालीन साहित्यको देन हो । विक्रम संवत् २०११ सालको **प्रगति** पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ मा प्रकाशित शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' कथाबाट नेपाली विज्ञानकथा लेखन परम्परा सुरु भएको हो । कुनै पनि वस्तु नाश हुँदैन; त्यसको रूप वा गुण मात्र परिवर्तन हुन्छ भन्ने विज्ञानको पदार्थवादी मान्यता नै यस कथामा पाइने वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हो । कथामा चिकित्साशास्त्री डाक्टर सैन्डर्स मुख्य पात्र खडा गरी उसको वैज्ञानिक खोजी र प्रयोगलाई यहाँ कथावस्तु बनाइएको छ । 'आत्माको मीमांसा' कथापछि २०११ मै लामिछानेको अर्को विज्ञानकथा 'ऊ कसको हो ?' **प्रगति** कै पूर्णाङ्क १० मा प्रकाशित हुन्छ । लामिछानेको यो कथा पनि चिकित्सा विज्ञानमा आधारित छ । 'आत्माको मीमांसा' कथामा विज्ञानको अन्वेषणात्मक पक्षलाई लिएर तयार गरिएको छ भने 'ऊ कसको हो ?' कथामा विज्ञानका प्रयोगले समाजमा पार्ने असरका बारेमा चर्चा गरिएको छ । 'आत्माको मीमांसा' कथामा कथाकारले विज्ञानका प्राविधिक यन्त्र, उपकरण र प्रयोगशालाको प्रयोग भन्दा मनोवैज्ञानिक विवेचनालाई बढी जोड दिएका छन्, जसले गर्दा यो कथा केही कमजोर विज्ञानकथा महसुस हुन्छ; तर 'ऊ कसको हो ?' कथामा यो पक्षलाई सुधार गर्दै समस्या विज्ञानकथा लेखनको प्रयोग सुरु गरिएको छ । 'आत्माको मीमांसा' लगत्तै 'ऊ कसको हो ?' कथा प्रकाशन हुनुले विज्ञानकथाको जगत्लाई मजबुत पारिदिएको छ ।

नेपाली साहित्यमा विज्ञानकथा लेखन सुरु हुनुको प्रमुख कारण नेपाली जनमानसमा आएको चेतना बृद्धि नै हो । जब २००७ सालको क्रान्तिले नेपाली राजनीतिमा आमूल परिवर्तन ल्याउदै निरङ्कुशताको अन्त्य र प्रजातन्त्रको सुरुवात गर्‍यो, तब शिक्षा र चेतनाको विकास हाम्रो समाजमा हुन थाल्यो । शिक्षा र चेतनाको विकास सँगै नेपाली साहित्यमा अङ्ग्रेजी साहित्यका विभिन्न आयामहरू प्रयोग गरिनथाले । कथा साहित्यमा नयाँ नयाँ प्रयोग थप्ने क्रममा नयाँ प्रयोग रूचाउने प्रयोगवादी साहित्यकार शङ्कर लामिछानेले नेपालीमा विज्ञानकथा लेखन परम्परा भित्राएका हुन् । “यस्तै एक पटक नेपाली साहित्यमा विज्ञानकथा छैनन् भन्ने चर्चा उठ्यो र म त्यता लागें.....” भनी स्वयं लामिछानेले भन्नुमा पनि अन्य भाषामा विज्ञानकथा लेखन परम्परा मजबुत बनिसकेको र नेपालीमा लेखिदै नलेखिएकोले अभाव पूर्तिका लागि लेखिएको पुष्टि हुन्छ । पाश्चात्य विज्ञानकथा तेस्रो चरणको अन्त्य तिर पुगिसकेको बेला नेपालीमा विज्ञानकथा लेखिन सुरु हुनुले पाश्चात्य साहित्यमा स्थापित बनिसकेपछि यो नेपालीमा भित्रिएको स्पष्ट हुन्छ ।

जुनबेला विश्वका विकसित राष्ट्रहरूले अनेक आधुनिक वैज्ञानिक उन्नति गरिरहेका थिए त्यो बेला नेपाल मध्य युगीन अन्धकारमा रूमल्लिरहेको थियो । दोस्रो विश्वयुद्धमा अनेक आधुनिक विज्ञानका चमत्कारहरू देखाइएको बेला नेपाली समाज अन्धकारमा हराइरहेको थियो । जब सात सालको क्रान्ति भयो, तब विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा सामान्य रूचि देखिन थाल्यो । त्यस बेला केही नेपाली जनमानसले सजिलै बुझ्नसक्ने आधुनिक विज्ञानको विषयवस्तु चिकित्साशास्त्र थियो । आधुनिक विज्ञानका क्षेत्रमा कुनै पनि कार्य हुननसकेको त्यस समयमा केही पाठकहरूले बुझ्ने क्षेत्र चिकित्साशास्त्र बन्यो । आयुर्वेदको प्रभावले आधुनिक चिकित्साशास्त्रलाई बुझ्न केही सजिलो बनाइदिएकोले शङ्कर लामिछानेले चिकित्साशास्त्रलाई नै विज्ञानकथामा पहिलो पटक प्रयोग गरेका हुन् । स्वर्ग र नर्क जस्ता धार्मिक तथा पौराणिक मान्यता बाकेर बाँचिरहेका नेपालीहरूका लागि त्यस बेला अत्याधुनिक विज्ञानका चमत्कारहरूलाई बुझ्न सक्दैनथे; सायद त्यसैले होला शङ्कर लामिछानेले धार्मिक, आध्यात्मिक तथा भाँक्री टुनाका रूपमा नेपाली समाजमा रहेको मान्यतालाई आधुनिक वैज्ञानिक रूप दिँदै ‘आत्माको मीमांसा’ जस्तो कथा रचना गरे ।

हालको समयसम्म आइपुग्दा नेपालीमा अनेकन विषय र प्रकारका विज्ञानकथाहरू लेखिन थालिसकेका छन् । आजको आधुनिक जगत्मा जति विज्ञानकथाहरू लेखिन पर्ने हो, त्यति मात्रामा त लेखिएको छैन; तर जेजति लेखिएका छन् ती कथाले विविधता र मौलिकता भने बोकेका छन् । हालसम्मको नेपाली विज्ञानकथाहरूलाई दुई चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

३.२.२.१. प्रथम चरण (२०११-२०४३)

विक्रम संवत् २०११ देखि २०४३ सम्मको समयावधि नेपाली विज्ञानकथा लेखनपरम्पराको प्रथम चरण हो। शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' (२०११) देखि सुरु भई सरुभक्तको आगमन पूर्वसम्म यो चरण कायम रहेको छ।

२०११ सालमा शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' र 'ऊ कसको हो ?' दुई कथापछि भण्डे नौ वर्षसम्म नेपाली कथा साहित्यमा विज्ञानकथा देखा पर्दैनन्। यो शून्यतालाई चिदै २०२० सालमा 'अन्तिम भोज' कथा लिएर विजय मल्ल देखा पर्दछन्। अत्याधुनिक हातहतियारको विकासले कुनै पनि बेला विश्व ध्वस्त हुनसक्ने सम्भावनालाई मल्लले यस कथामा उठाएका छन्। यसपछि २०२१ मा दोस्रो विज्ञानकथा 'प्रवेश निषिद्ध देश' लिएर मल्ल फेरी देखा पर्दछन्। यो यन्त्र विज्ञानसँग सम्बन्धित अतिकाल्पनिक कथा हो। यस कथामा यन्त्र पात्रको सूक्ष्म प्रयोग छ। २०२१ पछि २०२५ मा मल्लको 'इन्जिनियरको टाउको' कथा प्रकाशित हुन्छ। २०२५ मै शङ्कर लामिछानेको **गौथलीको गुँड** कथासङ्ग्रह प्रकाशित हुन्छ; जसमा उनको पहिले नै प्रकाशित भइसकेका 'आत्माको मीमांसा' र 'ऊ कसको हो ?' दुई कथाका साथै 'माया नं. ६५३' विज्ञानकथा सङ्ग्रहित छन्।

२०२० देखि २०२६ सम्मको समयावधि विज्ञान साहित्यका दृष्टिमा केही मलीलो देखिन्छ। यस समयमा विजय मल्लका तीनओटा कथा र शङ्कर लामिछानेको एउटा गरी चारओटा कथा प्रकाशित हुनुका साथै लामिछानेको **गौथलीको गुँड** कथासङ्ग्रह प्रकाशित हुन्छ। जसमा उनका माथि चर्चा गरिएका तीनओटै कथा समावेश गरिएको छ। यसैगरी २०२६ मा मल्लको **एक बाटो अनेक मोड** कथासङ्ग्रह प्रकाशित हुन्छ, जसमा 'अन्तिम भोज' र 'प्रवेश निषिद्ध देश' दुई विज्ञानकथा सङ्ग्रहित भएका छन्। यी दुवै कृतिमा विज्ञानकथाले स्थान पाउनु नेपाली विज्ञानकथाको सम्मान नै हो। यसैगरी यही समयावधिमा लामिछाने 'अपोलो आठ र साहित्य' तथा 'अन्तरिक्षको गोरेटोमा' दुई विज्ञान-निबन्ध लिएर देखा परेका छन्; भने भैरव अर्यालका 'मिस्टर एन मुनि नेपालमा', 'चन्द्रलोक कसको ?', जस्ता निबन्धहरू यसै समयमा प्रकाशित भएका छन्। ती समयका यी विज्ञान निबन्धलाई विज्ञानकथाका सहयात्रीका रूपमा लिन सकिन्छ।

२०२५ देखि २०३६ सम्मको समयमा नेपाली विज्ञानकथा लेखनमा फेरि शून्यता छाउँछ। भण्डे ११ वर्षको यो समयमा नयाँ विज्ञानकथा प्रकाशित भएको पाँईदैन; तर निबन्ध, समालोचना तथा उपन्यासका क्षेत्रमा भने केही कार्य भएको पाइन्छ। २०२७ मा वासु रिमाल यात्रीले "'गौथलीको गुँड" : एक दृष्टि' लेख प्रकाशित गरी **गौथलीको गुँड** कथासङ्ग्रहको समालोचना गर्ने क्रममा

लामिछानेका माथि उल्लेखित तीन विज्ञानकथाको आलोचना गर्दै यिनलाई शुद्ध कथा मान्न नसकिने धारणा व्यक्त गरेका छन् । विज्ञानकथा प्रति अनुदार रहँदै यात्रीले यी कथाको नकारात्मक टिप्पणी गरे पनि यस लेखले विज्ञानकथाको वहस सुरु गरिदियो । यसै समयमा भैरव अर्यालका 'पच्चीसौं शताब्दीका अड्ग प्रत्यङ्गमा', 'मान्छे मोडेल १९३७', 'सभापति दुनियाँ' जस्ता केही निबन्ध प्रकाशित भएका छन् । तुल्सीराम कुँवरको **नेटोपारी** (२०३१) उपन्यास विज्ञानको प्रयोग पाइने यही समयको उपन्यास हो । प्रेमिका सड्ग वियोगले रन्थनिएको मुख्य पात्र ओमले योगाभ्यास र विज्ञानका सहायताले गरेको चमत्कारको विवरण उपन्यासको कथा बनेको छ (अधिकारी; २०५२: ६) । विज्ञान साहित्यको सफल प्रयोग यस उपन्यासमा नभए पनि विज्ञान साहित्यको चर्चा गर्दा यस कृतिलाई सम्झनु पर्ने हुन्छ । विज्ञानकथा लेखन कार्य यस समयमा ठप्प देखिए पनि रिमालको माथि उल्लेखित समालोचना, अर्यालका यी केही निबन्ध र कुँवरको उपन्यासले विज्ञान साहित्य लेखन चेतनालाई बचाइराखेका छन् ।

यसैबीच २०३४ सालमा विजय मल्लको **परेवा र कैदी** कथासङ्ग्रह प्रकाशित हुन्छ । यस कथा सङ्ग्रहमा उनको पहिले नै प्रकाशित भइसकेको विज्ञानकथा 'इन्जिनियरको टाउको' सङ्ग्रहित भएर नेपाली कथा साहित्यमा फेरी देखा पर्छ । त्यसपछि २०३६ सालमा कथाकार कविताराम श्रेष्ठ 'यान्त्रिक यान्त्रणा' विज्ञानकथा लिएर देखा पर्दछन् । आधुनिक विज्ञानका सैद्धान्तिक मान्यता र यान्त्रिकतालाई यस कथाले उठान गर्न सफल भएको छ । २०३६ को **कालो कथा** कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित यो कथापछि २०३७ मा प्रकाशित **प्रलाप** कथासङ्ग्रहमा उनले 'गिनिपीग' र 'अस्वत्थामा उवाच' दुई विज्ञानकथा प्रकाशित गर्दछन् । विशेषतः लामिछाने र मल्लका कथाले विज्ञानका व्यवहारिक पक्षसँग बढी सम्बन्ध राखेका छन्, भने कवितारामका कथाले विज्ञानका सैद्धान्तिक पक्षसँग बढी सम्बन्ध राखेका छन् । आधुनिक विज्ञानका सैद्धान्तिक पक्षलाई उठान गर्दै विज्ञानकथालाई हिँडाउने थालनी कवितारामबाटै भएको पाइन्छ ।

कविताराम श्रेष्ठपछि सरुभक्तको आगमन नहुदासम्म नेपाली विज्ञानकथा लेखन खाली देखा पर्दछ । २०४४ मा सरुभक्तको **एक अभिनवको आत्मकथा** (विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञान-कथासङ्ग्रह) प्रकाशन भएपछि नेपाली विज्ञानकथाले नयाँ फड्को मार्दै दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्छ ।

कवितारामका माथि उल्लेखित यी तीन कथाको प्रकाशनपछि विज्ञान साहित्यका क्षेत्रमा रमेश विकल **विक्रम र नौलो ग्रह** (२०३९) एक किशोर उपन्यास लिएर देखा पर्दछन् । यसको विषयवस्तु विज्ञानमूलक छ; तर लेखनमा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टिकै अभाव देखिन्छ (अधिकारी; २०५२: ६) । यसैगरी

यही समयमा प्रकाशित मोहनराज शर्माको **जेमन्त** (२०४९) तथा **यामा** (२०४९) नाटकमा रोबोट पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । रोबोट पात्र खडा गरिए पनि यी नाटक विज्ञान-नाटक नभई स्वैरकाल्पनिक नाटक हुन् ।

नेपाली विज्ञानकथा लेखन परम्पराको प्रथम चरणमा देखापर्ने मुख्य कथाकारहरूमा शङ्कर लामिछाने, विजय मल्ल र कविताराम श्रेष्ठ हुन् । शङ्कर लामिछानेले विज्ञानकथा लेखन परम्परा शुरु गर्दै दोस्रो दशकको नेतृत्व गरेका छन् भने तेस्रो दशकको नेतृत्व विजय मल्लले गरेका छन् । त्यसैगरी चौथो दशकको नेतृत्व कवितारामबाट भएको छ । यस चरणमा मुख्यतया: सरल विज्ञानकथाहरू मात्र लेखिएका छन् । यस कालका सबै कथा पृथ्वीको परिवेशमा केन्द्रित छन् । यस चरणका कथामा आधुनिक विज्ञानका प्रविधि तथा उपकरणका चमत्कारिक पक्षको कल्पना र तिनका सैद्धान्तिक प्रयोगको पक्ष कमजोर पाइन्छ । यी मध्ये धेरै कथाले आधुनिक विज्ञानप्रति निराशावादी धारणा राखेका छन् । विषयवस्तुका हिसावले यस चरणमा प्रागऐतिहासिक तथा अवसानका कथावस्तुलाई बढी प्रयोग गरिएको छ । मानव पात्रको प्रयोग बढी छ भने भौतिक विज्ञानको प्रविधिमय परिवेशको चित्रण कमजोर छ । विज्ञानकथाका सिङ्गो कृति यस चरणमा प्रकाशन हुन सकेका छैनन् । यस चरणका कथा पत्रपत्रिका र केही कृतिहरूमा फुटकर रूपमा प्रकाशित भएको छन् ।

३.२.२.२. दोस्रो चरण

२०४४ सालमा प्रकाशित सरुभक्तको **एक अविनवको आत्मकथा** (विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञान-कथासङ्ग्रह) बाट नेपाली विज्ञानकथा यात्राले दास्रो चरणमा प्रवेश गरेको हो । विज्ञानकथाको लेखनमा आएको नविनतम् शैलीको प्रयोग तथा कथावस्तुको चयनमा आएको विविधतासँगै विज्ञानकथा दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको हो । त्यसैगरी विज्ञान साहित्यले यस चरणबाट आफ्नो छुट्टै पहिचान निर्माण गर्न थालेको पनि पाइन्छ । अत्याधुनिक वैज्ञानिक उन्नतिका चर्चा र परिचर्चा यस चरणका कथामा पाइन्छ । सरुभक्तको **एक अविनवको आत्मकथा** कृतिमा उनको एक विज्ञान उपन्याससँगै पाँच विज्ञानकथाहरू सङ्ग्रहित छन् । यस कृतिमा सङ्ग्रहित पाँच विज्ञानकथाहरू विज्ञान उपन्याससँग नाता जोड्दै एउटै कृति भित्र समेटिनुले अन्य विषयका कथाहरूसँग मिसिएर प्रकाशित हुने, विज्ञानकथाको परम्परालाई यसले तोडेको पाइन्छ । यसरी विज्ञान साहित्यको अलग्गै पहिचान दिने कृतिमा समेटिएर विज्ञानकथा प्रकाशित हुनुले विज्ञानकथाको एउटा छुट्टै पहिचान दिन थालेको पाइन्छ; जो दोस्रो चरण प्रवेश गराउने प्रमुख बुँदा हो । ठोस स्वभावका विज्ञानकथा लेखनकार्य सुरु हुनु र अन्तरिक्ष यात्राका विषयवस्तुलाई समेटिएर कथा लेखिन थाल्नु पनि दोस्रो चरणको सुरुवात हुनु हो ।

विक्रम संवत् २०४४ मा सरुभक्त एक अविनवको आत्मकथा लिएर देखा परेपछि २०४५ असारमा रमेश विकल 'प्रेषण र प्राप्ती' तथा २०४५ (कार्तिक - मंसीर) मा 'रोबोटले सपना देख्न थाल्यो भने ?' भन्ने कथा लिएर नेपाली विज्ञानकथाका क्षेत्रमा देखा पर्दछन् । यी कथा सरुभक्तका विज्ञानकथा जत्तिकै सबल त छैनन्; तर ठोस कथाको शैली 'प्रेषण र प्राप्ती'मा छ । त्यसपछि २०४६ मा गोरखबहादुर सिंह 'क र ख' शीर्षकको कथा लिएर देखा पर्दछन् यो कथाले संवादात्मक शैलीको अवलम्बन गरेको छ; जुन नेपाली विज्ञानकथामा नौलो प्रयोग हो ।

विज्ञानकथाको विकासक्रमसँगै २०४७ मा सरुभक्तको अर्को एउटा सिङ्गो विज्ञान-कथासङ्ग्रह **छोरी ब्रह्माण्ड** प्रकाशित हुन्छ । यो कृति नेपाली विज्ञानकथाकै इतिहासमा पहिलो सिङ्गो विज्ञान-कथासङ्ग्रह हो । यसमा सरुभक्तका 'डिजिटल प्रेम', 'प्रत्यारोपण-३०००', 'बस, एउटा इन्द्रधनुष', 'र प्रतिक्षित सूर्योदय', 'सायद महाविस्फोट', र 'छोरी ब्रह्माण्ड' गरी छओटा कथा सङ्ग्रहित छन् । २०४७ मै अमोददेव भट्टराई 'सिर्जना र दृष्टि' कथा लिएर देखा पर्दछन् भने विजय चालिसे 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' कथा प्रकाशन गरी यस क्षेत्रमा पदारोहण गर्दछन् । यसै क्रममा रमेश खनाल 'रोबोटको मानवीय अस्तित्व' (२०४८) कथा लिएर देखापर्छन् । यसपछि २०५१ सालमा कथाकार मदनमणि दीक्षितको **जेण्डा** कथासङ्ग्रह प्रकाशित हुन्छ; जसमा उनको प्रागएतिहासिक विषयको 'कच, शुक्र र देवयानी' विज्ञानकथा सङ्ग्रहित छ । रमेश विकलको 'के ऊ साँच्चै स्वर्ग गयो ?' (२०५१) यसै समयमा देखापरेको अर्को कथा हो ।

विज्ञानकथाको इतिहासमा २०४७ साल ऐतिहासिक समयका रूपमा देखापरेको छ । यस समयमा एउटा सिङ्गो कथासङ्ग्रह **छोरी ब्रह्माण्ड** प्रकाशित भएको छ; भने विज्ञान कथामा विशेष रुची राख्ने कथाकार विजय चालिसे र अमोददेव भट्टराईले यही समयबाटै आफ्नो यात्रा थालनी गरेकाछन् । यसको विकास २०४७ मा सशक्त रूपमा देखापरे पनि २०४७ पछि २०५४ सम्म यसमा केही मन्दता देखा पर्छ । रमेश खनाल, मदनमणि दीक्षित र रमेश विकलका एक/एक ओटा कथाले नै यसबेलाको अभाव पूर्ति गरेका छन् ।

नेपाली विज्ञानकथाका क्षेत्रमा द्रुत गतिमा लागेका सरुभक्तको **यामागल** विज्ञान-कथासङ्ग्रह यो मन्दतालाई चिर्दै २०५४ सालमा प्रकाशित हुन्छ । यसमा उनका 'फ्रान्केन्स्टाइन यात्रा', 'अ-आयामिक', 'एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन' 'यामागल' 'समानान्तर बक्ररेखाहरू', 'विवर्तन-२', 'जीवास्म शीलाको नाटक, कविता', 'गेस्टिमेसन', 'सम्पिडायग्नोसिस', 'वर्णमाला' र 'समय सीमा' गरी एघारओटा कथा सङ्कलित छन् । विज्ञानका नौला-नौला चमत्कारहरूको प्रयोग यी कथाहरूमा छ ।

सरुभक्तको यामागलपछि महेशविक्रम शाहको 'प्रकृति र मान्छे' (२०५५) गोविन्दप्रसाद 'कुसुम'को 'वैज्ञानिक १३६ ए को डायरी' (२०५६) , विजय चालिसेको 'सुपर अर्थ' (२०६१) 'प्रलयको तयारीमा' (२०६१) 'वानर सेना' (२०६२) इन्दिरा प्रसाईको 'नौ नम्बरकी' (२०६२) प्रकाशित भएका पाइन्छन् । पछिल्लो समयको विवरण उल्लेख गर्दा हालसालै मात्र सरुभक्तको पदार्थहरूको गीत (२०६३) विज्ञान-कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ । 'ब्रह्माण्डको मृत्युपछि', 'पदार्थहरूको गीत', 'न्युट्रोन बालीका', 'लाटो कम्प्युटर', 'होमोस्यापिएन्सको सम्बोधन त्यस संघटनाप्रति जसलाई प्रकृति भनिन्छ', 'प्रेमी यामाहरू', 'क्लोनिङ माया', 'मनोनेट', 'लोप जीन', 'बोधिसमयको प्रेमकथा' र 'ब्रह्माण्डको मृत्युअघि' कथाहरू यस कृतिमा सङ्ग्रहित छन् ।

यस चरणका मुख्यकथाकारहरूमा सरुभक्त, विजय चालिसे, रमेश विकल, अमोददेव भट्टराई, मदनमणि दीक्षित, , गोविन्दप्रसाद 'कुसुम', पर्दछन् ।

नेपाली विज्ञानकथाले दोस्रो चरण प्रवेश गर्नुको मुख्य कारण यसको वस्तु र शैलीमा आएको परिवर्तन नै हो । आधुनिक युगका चमत्कारीक उन्नतिका चर्चा परिचर्चा यस चरणका कथामा पाइन्छ । प्रथम चरणमा धेरै जसो अवसानका कथाहरू लेखिएका छन् भने केही मात्रामा प्रागऐतिहासिक कथाहरू रचना गरिएका छन्; तर यो परम्परासँगै दोस्रो चरणमा अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार , ग्रहीय रोमान्स र भविष्यका सहरहरू विषयका कथाहरू पनि लेखिन थाल्छन् । प्रथम चरणमा सरल स्वभावका मात्र कथाहरू रचना भइरहेको सन्दर्भमा यस चरणबाट ठोस स्वभावका कथाहरू पनि रचना हुन थाल्छन् । विज्ञानका सैद्धान्तिक मान्यताहरूलाई केलाउन र नविनतम् कल्पनाको प्रयोग गर्न यस चरणका कथाकारहरू सफल देखिन्छन् । वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको अधिक प्रयोग, गणितीय सूत्रात्मक भाषाको प्रयोग, तथा वैज्ञानिक सन्दर्भको सबल समायोजन यस समयका कथामा पाइन्छ । वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टिका हिसाबले पनि यस चरणका कथा पहिलो चरणका भन्दा मजबुत छन् ।

३.३ निष्कर्ष

विक्रम संवत् २०११ सालमा सुरु भएको विज्ञानकथा लेखन-परम्पराले हालसम्म पाँच दशकको पुरा गरिसकेको छ । पाश्चत्य साहित्यबाट नेपालीमा भित्रिएका यी कथा नेपाली साहित्यमा विकसित हुनेक्रम जारी छ । हालसम्मका नेपाली विज्ञानकथालाई दुई चरणमा बाँडेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । वि सं. २०११ देखि २०४३ सालसम्मको समयावधि नेपाली विज्ञानकथाको प्रथम चरण हो भने २०४३ सालदेखि हालसम्मको समयावधि दोस्रो चरण हो । शङ्कर लामिछाने, विजय मल्ल र कविताराम श्रेष्ठ नेपाली विज्ञानकथा लेखन-परम्पराको प्रथम चरणमा देखा पर्ने मुख्य कथाकारहरू हुन् । दास्रो चरणका मुख्यकथाकारहरूमा सरुभक्त, विजय चालिसे, रमेश विकल, अमोददेव भट्टराई, मदनमणि दीक्षित, गोविन्दप्रसाद 'कुसुम', पर्दछन् ।

आजको आधुनिक विज्ञान जुन गतिमा अगाडि बढिरहेको त्यही गतिमा नेपाली विज्ञानकथा हिड्न भने सकेको छैन; तर जेजति कथाहरू लेखिएका छन् ती कथामा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि र नेपाली मैलिकता भने पाइन्छ । विज्ञानकथालाई मात्रै प्राथमिकता दिएर कथा रचना लेख्ने कथाकारहरूको सङ्ख्या नेपालीमा एकदमै कम छ । साच्चै भन्ने हो भने नेपालीमा विज्ञानकथालाई मात्रै प्राथमिकता दिएर कथा रचना गर्ने कथाकार सरुभक्त मात्रै हुन् । नेपाली विज्ञानकथाका यी दुवै चरणका नायक सरुभक्त नै हुन् । वर्तमान आधुनिक विज्ञानको विकासक्रमलाई र नेपाली विज्ञानकथा तर्फ बढ्दै गएको चासोलाई मुल्याङ्कन गर्दै के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने विज्ञानकथाको भविष्य एकदमै उज्वल छ ।

चौथो-अध्याय

४. नेपालीका विज्ञानकथाकार र प्रतिनिधि कथाको विश्लेषण

४.१ शङ्कर लामिछाने (१९८४-२०३२)

काठमाडौंको जैसीदेवलमा जन्मेका कथाकार शङ्कर लामिछाने, विक्रम संवत् २००३ सालको साहित्य स्रोतमा प्रकाशित 'हाम्रो समाजमा नारीको मूल्य' निबन्धात्मक रचनाबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा थालनी गरेका व्यक्तित्व हुन् । कविताबाट आरम्भ भएको उनको सिर्जना क्रमशः कथाकार निबन्धकार र पत्रपत्रिकाका स्तम्भकार हुँदै विचार प्रणेताका बिन्दुमा पुगेर स्थापित बनेको छ (सुवेदी; २०५६: ५०) । उनी २००५ सालको शारदामा 'ऊ माग्ने हो' नामक कथा छपाएर कथा लेखनतर्फ प्रवृत्त भएका हुन् । एब्सट्राक चिन्तन प्याज (२०२४), गोधुली संसार (२०२८) र बिम्ब प्रतिबिम्ब (२०२८)जस्ता तीन निबन्धसङ्ग्रह तथा शङ्करलामिछाने (२०३३) आत्मकथा र गौँथलीको गुँड (२०२५) कथासङ्ग्रह लामिछानेका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू हुन् । प्रभावकारी अभिव्यक्तिमा नौलो विषयका व्यङ्ग्यात्मक तथा प्रयोगशील रोचक कथाहरू लेख्नु नै लामिछानेको मुख्य विशेषता हो ।

२०११ सालमा 'आत्माको मीमांसा' कथा प्रकाशन गरी लामिछानेले नेपाली कथा साहित्यमा पहिलो पटक विज्ञानकथा लेखनको आरम्भ गरेका हुन् । २०११ सालको प्रगति (वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क ७ वैशाख-जेष्ठ) मा प्रकाशित यो कथाले लामिछानेलाई पहिलो विज्ञानकथाकारका रूपमा चिनाउनुका साथै नेपाली कथा परम्परालाई एक नविनतम् आयाम दिन सफल भयो । ".....यस्तै एकपटक नेपाली साहित्यमा वैज्ञानिक कथा छैनन् भन्ने चर्चा उठ्यो र म त्यता लागे । ....." भनी स्पष्ट धारणाका साथ 'विज्ञानकथामा' लागेका लामिछानेले विज्ञान निबन्धहरू पनि लेखेका छन् । लामिछानेका मुख्य विज्ञाननिबन्ध 'अपोलो आठ र साहित्य' (२०२५) र अन्तरिक्षको गोरेटो (२०२५) (ओभा; २०४९: ३३) हुन् । 'आत्माको मीमांसा' (२०११) 'ऊ कसको हो ?' (२०११) र 'माया नं. ६५३' (२०२५) उनका हालसम्म प्रकाशित विज्ञानकथा हुन् ।

४.१.१ आत्माको मीमांसा

कथाकार शङ्कर लामिछानेद्वारा रचित 'आत्माको मीमांसा' (२०११) नेपालीकथा साहित्यकै पहिलो विज्ञानकथा हो । आत्मा नित्य छ, यो कहिल्यै मर्दैन; यसले एउटा शरीर छोडेर अर्को शरीर धारण गर्छ; भन्ने पुर्वीय पौराणिक मान्यतामा आधारित यो कथा प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छ । प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुलाई आधुनिक विज्ञानसँग जोडेर कथा रचना गर्ने परम्परा विज्ञान साहित्यमा पाइन्छ । यो प्रागऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा नभई प्रागऐतिहासिक मान्यतामा आधारित रही रचना गरिएको कथा हो ।

यस कथामा चिकित्सक डा. हेनरी सैन्डर्स एउटा विधवा बूढी बिरामीको क्रियाकलापबाट प्रभावित भई परीक्षणका लागि आफ्नो सहायक चिकित्सक अल्बर्ट चेपम्यानलाई समाधिस्त गर्छ । यसरी समाधिस्थ गरिँदा चेपम्यानमा उसकी मृत पत्नी एलिनरको आत्मा प्रवेश गराइन्छ र डा.सैन्डर्स एलिनर र चेपम्यान दुवैसँग कुरा गर्छ । एलिनरले आफ्ना सम्पूर्ण पुराना घटनावली र आफ्नो मृत्युको कारणका साथै पृथ्वीको हेम्पन्सफायरमा तत्काल घटेको दुर्घटनामा मरेका असङ्ख्य आत्मा आफ्नो लोकमा आएको विवरण दिन्छे । चेपम्यानलाई पटक पटक समाधिस्त गरेपछि डा.सैन्डर्स आत्मा भन्ने चीज हुने र यो कहिल्यै नमर्ने निष्कर्षमा पुग्छ । अन्तमा डा.सैन्डर्स मृत आत्माको बारे थप जानकारी र अनुसन्धानका लागि आफ्नो सहायक चेपम्यानलाई जिम्मेवारी दिँदै प्रयोगका लागि आफूले आत्महत्या गर्छ । यही कथावस्तुको वरिपरि घुमेको प्रस्तुत कथा आत्माको वैज्ञानिक परीक्षणमा केन्द्रित छ ।

कुनै पनि कथा विज्ञानकथा बन्नका लागि त्यसमा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि र वैज्ञानिक तर्क आवश्यक हुन्छ । यहाँ लामिछानेले कुनै पनि वस्तु नाश हुँदैन, त्यसको रूप वा गुण मात्र परिवर्तन हुन्छ, भन्ने वैज्ञानिक मान्यतामा कथाको सम्पूर्णता अड्याएर आत्माको अमरत्व स्थापना गर्न खोजेका छन् । साथै 'छैन' सित छैनको संयोगमा "छ" को उत्पत्ति सत्य छ (छेत्री; १९८०ई.: ४९) अर्थात (- × - = +) को गणितीय नियममा टेकेर आत्माको विश्लेषण गर्नुले यस कथामा यथेष्ट वैज्ञानिक दृष्टि पाइन्छ । विज्ञानका दरा सैद्धान्तिक तर्कमा यो कथा आधारित छ । हाम्रो समाजमा मृत आत्माको खोजी गर्ने परम्परागत ३ तरिकाका छन्- धार्मिक, आध्यात्मिक र भाँकीको टुना (गौतम; २०५६: १११) । यहाँ कथाकारले यी तीनै विधिलाई त्यागेर आधुनिक वैज्ञानिक प्रविधिको प्रयोग र मनोविश्लेषणको आधारमा आत्माको खोजी गरेका छन् । त्यसो त यहाँ कथाकारले आत्माको विश्लेषणमा फ्रायडको मनोविश्लेषण सिद्धान्तको बढी आधार लिएका छन् । मनोवैज्ञानिक विवेचना अत्यधिक हुनु र वैज्ञानिक

तथा प्राविधिक यन्त्र, उपकरण र प्रयोगशालाको प्रयोग कमजोर रहनु यस कथाको मुख्य कमजोरी हो । कथाकारले मनोवैज्ञानिक आधार भन्दा यन्त्र , उपकरण र प्रयोगशालीय आधारलाई थप मजबुत बनाउन सकेको भए यो कथा उत्कृष्ट विज्ञानकथामा दरिन सक्थ्यो । जे होस् यसमा पाइने वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि, वैज्ञानिक तर्क र वैज्ञानिक प्रयोगले कथालाई विज्ञानकथा भने बनाएको छ ।

यस कथामा विज्ञानका जटिलतम् विवरण र उपकरणको व्याख्या विश्लेषणलाई भन्दा विज्ञानका आविष्कारले मानवीय समाजमा पार्ने प्रभावलाई बढी जोड दिइएको छ । विज्ञानको विकासले मानवीय जीवनको गुण, जीवन पद्धती र विकासक्रमा के कस्ता परिवर्तन ल्याउला भन्ने कुराको चित्रण यहाँ छ । अतः यो सरल विज्ञानकथा हो । यहाँ मानव नियन्त्रित विज्ञान मानव हितकै पक्षमा रहेको देखाइएको छ ।

यस कथामा विज्ञानको विकासलाई कथाकारले सकारात्मक रूपमा स्विकारेका छन् । त्यसैले यो आशावादी विज्ञानकथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विकासले आत्माको अस्तित्व खोज्न सके त्यसले समाजलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने दृष्टिकोण यहाँ कथाकारले राखेका छन् । कथाकारले विज्ञानको विकास प्रति आशावादी धारणा राखेका छन् भन्ने कुरा कथामा उल्लेखित यस अंशले प्रमाणित गर्छ “....आज हाम्रो चसर, शेक्सपियर, वायरन जस्ता कविलाइ बोलाउन पाए उनका कविताको शुद्ध अर्थ लाग्ने थियो .....”(लामिछाने; २००४ ई.: ४५) ।

कथाकारले कथाको अन्तमा एकातिर डा.सैन्डर्सलाई आत्महत्यामा पुऱ्याउनुका साथै चेपम्यानलाई पागलखानामा पुऱ्याएर मुख्य पात्रहरूको अस्तव्यस्तता प्रदर्शन गरेका छन् भने अर्कोतिर कथा वाचक ‘म’ पात्रले कथा वर्णन गर्ने क्रममा “काकीले उठेर भन्नु भयो—क्रिसमसको शुभेच्छा” भनी शान्तमय तरिकाले कथा अन्त्य गरेका छन् । कमजोर संवेदना, बहुत्ववादी प्रवृत्ति र विखण्डनतामा लगेर कथा टुङ्ग्याउनुले यसमा केही उत्तरआधुनिक चेतना भेटिन्छ । इन्स्पेक्टर काकाको माध्यमबाट डा.सैन्डर्सको क्रियाकलाप ‘म’ पात्रले प्रस्तुत गर्नुले कथामा प्रस्तुतीगत अर्थात् शैलीगत नविनता देखापर्दछ । परम्पागत मान्यतालाई नयाँ मूल्य दिई भविष्यमा विज्ञानले खेल्न सक्ने भूमिकाको मार्ग दर्शन गराएको यो कथा वैज्ञानिक, मनोवैज्ञानिक र गीता दर्शन तथा हाम्रो समाजको एक अन्धविश्वासको संयोजनमा रचना गरिएको उत्तरआधुनिक चेतयुक्त विज्ञानकथा हो ।

यस कथाको मुख्य पात्र डा. हेनरी सौन्डर्स हो । कथामा चेपम्यान सहायक पात्रका रूपमा उपस्थित छ । कथाका ‘म’ पात्र, उसको काका, काकी, काकीकी छोरी दृश्य पात्र हुन् भने सैन्डर्स, चेपम्यान, विधवा बूढी अदृश्य पात्र हुन् । त्यस्तै चेपम्यानकी श्रीमती एलिनर, उसको छोरा रबर्ट (

एलिनरको गर्भमै मृत्यु भएको) र हेम्पसफायरको रेल दुर्घटनामा मृत र अन्य पात्र यहाँ आत्मा पात्रका रूपमा रहेका छन् । विशेषत यी सबै मानव पात्रहरू नै हुन् र यी सबै अनेपाली पात्र हुन् । कथामा “..घर धन इज्जत यो बीसौं शताब्दीमा ...” (लामिछाने ; २००४ई.: ४३) को उल्लेखले यो कथाको समय बीसौं शताब्दीलाई इङ्कित गर्छ । स्थानका हिसाबले यहाँ नेपाली स्थानको उल्लेख छैन र क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको पाश्चात्य देशको पर्यावरण र परिवेशको भ्रजत्वको यहाँ पाइन्छ । यसका साथै आत्माहरू रहने कुनै अदृश्य लोकको चर्चा यहाँ छ ।

मुख्यतया ‘म’ पात्रको केन्द्रीयतामा कथा हिँडेको छ र उसलाई सैन्डर्सको डायरी र अन्य घटना विवरण इन्स्पेक्टर काकाले सुनाएका छन्; अतः यो कथामा आन्तरिक परिधीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग छ । कथामा विवरणात्मक र डायरी दुई किसिमको प्रणालीको प्रयोग गरिएको छ । छोटो र आकर्षक सवांदको प्रयोग गरिएको यो कथा भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर आलङ्कारिक बनाउनुभन्दा सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

यहाँ एसिस्टेण्ट, इन्स्पेक्टर, मिलिटरी, बुट, केस, एक्स-रे, जनरल स्टोर, सेल्सम्यान, डाक्टर, चेञ्ज, कन्ट्रोल, ग्याँसजस्ता अङ्ग्रेजी शब्द र हाउ डु यु डु, जस्ता अङ्ग्रेजी वाक्यांश प्रयोग गरिएको छ । रसायन क्रियाजस्ता वैज्ञानिक परिभाषिक शब्द तथा दुईओटा छैन मिलेर छ पनि हुनसक्छ (- X - = +)का साथै सम्झना = सत्यताजस्ता गणितीय र सुत्रात्मक पद पदावली र वाक्यांशको प्रयोग यस कथामा गरिएको छ ।

आत्मा नित्य छ, यो कहिल्यै मर्दैन, यसले खालि आफ्नो स्थान परिवर्तन गर्छ भन्ने पुर्वीय पौराणिक मान्यता, अर्थात् मुख्यतया: गीता दर्शनलाई आधुनिक विज्ञानअनुसार प्रमाणित गर्न खोज्नु यस कथाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस कथामा कथाकार लेख्छन् “....जो छैन त्यो कहिले पनि थिएन । जो छ त्यो सदा रहन्छ .....” (लामिछाने; २००४ ई.: ५३) । कथाकारले डा. सौन्डर्सको डायरीबाट भनाएको यो कथन नै यस कथाको मूल मर्म हो । यो भनाईको मुख्य आधार हो- गीताको ‘नाऽसतो विद्युते भावो नाऽभावो विद्युते सत’ अर्थात् जो छैन त्यो हुँदैन, हुन्न, और जो छ, त्यो सबै कालमा छ (अधिकारी, कोमल गीता; २०५९: १०६) । त्यस्तै लामिछाने यस कथामै चेपम्यानको मुखबाट चेपम्यानको मृत पत्नीलाई बोल्न लगाउछन् : “डाक्टर ! यसलाई मृत्यु नभन यो एउटा चेन्ज हो ।” (लामिछाने; २००४ई.: ५१)। यो भनाई मर्नु भनेको सर्वनाश होइन , लुगा फेर्नु जस्तै हो भन्ने गीताको यो कथनमा आधारित छ :

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णा न्यन्यानि संयाति नवानिदेही ।

समालोचक वासु रिमाल यात्रीले मधुर्पक (२०२७ वर्ष ३, अङ्क ६) मा यस कथालाई अनुवाद जस्तो र कच्चा ठहऱ्याउदै भनेका छन् । “.....यी बाह्रओटा कथाहरूमा तीनओटा वैज्ञानिक कथा चाहिँ हासको बथानमा कौवा बनेर रहेका छन् । ‘माया नं. ६५३’ ‘ऊ कसको हो ?’ र ‘आत्माको मीमांसा’लाई शुद्ध कथा मान्न सकिन्न । .....” (रिमाल; २०२७: ७४) तर यी कथा सफल वैज्ञानिक कथा र नविनतम् प्रयोगयुक्त कथा हुन् । समालोचक कृष्ण गौतमले “....यो कथा नौलो र साथै मौलिक पनि हो (गौतम; २०५६: १०) भनी टिप्पणी गरेका छन् । शरद क्षेत्रीले “....विज्ञानको शरणमा आइपुग्छ ” (छेत्री; १९८०ई.: ५०) भनी यो कथा विज्ञानकथा भएको प्रमाणित गरेका छन् । जे होस् विदेशी पात्र र परिवेश भएपनि यो कथा लामिछानेको मौलिक, रोचक र नविनतम् मूल्ययुक्त विज्ञानकथा हो ।

४.१.२. ऊ कसको हो ?

‘ऊ कसको हो ?’ लामिछानेको एक उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो ? चिकित्सा विज्ञानको आधारमा लेखिएको यो कथाले विज्ञान र प्रविधिका उन्नतिले निम्त्याउन सक्ने कतिपय समस्याहरूलाई केन्द्रित गरेको छ । विज्ञानका नयाँ सम्भावना र तीबाट उत्पन्न समस्याहरूको चुनौती हाम्रा समाज र कानुनले कसरी ग्रहण गर्ला ? भन्ने विषयमा यो कथा आधारित छ । विज्ञानले नयाँ नयाँ सम्भावनाको विकास गरेपनि समाजमा नयाँ नयाँ समस्या र चुनौति देखा पर्दछन् भन्ने कुरा देखाउनु यस कथाको मुख्य उद्देश्य हो ।

यस कथाको नायक फैन्क कापरा हो । मोटर दुर्घटनामा परेका पच्चीस वर्षे विलियम फैन्कको शरीरमा र पचपन्न वर्षे हेनरी कापराको मस्तिष्क हालेर डा. हड्सनले एक सयुक्त व्यक्ति निर्माण गरेका छन् । दुर्घटनामा फैन्कको मस्तिष्क क्षतविक्षत भई काम नलाग्ने; तर शरीर केही नभएको तथा कापराको शरीर क्षतविक्षत भई काम नलाग्ने र मस्तिष्क सुरक्षित भएको स्थितिमा दुवैलाई बचाउन असम्भव भएपछि डा. हड्सनले यी दुवैलाई जोडी यस प्रकारको नयाँ व्यक्ति निर्माण गरेका हुन् । फैन्क कापराले दुई श्रीमती र ती श्रीमतीहरूको जायजैथा भोगचलन गर्न थालेपछि उत्पन्न भएका कानुनी समस्या र ती माथिका बहसमा यो कथा केन्द्रित छ । अन्त्यमा न्यायालयका न्यायाधिसहरूले ३ महिनाका लागि मुद्दा स्थगित गरिएसँगै कथा सकिएको छ ।

आधुनिक चिकित्साविज्ञानले विकास गरेका अङ्ग प्रत्यारोपणको सिद्धान्तमा आधारित रहेर यो कथा रचना गरिएको छ । मृगौला, आँखाको लेन्सजस्ता मानवीय अङ्ग एकबाट अर्कोमा प्रत्यारोपण गर्ने कार्य विकास भइसकेको वर्तमान सन्दर्भमा मस्तिष्क प्रत्यारोपणको कल्पना यस कथामा गरिएको छ । यो आधुनिक विज्ञानको सिद्धान्तमा आधारित छ । यदि मस्तिष्क प्रत्यारोपणलाई आधुनिक विज्ञानले सफल बनायो भने त्यसले मानव सभ्यतामा के कस्ता जटिलता खडा गर्ला ? भन्ने विषयवस्तुमा आधारित यो कथा तर्कपूर्ण र वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त सफल विज्ञानकथा हो । फैन्क र कापराको संयुक्त रूप फैन्ककापराको अस्तित्व के हो ? भन्ने प्रश्नमा कथा अड्डिएको छ । भविष्यमा यस प्रकारका मानव निर्माण गरिएमा ती मानवको अस्तित्व के ? र तिनीहरूको जीवन पद्धति कस्तो होला ? र सामाजिक नीति नियमहरूले ती समस्याको समाधान कसरी गर्लान् ? भन्ने कुरा यस कथामा उठाइएको छ । विज्ञानको विकासले त्यसप्रकारका मानव विकास गरी दुई परिवारको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्छ भन्ने कुरामा कथाकार सकारात्मक छन्; तर त्यसको त्यत्तिकै समस्या पनि छन् भन्ने कुरामा कथाकार सचेत देखिन्छन् । मेरी फैन्क र मारगरेट कापरा जस्तै सचेत श्रीमतीहरू भए त सामाजिक समस्या र चुनौतीहरू केही हल होलान्; तर अबुक्त श्रीमतीहरू भएमा समाज अझ अधोगतिमा जानसक्ने सम्भावना यहाँ देखिन्छ ।

विशेषतः यो कथा समस्या विज्ञानकथा हो । द्वन्द्वको समाधान अन्त्यसम्म पनि नदिइनु र ३ महिनासम्मलाई मुद्दा स्थगित गरिएको कुरा उल्लेख गरी कथा टुङ्ग्याउनुले यस कथालाई समस्या कथा भन्नु पर्दछ । अदालत जस्तो कानुनी क्षेत्रमा आधारित रहेर लेखिएको यो कथा समाधान बिना नै अन्त्य गरिनुले सफल समस्या कथाका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । लामिछानेले 'आत्माको मीमांसा' र 'माया नं. ६५३' दुई विज्ञानकथामा जस्तै यस कथामा पनि सूक्ष्म रूपमा फ्रायडको यौन मोविश्लेषणको प्रयोग गरेका छन् । फैन्क र कापरा दुवैका श्रीमतीले आफ्नो श्रीमान्लाई कुनै हालतमा पनि बचाइदिन डा. हड्सनसँग आग्रह गर्नु र फैन्क कापरालाई यी दुवै श्रीमतीले स्वीकार गर्नु तथा फैन्क कापराले यी दुवै श्रीमती र उनीहरूको जायजेथा भोग गर्नुमा यौनका तत्त्वहरू लुकेका छन् । कापराले " .....मेरो शरीरको तृष्णा जसरी मारगरेट मेट्न सक्तिन उसरी नै मेरी मनको भावना बुझ्न सकिदैन .... " (लामिछाने; २००४; ई.: ३८२) भन्नुले पनि फैन्क कापराको ५५ वर्षे मस्तिष्क र २५ वर्षे शरीरको मनोवैज्ञानिक विश्लेषण लामिछानेले यस कथामा गरेका छन् । फैन्ककापराको अचेतन मनमा रहेको यौनको विश्लेषण लामिछानेले कापराको बोलीवाटै गर्छन् ".....मलाई सुख दुइटी भिन्न नारीको सहवास चाहिएको छ, जो पचास तथा विस वर्षकी होउन ।" (लामिछाने; २००४ई.: ३९) जेहोस् लामिछानेको विज्ञानकथामा पाइने छुट्टै विशेषता मनोविज्ञानको प्रयोग हो ।

कथाकार आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति सकारात्मक रहनुले पनि यो कथा आशावादी कथा हो । डा.हड्सन्प्रति मुद्दा उठाइएको भए यो कथा निराशावादी कथा बन्न सक्थ्यो; तर यहाँ त्यसो गरिएको छैन र फ्रैन्क कापराको जिउदोपनप्रति प्रश्न नउठाई उसले भोग गर्ने जीवनका कतिपय बाधा अड्चनका विषयमा मुद्दा उठाइनुले कथाले विज्ञानको विकासप्रति सकारात्मक धारणा राखेको पाइन्छ ।

विज्ञानको विकासलाई पूर्णतः सकारात्मक रूपमा कथाकारले नस्विकारे पनि यो आशावादी विज्ञान कथा हो । आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति कथाकारले आशावादी विचार व्यक्त गरेका छन् । समाजमा नयाँ मूल्य आउदा वित्तिकै त्यसलाई कतिपय व्यक्ति र समुदायले तत्काल स्विकार्न नसक्ने कुराप्रति कथाकार सचेत रही तीन महिना सम्मलाई मुद्दा स्थगित गरिएको घोषणासँगै कथा अन्त्य गरेका छन् । मुख्य पात्र फ्रैन्क कापराप्रति कथाकार सकारात्मक छन् ।

यो कथा मुख्यतः सरल विज्ञान कथा हो । विज्ञानका जटिलतम् विवरण र उपकरणलाई भन्दा फ्रैन्क कापराको मानवीय क्रियाकलापलाई कथाले जोड दिएको छ । फ्रैन्क कापरा र उसकी २ श्रीमती तथा उसले भोगेको समाजप्रति कथा केन्द्रित भएकोले यो सरल विज्ञानकथा हो । मानव नियन्त्रित विज्ञानको प्रयोग यस कथामा छ ।

यस कथाको मुख्य पात्र फ्रैन्क कापरा हो, जो पच्चीस वर्षे विलियम फ्रैन्कको शरीर र ५५ वर्षे हेनरी कापराको मस्तिष्कको संयुक्त रूप हो । यस कथाको सहायक पात्रका रूपमा डा. हड्सन्, कापराकी श्रीमती मारगरेट, फ्रैन्ककी श्रीमती मेरी, वकिल र जज् यस कथाका सहायक पात्र हुन् भने फोटोग्राफर र न्यायालयमा उपस्थित भीड गौण पात्रका रूपमा रहेका छन् । यी सबै पात्र अनेपाली पात्र हुन् र सबै मानव पात्र हुन् । यो कथा सन् १९ सयको कुनै वर्षको समयमा आधारित छ । कथामा “.....सन् १९.....को फरवरी महिनामा” (लामिछाने; २००४ ई: ३२) उल्लेख हुनुले यो कुरा प्रमाणित गर्छ । यो घटना वाशिङटन अस्पतालको भएको कथामै उल्लेख भएकोले न्यायालय पनि वाशिङटनमै हुन सक्ने सङ्केत मिल्दछ । वैदेशिक पात्र र परिवेशमा घटित यस कथामा वाह्य द्वन्द्व र कानुनी द्वन्द्व ज्यादै शसक्त ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ, भने आन्तरिक द्वन्द्व केही सिथिल छ ।

यो कथामा वाह्य सीमित दृष्टिविन्दु अर्थात् तृतीय पुरूष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । फ्रैन्क कापराको केन्द्रीयतामा रचित यस कथामा उसकै संवेगात्मक स्थितिमा कथालाई अगाडि बढाइएको छ । कथामा विवरणात्मक शैलीलाई प्रयोग गरिएको छ । मुख्यतया: न्यायालयमा घटेका घटना र डेली गजेट पत्रिकामा प्रकाशित लेखको विवरण यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । न्यायालयको परिवेशमा घटित घटना भएकोले केही लामा संवादको प्रयोग यो कथामा छ । कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

वैज्ञानिक परिभाषिक शब्दहरूको खासै प्रयोग नगरिएको यस कथामा ड्युटी ,एक्सीडेन्ट, रेडियोलोजिष्ट, चेन्ज , फोटोग्राफर, प्रेस , क्लाइन्ट ,माइलर्ड , जर्जजस्ता अङ्ग्रेजी शब्दका साथै war between science and conscience जस्तो अङ्ग्रेजी अक्षरको संरचना गरेको वाक्यांश प्रयोग गरिएको छ ।

लामिछानेका तीनै विज्ञान कथालाई वासु रिमाल यात्रीले मधुपर्क (२०२७) मा अनुवादजस्तो मान्दै कच्चा ठहर्‍याए पनि यो कथा लामिछानेको मौलिक र सशक्त विज्ञान कथा हो । समालोचक कृष्ण गौतमले यसलाई रोचक र सफल (गौतम; २०५६: ११०) कथा ठहर्‍याएका छन् । त्यस्तै समालोचक शरद क्षेत्रीले रोचक ढङ्गको प्रस्तुती मान्दै “कथाले आध्यात्मिक र यौन मान्यताको अनौठो सन्धिलाई छुन पुगेको” (क्षेत्री; १९८०ई.: ४९) भनी टिप्पणी गरेका छन् । वास्तवमै भन्ने हो भने पात्र र परिवेश विदेशी रहेपनि लामिछानेको यो कथा मौलिक र रोचक एक सफल विज्ञानकथा हो ।

४.१.३. माया नं. ६५३

‘माया नं. ६५३’ लामिछानेको एक उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो । आजको संसारमा विज्ञानले कसरी प्राकृतिक पक्षमाथि अतिक्रमण गरेको छ र सिर्जनाको मौलिकतालाई ध्वस्त पारेर मानव जीवनलाई यन्त्रवत बनाएको छ भन्ने कुराको उद्घाटन यस कथामा गरिएको छ (बराल र अरू सं.; २०६१: ९९) वस्तु विज्ञानको विकासलाई र नारी सिर्जनशीलतासँग जोडेर तयार पारिएको यो कथाले विज्ञानको विकासबाट मान्छेलाई नकारात्मक असर पर्न सक्ने चेतावनी दिएको छ ।

व्यक्तिगत रूपमा सन्तानोत्पादन वर्जित कुनै देशको कल्पना यस कथामा गरिएको छ । देशको आवश्यकता अनुसार सन्तानोत्पत्तिशालामा गर्भाशय र शुक्रकिट जम्मा गरी सन्तान उत्पादन गर्ने नीति लागु गरेको देशकी मायाको कथा यहाँ छ । एक वर्षमा १२०० जननीगुणयुक्त नारी जन्माई बीस वर्षमा ती नारीको गर्भाशय निकाली सन्तानोत्पत्तिशालामा सुरक्षित गर्ने क्रममा गर्भाशय निकालिने ६५३औं क्रममा परेकी मायाँ युवती यस कथाकी मुख्य पात्र हो । पूर्ण यौवनसँगै पुरुषको सहवासको चाहना राख्ने मायाँ सात दिनपछि आफ्नो गर्भाशय निकालिने जानकारी पाउछे र उद्विग्न हुन्छे । त्यसै दिन उसको आफूजस्तै तर गर्भाशय निकालिएकी एलिजासँग भेट हुन्छ र एलिजाले उन्नाइसौं र बीसौं शताब्दीका स्त्री पुरुषको काम र व्यवहार मायाँलाई बताउछे । भन्डै ३ महिनापछि सन्तानोत्पत्तिशालाको काँचको भाँडोमा आफ्नो गर्भाशयमा हुर्कदै गरेको बच्चा र उसको जीवन पद्धतिको कागज मायाँले हेर्छे । त्यस समाजप्रति मायालाई घृणा जागेको कुरा व्यक्त गर्दै यो कथा अन्त्य भएको छ ।

चिकित्सा विज्ञानको आधारमा टेकेर लेखिएको यो कथा आधुनिक विज्ञानशास्त्रले विकास गरेको वैज्ञानिकल टेस्टट्युब बेबीको मान्यतामा टेकेर तयार गरिएको छ । वर्तमान परिवेशमा टेस्टट्युब बेबीको विकास भैसकेको सन्दर्भमा निकट भविष्यमै बढ्दो जनसङ्ख्या नियन्त्रण गर्न सन्तानौत्पत्तिशालामा गर्भाशय र शुक्रकिट जम्मा गरी यसप्रकार बच्चा उत्पादन गर्न सकिने कल्पना यसमा छ । वर्तमान सन्दर्भमा अत्याधिक जनसङ्ख्या वृद्धि हुँदै जान थालेको र अर्कोतिर टेस्टट्युब बेबी जन्माइसकेको परिवेशमा यस्तो प्रकारको विकास गर्दै कथामा उल्लेख गरे बमोजिमको नीति कुनैपनि देशले लिन सक्ने सम्भावनाको कल्पना गर्न सकिन्छ । यसरी हेर्दा भविष्यमा विकसित हुने विज्ञानको विकास र त्यसले समाजमा पार्न सक्ने प्रभावको राम्रो अन्तर्दृष्टि कथाकारमा भएको पाइन्छ । यहाँ मान्छेको सहज, स्वभाविक प्राकृतिकता समाप्त भएर विज्ञान र त्यसका यन्त्रद्वारा नियन्त्रित (गिरी; २०५९ :८४) भएको देखाइएको छ ।

विषयवस्तुका हिसाबले यो अवसानको कथा हो । आधुनिक विज्ञान र प्रविधिका विकासले मानवीय गुणमा ल्याईदिनसक्ने क्षयीकरणमा यो कथा आधारित छ । मायाजस्ता पात्रका माध्यमबाट भविष्यमा मान्छेले माँया, प्रेम, सहवासजस्ता मानवीय स्वभावका नैसर्गिक चाहना पनि आफ्ना इच्छाबमोजिम परिपूर्ति गर्न पाउने छैन भन्ने कुरा चित्रण गरिएको छ । विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानवका प्राकृतिक मूल्य, मान्यता र संवेदनामा भविष्यमा पर्न सक्ने नकारात्मक असरमा कथा केन्द्रित रहनुका साथै मान्छेले आफ्ना मानवीय गुण गुमाउँदै यान्त्रिक बन्नेको चित्रण यहाँ प्रस्तुत छ । अतः यो अवसानको विषयवस्तुमा आधारित कथा हो ।

यो कथा मुख्यतया: निराशावादी कथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विकासले समाजमा सकारात्मक भन्दा नकारात्मक असर बढी पाउँछ भन्ने सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । विज्ञानको जटिलतम विवरण र उपकरणलाई भन्दा मानवीय क्रियाकलाप र सामाजिक पक्षमा जोड दिइएकोले पनि यो सरल विज्ञान कथा हो । आधुनिक विज्ञानका कतिपय आविष्कारहरू मान्छेको हित विपरित हुनसक्ने चेतावनी दिँदै समाजशास्त्रीय र मानवशास्त्रीय समस्याका प्रश्नहरू यस कथामा खडागरिएको छ ।

लामिछाने विज्ञानकथामा सूक्ष्म रूपमा फ्रायडको मनोविश्लेषण प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यस कथामा पनि लामिछानेले माया र एलिजाजस्ता पात्रका माध्यमबाट यौन मनोविश्लेषण गर्नेकार्य गरेका छन् । लामिछानेले पात्रको प्रवल यौन इच्छा र त्यही इच्छाको परिपूर्ति गर्न नपाउदा उनीहरूमा आएको हीनता र निराशाबोधलाई कथामा प्रष्टाएका छन् । माया र एलिजाले उन्नाइसौं र बीसौं

शताब्दीको जीवन पद्धति राम्रो मान्नु पनि यौन इच्छाको परिपूर्ति चाहनु हो । यस कथामा लामिछानेले मायाँ र एलिजाका क्रियाकलाप तथा उनीहरूका संवाद मार्फत उनीहरूको यौन मनोविज्ञानको चित्रण गरेका छन् । यहाँ विज्ञान र प्रविधिको विकास र त्यसले भविष्यमा हाम्रो मानवसमाजलाई पार्ने नकारात्मक असरको चित्रण गर्न मनोविश्लेषणको जुन पद्धतिको आधार लिइएको छ त्यसैले नै यस कथालाई सशक्त बनाएको छ । कथाकारको वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि र वैज्ञानिक उपकरण र प्रयोगशालाको आवश्यक प्रयोगसँगै गरिएको मनोवैज्ञानिक चित्रणले कथालाई उत्कृष्टता प्रदान गरेको छ ।

यस कथाकी केन्द्रीय चरित्र मायाँ हो । मायाँको सहायक पात्रका रूपमा ऐलिजा रहेकी छे । यी दुवै पात्र विज्ञान र प्रविधिको विकासबाट पीडित पात्र हुन् । यी २ वाहेक शिशुशालाको डाक्टर पनि यस कथामा देखापरेको छ । मायाँ पात्र नामले नेपाली हो भने ऐलिजा नाम अनेपाली हो । यस कथामा सबै मानव पात्र रहेका छन् । समयका हिसावले यो कथा सन् २०५० को हो । भविष्यत् कालको काल्पनिक परिवेशमा तयार पारिएको यो कथामा अफिस, पेयशाला, पार्क र प्रयोगशाला (शिशुशाला) को परिवेशको चित्रण छ । यस कथामा भौतिक परिवेश भन्दा आफ्नो गर्भाशय निकाल्नु पर्दा उद्दिग्न भएकी मायाको आन्तरिक परिवेशको चित्रण सशक्त छ । निश्चित देश नतोकिएको यो कथा माया पात्र नेपाली नामले नेपालमै घटित भै लागे पनि एलिजाजस्तो अङ्ग्रेजी पात्रको नाम तथा अङ्ग्रेजी मितिले नेपाल बाहिरकै वातावरण यस कथामा पाइन्छ ।

‘माया नं ६५३’ कथामा तृतीय पुरुष अर्थात् वाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । माया पात्रको केन्द्रीयतामा कथा हिडाउँदै र उसको मानसिक तथा भौतिक संसार दुवैको विचरण गरी कथाकारले यो कथा तयार गरेका छन् । पात्रको स्तर र परिवेश अनुकूलका छोटो तथा मझौला आकर्षक संवादको प्रयोग यस कथामा छ । कथाकारले सरल शैलीको प्रयोग यस कथामा गरेका छन् ।

डकुमेन्ट्री, एप्रोनजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोगका साथै commientry जस्तो अङ्ग्रेजी लिपिका शब्दको प्रयोग यस कथामा प्रयोग गरिए पनि निर्मलीकरण जस्तो विज्ञानमा प्रयोग हुने शब्दलाई शुद्ध पारौं जस्तो ठेट नेपाली शब्दको प्रयोग लामिछानेले गरेका छन् । वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दहरूको प्रयोग खासै नगरिए पनि माया नं ६५३, ३४२, गर्भाशय नं ६५३, शुक्र नं ८२७, क्षेत्र १०, सेक्सन ५५३, जस्ता गणितीय शब्दावलीको प्रयोग यस कथामा गरिएको छ ।

विज्ञान र प्रविधिको विकासले भविष्यमा मानवीय प्राकृतिक मूल्य, मान्यता र समवेदनामा पार्न सक्ने नकारात्मक असर बारे सचेत गराउनु यस कथाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस कथामा विज्ञानले मानव जीवन, त्यसमा पनि नारी सिर्जनशीलतालाई कसरी ध्वस्त पारेको छ भन्ने कुरा

कथाकारले देखाउन चाहेका छन् (बराल; २०६१: ९९)शिशुशालामा गएर बच्चा हेर्दा मायाले त्यस बच्चामा कुनै पनि मौलिकता नपाउनु र डकुमेन्ट्री हेरे जस्तो लाग्नुले मायामा मातृ स्नेह लोप भएको पाइन्छ । भविष्यमा विज्ञानले नारीहरूलाई गर्भहीन र पुरुषहरूलाई पुरुषत्वहीन गर्ने छ भन्ने धारणा (भविष्य -दर्शन) को आधारमा 'माया नं ६५३' लेखिएको छ (यात्री; २०२७: ७५) यो कथामा कथाकारले विज्ञानको प्रगति हुँदै जाँदा स्वतन्त्रता र हार्दिकता जस्ता मौलिक र आत्मगत पक्ष ओभ्हेल पर्दै जाने खतराका बारेमा सतर्क गराउन खोजेका छन् (अधिकारी; २०५२: ६) विज्ञानको उन्नतिका नकारात्मक पक्षमा मात्र होइन समाज विकासका क्रममा देखा परेको लैङ्गिक उन्मुक्तताका बारेमा पनि कथाले व्यङ्ग्य गर्न खोजेको पाइन्छ । यहाँ कथाकारले गर्भादान तथा प्रसुतिको वेदनाबाट पन्सिन खोज्ने उन्मुक्तता माग गर्ने नारीहरूको समानाधिकार र उच्चरङ्खल मागको प्रति कलनमा पनि तीव्र व्यङ्ग्य कसेका छन् (छेत्री; १९८० ई.: ४८) । कथामा एलिजाले .....जसको प्रसवमा आमालाई कुनै वेदना र व्यथा हुने छैन .....(लामिछाने; २००४ई.: २८) भन्नुमा यसप्रकारको छनक मिल्छ । जे होस् लामिछाने यस कथाका माध्यमबाट विज्ञानले मानव समाजमा पार्न सक्ने नकारात्मक असरबारे आम समाजलाई सचेत पार्न खोजेका छन् ।

४.२ विजय मल्ल (१९८२-२०५६)

विक्रम संवत् १९९९ साल पौषको शारदा पत्रिकामा 'किन' शीर्षकको कविताबाट नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका (लुइटेले; २०५७: १८४) विजय मल्लले १९९७ सालतिर नै कथा लेख्न थालेको बुझिन्छ तापनि उनको पहिलो प्रकाशित कथा 'दश रूपिया' हो र त्यो २००० सालको शारदा पत्रिकामा प्रकाशित भएको थियो (अवस्थी; २०५५: ७६) । मल्लले कथाका साथै कविता, उपन्यास, नाटक, एकाङ्की र समालोचना क्षेत्रमा पनि सशक्त रूपमा कलम चलाएका छन् । मल्लका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू निम्नलिखित छन् :

कथासङ्ग्रह	:	एक बाटो अनेक मोड (२०२६) परेवा र कैदी (२०३४) मान्छेको नाँच र अन्य कथा (२०५५)
उपन्यास	:	अनुराधा (२०१८) कुमारीशोभा (२०३९)
नाटक	:	कोही किन बरबाद होस् (२०१३) जिउदो लास (२०२७)

	स्मृतिको पर्खालभिन्न (२०४०)
	भूलैभूलैको यथार्थ (२०४१)
	सृष्टि रोकिदैन (२०४८)
एकाङ्कीसङ्ग्रह :	बौलाहाकाजीको सपना (२०२८)
	पत्थरको कथा (२०२८)
	सात एकाङ्की (२०३४)
	भित्ते घडी (२०४०)
कवितासङ्ग्रह:	विजय मल्लका कविता (२०१६)
समालोचना :	नाटक: एक चर्चा (२०३६)

२०२० सालमा 'अन्तिम भोज' कथा लिई विज्ञानकथाका क्षेत्रमा देखापरेका विजय मल्लका 'अन्तिम भोज' (२०२०) 'प्रवेश निषिद्ध देश' र (२०२१), 'इन्जिनियरको टाउको' (२०२५), गरी तीन विज्ञानकथा प्रकाशित छन्। उनका 'सिङ्गो मानिसको खोजिमा' 'बाटो पार गर्न लाग्दा' र 'नदीको पारी' कथा विज्ञानकथा जस्ता लागे पनि यी विज्ञानकथा होइनन्।

४.२.१. अन्तिम भोज

'अन्तिम भोज' (२०२०) कथा आधुनिक विज्ञानसँगै मान्छेले विकास गरेका आणविक हातहतियार र त्यसले पुऱ्याउने मानव सभ्यताको हानीका विषयमा आधारित छ। यस कथामा कथाकारले हातहतियारको बढ्दो होडबाजीले गर्दा विश्व कुनै पनि बेला ध्वस्त हुन सक्छ भन्ने सन्देश दिएका छन्। खतरामा परेको र पृथ्वीको विनासमा मानिसले विजय उत्सव मनाउन लागेको साङ्केतिक प्रस्तुती यस कथामा छ। हातहतियारले मानव सभ्यता र प्रकृतिलाई ध्वस्त बनाईरहेको कुरा कथाकार मल्लले यस कथाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेका छन्।

यस कथाको कथावस्तु, कुनै एक अन्धकार रातमा निर्जन एकलासे जङ्गलपछि आउने रमणीय स्थलमा भइरहेको भव्य भोजमा नेपालको एउटा 'म' पात्र त्यहाँ पुगेपछि सुरु हुन्छ। त्यहाँ उसले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका वैज्ञानिक, राजनीतिज्ञहरू, कवि, लेखक, नर्तकी, उद्योगपति, कुलपति, प्रबन्धक आदिको उपस्थिति देख्छ। भौतारिँदै त्यहाँ पुगेको म पात्रले त्यो भोज अन्तिम भोज भएको थाहा पाउँछ। उसलाई त्यस भोजमा उपस्थित महिलाले अर्को दिन बिहान हुन नपाउँदै त्यहाँ उपस्थित ठूलाठूला राष्ट्रका राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्रीले परमादेश मार्फत् आफ्नो देशमा रहेको आणविक अस्त्र र ठूलाठूला अणुबमहरू एकै समयमा विष्फोट गर्नलाई पृथ्वीलाई टुक्राटुक्रा पारिन लागेको जानकारी दिन्छे। यसै

उपलक्ष्यमा यो भोज भैरहेको कुरा उसले बताउँछे । यस समाचारबाट दुखित हुँदै ऊ भोजबाट भाग्छ । पृथ्वी नरहने चिन्तामा ऊ भागिरहेको दृष्यसँगै कथा अन्त्य गरिएको छ ।

वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि कुनै पनि विज्ञानकथामा हुनु आवश्यक हुन्छ । 'अन्तिम भोज' कथा आधुनिक विज्ञानको उन्नतिले विकास गरेको अणु तथा परमाणु बम र क्षेप्यास्त्रमा आधारित विज्ञानकथा हो । भोजमा उपस्थित ठूलाठूला राष्ट्रका राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्रीले परमादेश मार्फत् आफ्नो देशमा रहेको आणविक अस्त्र र ठूलाठूला अणुबमहरू एकै समयमा विष्फोट गर्नलाई पृथ्वीलाई टुक्राटुक्रा पारिन लागेको चित्रण कथाकारले यस कथामा गरेका छन् । यस चित्रणले आधुनिक विज्ञानले विकास गरेका अत्याधुनिक हातहतियारले कुनै पनि बेला पृथ्वीलाई ध्वस्त पारिदिन सक्छ भन्ने वैज्ञानिक मान्यतालाई बोकेको छ । हाल विश्व समस्याको रूपमा रहेको अणु तथा परमाणु बम र क्षेप्यास्त्रजस्ता रासायनिक हातहतियारको भयावहलाई कथाकार मल्लले यहाँ विज्ञान सम्मत ढङ्गले टिपेर प्रस्तुत गरेका छन् । हालका रासायनिक हातहतियारले कुनै पनि बेला पृथ्वीलाई नष्ट गर्न सक्छ भन्ने मल्लको धारणा विज्ञान सम्मत र तर्कपूर्ण छ । अतः यो सफल विज्ञानकथा हो ।

मुख्यतया यो कथामा आधुनिक विज्ञान र प्रविधिले विकास गरेका अत्याधुनिक हातहतियार र ती हतियारले मानव सभ्यता र पृथ्वीको सृष्टिमा ल्याउन सक्ने भौतिक खतराको चित्रण गरिएको छ । विज्ञानका आविष्कारले भयानक दुर्दशा निम्ताएको चित्रण पाइने यो कथा अवसानको विषयवस्तुमा आधारित छ । विषयवस्तुका हिसावले अवसानका कथाहरूको वर्गीकरणमा समेटिने यो कथा मानवले विकास गरेका आणविक तथा जैविक हातहतियारले सृष्टि र मानवीय अस्तित्वमा निम्ताउनसक्ने दुर्दशाहरूको कल्पना यस कथामा छ ।

यस कथामा यदि विश्व राजनीतिमा हातहतियारको प्रतिस्पर्धा चल्यो र विज्ञानले अत्याधुनिक आणविक र जैविक हतियारको विकास गर्दैगयो भने यो सृष्टि र मानव सभ्यताको हालत कस्तो होला ? भनी प्रश्न उठाईएको छ । अतः यो नरम विज्ञानकथा हो । यस कथाले सामाजिक र नैतिक परिणामलाई जोड दिँदै हतियार विज्ञान विनाशतर्फ उन्मुख हुन थालेको भन्दै त्यसतर्फ आलोचना गरी मानवीय भविष्य सुरक्षित राख्न आग्रह गरेको छ ।

विज्ञानको यसप्रकारको उन्नति मानव हितका विपरित हुने धारणा राख्ने यो कथाले आधुनिक विज्ञानको उन्नति तर्फ नकारात्मक धारणा राखेको छ । हालको वैज्ञानिक विकासले हातहतियारको होडबाजी निम्ताउँदै मानव सभ्यतामा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेकोले यसप्रकारका कार्य रोकौ सृष्टिलाई बचाईराख्नुपर्ने सन्देश पाइने यो कथा आधुनिक विज्ञानको उन्नतिप्रति नकारात्मक धारणा राख्ने निराशावादी कथा हो ।

भौतारिदै हिँडेको कुनै नेपाली पुरूष यस कथाको मुख्य पात्र हो । ‘म’ पात्रको केन्द्रीयतमा हिँडाइएको यस कथामा एउटा ‘राम्री आईमाई’ सहायक पात्रका रूपमा उपस्थित छे । नेता, राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, कवि, लेखक, गायक, नर्तकी, कुलपति, वैज्ञानिक, प्राध्यापक, उद्योगपति, प्रवन्धक आदि गौण पात्रका रूपमा कथामा देखापरेका छन् । ‘म’ पात्र बाहेक अन्य सबै अनेपाली पात्र हुन् । ‘म’ पात्र नेपाली हुनु र उसले भोजको बारेमा जानकारी पाइसकेपछि भोज छोडेर भागनुले नेपालको शान्तिप्रियताप्रति यसले सङ्केत गरेको छ । अन्तिम भोजबाट भाग्ने व्यक्ति नेपाली हुनुले मल्लले बुद्धको देश नेपाल सदैव शान्तिका पक्षमा उभिएको सङ्केत गर्न खोजेका छन् ।

कुनै पनि निश्चित युग नखुलाइएको यो कथा भविष्यप्रति लक्षित छ भने यस कथाको घटनाक्रम कुनै रातको छोटो समयावधिमा घटित भएको छ । यस कथामा रातको समयमा एउटा भव्य भोज भइरहेको परिवेशको चित्रण गरिएको छ । भोज रातमा भैरहेको र अर्को दिन उज्यालो नहुँदै पृथ्वीलाई ध्वस्त पार्न गईरहेको चित्रण कथामा पाइन्छ । विश्वका ठूला राजनीतिज्ञ र वैज्ञानिक भनाउँदा अन्धकारमा रमाउन चाहने र उज्यालो विरोधी भएको सङ्केत दिन कथाकारले यहाँ यसप्रकारको परिवेश चित्रण गरेका हुन् । यसरी कथाकार मल्लले ज्यादै सचेत भई कौशलपूर्ण पात्र र परिवेशको चित्रण यस कथामा गरेका छन् ।

‘म’ पात्रको केन्द्रीयतामा हिँडाई उसैको संवेगात्मक स्थितिको चित्रणमा कथा रचना गरिएकोले यो आन्तरिक केन्द्रीय दृष्टिबिन्दु प्रयोग गरिएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणालीमा रचिएको यस कथामा सरल ढङ्गको प्रस्तुती छ । यो कथा छोटो संरचनामा रचिएको छ ।

यस कथामा ब्वाय, म्युजियम, ब्राण्डीजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । यी शब्द कथामा प्रयोग गर्दा विज्ञानकथाले पाउनुपर्ने उपयुक्त स्थानमा प्रयोग गरिएको नभई स्वचालित रूपमा प्रयोग भएका हुन् । कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्द र शब्दावलीको प्रयोग छैन । आणविक अस्त्र अणुवम र विष्फोटजस्ता सामान्य र सरल विज्ञानका शब्द यस कथामा प्रयोग भएका छन् ।

मान्छेको सुरक्षाको लागि उपयोग हुनुपर्ने हतियार आधुनिक युगको विकाससँगै मान्छेकै विनाश, सम्पूर्ण प्राणी र सृष्टिको विनाशका लागि प्रयोग गरिन सक्ने सम्भावनालाई दृष्टिकृत गर्दै यो कथा तयार गरिएको छ । प्रकृतिमाथि विजय गर्नु नै भौतिक विज्ञानको सफलता हो; भनी ठान्नेहरूले विकास गरिरहेका शस्त्रास्त्रको होडवाजीले मानव सभ्यता मात्र नभई सृष्टि जगत्को अस्तित्वमाथि धावा बोलेको सङ्केत यस कथामा गरिएको छ । मल्लले विज्ञानको ध्वम्सात्मक पक्षबाट जोगिन सतर्कता अपनाउनुपर्ने भएको कुरा कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् (अधिकारी; २०५२: ६) विश्व

राजनीति युद्ध र विनाश तर्फ लम्केको सन्दर्भमा विश्व शान्ति र मानव हितका पक्षमा विश्व राजनीति गरिनुपर्ने सन्देश पनि यस कथामा छ ।

४.२.२ प्रवेशनिषिद्ध देश

मल्लको 'प्रवेश निषिद्ध देश' (२०२१) यान्त्रिक युगको चित्रण गरिएको एक सफल विज्ञानकथा हो । चरम यान्त्रिक युगको अतिकल्पनामा आधारित यो कथा नेपाली विज्ञानकथाका क्षेत्रमा पहिलो यन्त्र पात्र तथा यान्त्रिक परिवेश प्रयोग गरिएको यान्त्रिक कार्य तथा घटना उल्लेखित कथा हो । यस कथामा मल्लले वैज्ञानिक यान्त्रिक युगको सजिव चित्रण गर्दै भविष्यमा उत्पन्न हुनसक्ने खतराको सङ्केत गरेका छन् (अधिकारी; २०५२: ६) । यान्त्रिक युगको विकाससँगै यन्त्र मानव नियन्त्रित नभई, मानव यन्त्र नियन्त्रित भएमा, मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्न सक्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

यात्रामा निस्केको कथा वाचक 'म' पात्र कुनै रूखमुनि सुस्ताइरहेको अवस्थामा एउटा ठूलो गोलाकार जहाजमा एउटा प्रवेश निषिद्ध देशको मान्छे आईपुगेको चित्रणसँगै यो कथा सुरु भएको छ । त्यस प्रवेश निषिद्ध देशको मान्छेले 'म' पात्रलाई आफ्नो देशमा लैजान चाहन्छ र आफ्नो जहाजमा राखी त्यहाँ पुराउँछ । त्यहाँ त्यस मान्छेले आफ्नो देशको कृषि, उद्योग र सुरक्षा जस्ता क्षेत्र यन्त्रद्वारा नियन्त्रित र सञ्चालित भएको जानकारी दिँदै त्यस देशमा आफू एक मात्र जीवित मानव रहेको जानकारी दिन्छ । अन्य मान्छे प्रवेश गर्नु गराउनु त्यस देशको सार्वभौमिकता र राष्ट्रियता विपरित हुने र यन्त्रहरूले हत्या गरिहाल्ने आधुनिक र यान्त्रिक पद्धतिको जानकारी पछि कथा अन्त्य भएको छ ।

'प्रवेश निषिद्ध देश' कथा आधुनिक विज्ञानले विकास गरेको यन्त्रमानव, यन्त्र, रिमोट सिस्टम र कम्प्युटर सिस्टममा आधारित विज्ञानकथा हो । हाल आधुनिक विज्ञानले विकास गरेको मानव नियन्त्रित यन्त्र र त्यसमा भरिँदै गएको सफ्टवेयरको वैज्ञानिक नियम र सिद्धान्तमा आधारित यस कथामा विज्ञानले मानव जस्तै कार्य गर्न सफल यन्त्रको विकास गर्दैजाँदा मान्छे, यन्त्रको नियन्त्रणमा बस्न बाध्य हुनुपर्ने तर्क यस कथामा गरिएको छ । यन्त्र मानव जस्तो संवेदनशील नभई यान्त्रिक हुने र यान्त्रिक नियममा चल्ने वैज्ञानिक तर्क यस कथामा छ । भौतिक विज्ञानको यन्त्र विज्ञानको नियममा आधारित यो कथामा प्रयोग गरिएका वैज्ञानिक प्रसङ्गहरू विज्ञानको सिद्धान्त सम्मत र तर्कपूर्ण छन् । यस कथामा आधुनिक वैज्ञानिक विकासका यान्त्रिक र प्राविधिक आविष्कारलाई चित्रण गरिनुका साथै यान्त्रिक युगले भविष्यमा ल्याउन सक्ने खतराको चित्रण पनि गरिएको छ । अतः वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त र वैज्ञानिक सिद्धान्तमा आधारित यो कथा प्रविधि र यन्त्रको चित्रण गरिएको एक सफल विज्ञानकथा हो ।

यो अवसानको विषयवस्तुमा आधारित विज्ञानकथा हो । वैज्ञानिक आविष्कारले विकास गरेका

जटिल यान्त्रिकताले मानव सभ्यतालाई भयानक दुर्दशामा फसाइदिनसक्ने कुरा यस कथामा उठाइएको छ । यो कथा भौतिक विनाशमा आधारित छ र यो कथाले आधुनिक विज्ञानको उन्नति तर्फ निराशावादी धारणा व्यक्त गरेको छ । विज्ञानको विकासको नकारात्मक पक्षलाई उजागर गरेको यस कथाले विज्ञानको यान्त्रिकीकरण यसरी नै विकसित भएमा यो मानव हित विपरित हुने धारणा राखेको छ ।

यो सरल विज्ञानकथा हो । यान्त्रिक विज्ञानको चर्चा बढी गरिए पनि वैज्ञानिक विवरण र उपकरणलाई भन्दा मानव समाज र सभ्यताप्रति यो कथाले बढी जोड दिएको छ । मानव अस्तित्व र सभ्यताप्रति बढी सचेत यो कथामा समाजशास्त्र र राजनितिशास्त्रमा विज्ञानले पार्न सक्ने प्रभावको उल्लेख गरिएको छ । विज्ञानले मानव र उसको समाजमा पार्न सक्ने असरका बारेमा टिकाटिप्पणी तथा विज्ञानका यान्त्रिकीकरणको आलोचना यस कथामा पाइनुले पनि यो सरल विज्ञानकथा हो ।

प्रवेश निषेधित देशमा जीवित रहेको एक मात्र मान्छे यस कथाको मुख्य पात्र हो । कथामा 'ऊ' भनी चर्चा गरिएको यस पात्रको नाम यहाँ खुलाइएको छैन । यसैगरी कथा वाचकका रूपमा उपस्थित म पात्र यस कथाको सहायक पात्र हो । म पात्रले ".....मेरो स्वदेश त यहाँबाट धेरै टाढा छ पहाडको काखमा " (मल्ल; २०५२: ९३) भन्नुले 'म' पात्र नेपालको हुन सक्ने सङ्केत मिले पनि स्पष्ट रूपमा यी दुवै पात्र कुन देशका भन्ने खुलाइएको छैन । स्थान र युग दुवै उल्लेख नभएको यो कथामा यान्त्रिक परिवेश छ । भौतिक परिवेशको चित्रण बढी रहेको यस कथामा चरम यान्त्रिक विकास भएको निर्जन देशको उल्लेख छ । यान्त्रिक जीवनको चित्रण रहेको यस कथामा गौण यान्त्रिक पात्रको उल्लेख छ । मानव पात्रहरू रहेको यस कथामा यन्त्रहरूले कार्य गरे पनि ती यन्त्र मुख्य र सहायक पात्र नभई उल्लेखित यन्त्र पात्रका रूपमा उपस्थित छन् । म पात्रले देशको द्वार खोल्ने सल्लाह दिँदा दुईओटा स्पातजस्तोले उसको घाँटी समाएको चित्रका साथै यन्त्रको सार्वभौमिकता र राष्ट्रियताको चर्चा कथामा गरिनुले यहाँ यन्त्र यन्त्रको रूपमा मात्र नभई पात्रका रूपमा उपस्थित छ ।

प्रथम पुरुष म पात्रको केन्द्रीयतामा कथा हिँडाई उसले देखेका घटना , उसले गरेका कार्य तथा उसका भोगाईमा कथा रचना गरिएकोले यहाँ आन्तरिक केन्द्रीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग पाइन्छ । विवरणात्मक प्रणाली प्रयोग गरिएको यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दभन्दा सर्वसाधारण पाठकले बुझ्न सक्ने गरी सामान्य विज्ञानका शब्दावलीको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । गोलाकार वस्तु, अणुशक्तिले सञ्चालित उड्ने मेच जस्तो यन्त्र, परमाणु सञ्चालित लहरहरू, घडीजस्तो यन्त्र, किरणजस्तो प्रकाश, टेलिभिजनजस्तो यन्त्र, दुईओटा स्पातजस्तो, शब्दावली प्रयोग गरी सामान्य विज्ञानका ज्ञान भएका पाठकले बुझ्ने शब्द

कथाकारले यहाँ प्रयोग गरेका छन् । बटन, अट्मेटिक, इलेक्ट्रोनिक, टेलिभाइजरजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । गणितीय र सुत्रात्मक पद पदावलीको प्रयोग यस कथामा पाइदैन ।

मुख्यतया विज्ञानद्वारा विकसित यान्त्रिक जीवन पद्धति संवेदाहीन हुने र मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्न सक्ने खतरा यस कथाले औलाएको छ । यस कथामा एकातिर विज्ञान र वैज्ञानिक तथा त्यसका संवेदनाहीन यान्त्रिकताप्रति कटु व्यङ्ग्य गरिएको छ भने अर्कोतिर जनता वा मान्छे मारेर शान्ति, प्रगति र अमन चैन खोज्ने शासकहरूप्रति तीव्र आलोचना पनि गरिएको छ । मानव जातिमा विकसित हुँदै गएको शस्त्रास्तको होडवाजीप्रति पनि यस कथाले आलोचनाको स्वर उठाएको छ । दुई करोड जनतालाई यन्त्रद्वारा जलाई धुँवा बनाएर उडाएको तथा बचेको एउटा मात्र पात्रको शिशुलाई उसैको काखमा जलाएर धुँवा बनाई उडाइएको चित्रणले यान्त्रिक संवेदनाहीनताको सन्देश दिन्छ । यन्त्रले यान्त्रिक काम गर्छ र त्यो सूत्रबाट सञ्चालित छ । जीवनका फाइदा र वेफाइदा, साँचो र भुट्टा, आवश्यकता र अनावश्यकता तथा आफ्नो र पराईजस्ता कुनै कुरा यन्त्रले बुँभन सक्दैन; उसले हिसाव जस्तो आउँछ त्यस्तै मात्र गर्छ भन्ने कुरा कथामा प्रस्तुत मानव संहारको चित्रणले देखाउँछ । त्यस देशमा बचेको एक मात्र मानव पछिको अस्तित्व के ? भन्नेमा यन्त्र असंवेदनशील नभएको कुराले अति यान्त्रिक जीवन मानव विरोधी रहेको सन्देश दिन्छ । अन्न, फलफूल, मासु आदिको पहाड लाग्ने गरी यन्त्रले उत्पादन गर्नु र यन्त्रद्वारानै ती सब चीज नष्ट गरिनुले विज्ञानको चरम उन्नतिको प्रयोजन के ? (गिरी; २०५९: ८५) भन्ने प्रश्न कथाले उठाएको छ । विज्ञानका आविष्कार मानव हितका लागि हुनु पर्दछ; विज्ञान विज्ञानका लागि वा यन्त्रका लागि हुनु हुँदैन भन्ने सन्देश मल्लले दिन खोजेका छन् । कुनै पनि मान्छे त्यस देशमा प्रवेश गर्न खोज्दा धुँवा बन्नु र कथामा चित्रित म पात्रले देशमा शान्ति सुरक्षाको स्थापनाका निमित्त यन्त्रलाई सबै मानिस निर्मूल गर्न आज्ञा दिनु तथा यन्त्रले ऊ बाहेक सबैलाई भस्म गराइदिनुले मसाने शान्ति केका लागि ? (गिरी; २०५९: ८५) भन्ने प्रश्न उठाएको छ । यसरी जटिल यान्त्रिकताले खिउँदै जाने मानव सभ्यताप्रति कथाले सचेत गराएको छ ।

वैज्ञानिक यान्त्रिक परिवेशको चित्रण गरिएको यो कथा विज्ञानले निम्त्याउन सक्ने सम्भावित अवसानको विषयवस्तुमा आधारित विज्ञानका विकासप्रति नकारात्मक धारणा राख्ने सरल विज्ञानकथा हो । यान्त्रिक सभ्यता विकासले मानव सभ्यतामा ल्याइदिने खतरालाई दृष्टिगत गरी लेखिएको यो कथा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त सफल र रोचक विज्ञानकथा हो ।

४.२.३ इन्जिनियरको टाउको

‘अन्तिम भोज’ र ‘प्रवेश निषिद्ध देश’ जस्तै मल्लको ‘इन्जिनियरको टाउको’ (२०२५) पनि यान्त्रिक युगको चित्रण गरिएको एक सफल विज्ञानकथा हो । विज्ञानको रसायनशास्त्र र इन्जिनियरिङ

विकासमा आधारित यो कथाले मान्छेले आविष्कार गरेको यन्त्र र उपकरणका विकास उसकै लागि धराप बन्ने सन्देश दिएको छ । मान्छेले वैज्ञानिक आधारमा जेजस्ता यन्त्र र उपकरण आविष्कार गरेको छ; ती आविष्कार भविष्यमा उसकै लागि अभिसाप बन्न सक्छ, भन्ने मर्म बोकेको यस कथामा एउटा इन्जिनियर आफूले बनाएको आधुनिक र वैज्ञानिक कारागारमा आफै बन्दी हुनु परेको घटनाको चित्रण गरिएको छ ।

कथाको कथावस्तुमा सु-प्रसिद्ध इन्जिनियरले रसायनशास्त्र र इन्जिनियरिङ विकासको आधारमा अत्यन्त सुन्दर, मजवुत र आधुनिक कारागार गृह निर्माण गरेको कुरा चित्रण गरिएको छ । भित्र छिर्न सकिने; तर बाहिर निस्कन नसकिने द्वार राखिएको उक्त कारागार निर्माणका क्रममा भित्रबाट बाहिर निस्कने एउटा प्वाल ढलान गर्न बाँकी राखिएको अवस्थामा इन्जिनियर र उसको साथी 'म' पात्र कारागार भित्र छिर्छन् । इन्जिनियर कारागारको बारेमा वर्णन गरिरहेकै अवस्थामा बाहिर निस्कने एक मात्र प्वाल डकमीहरूले ढलान गरिसकेका हुन्छन् र दुवै कारागार गृहमा बन्दी बन्छन् । बन्दी बनेपछि विचलित भएका इन्जिनियरको बौलाहापन र हृदयविदारक स्थितिको चित्रणसँगै कथा अन्त्य भएको छ ।

यो कथा विज्ञानको रसायनशास्त्रले विकास गरेका अत्यन्त बलिया र अनौठा पदार्थ र अत्याधुनिकतापूर्ण इन्जिनियरिङ विकासमा आधारित छ । कथाकारले विज्ञानको विकासको अतिकल्पना गरे पनि ती कल्पना सान्दर्भिक र तर्कपूर्ण छन् । शिशाजस्ता पारदर्शी पदार्थको विकास भइसकेको सन्दर्भमा प्रकाश र हावा छिर्ने अति बलिया भित्ताको कल्पना गर्नु असान्दर्भिक ठहर्दैन । त्यसैगरी सिमेन्टजस्ता कङ्क्रिटको विकास भइसकेको सन्दर्भमा यो भन्दा कडा कङ्क्रिट बनाउने पदार्थहरू विकास हुनसक्ने वैज्ञानिक आधार रहन्छन् । अतः यहाँ कथाकारले कल्पना गरेका प्रकाश र हावा छिर्ने तर; अणुबमले पनि भत्काउन नसक्ने भित्ता विज्ञानसम्मत कल्पना हुन् । त्यसैगरी मान्छे छिर्न सक्ने; तर बाहिर निस्कन नसक्ने द्वारको जुन कल्पना यहाँ कथाकारले गरेका छन् त्यो पनि विज्ञानको कल्पना नै हो । जसरी सामान्य माछा मार्ने ढडिया (खोर) मा माछा भित्र छिर्न सक्ने; तर बाहिर निस्कन नसक्ने स्थिति रहन्छ त्यसरी नै विज्ञानका विकासले मान्छे, भित्र छिर्न सक्ने; तर बाहिर निस्कन नसक्ने गृह निर्माण गर्न नसक्लान् भन्न सकिन्न । अतः यो कथा प्रयाप्त विज्ञानका सिद्धान्त र तर्कमा आधारित छ । यहाँ कल्पना गरिएका सबै वैज्ञानिक विकास र पद्धति वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टियुक्त छन् ।

विषयवस्तुका हिसावले यो अवसानको कथा हो । विज्ञानको आविष्कारले पुऱ्याएको भौतिक क्षतिको चित्रण यस कथामा छ । कुनै एक वैज्ञानिक आफैले निर्माण गरेको आधुनिक कारागार गृहमा कैदी बन्न पुगेको कथावस्तु यस कथामा छ । आधुनिक वैज्ञानिक विकाससँगै मानिस आविष्कारको कैदी बन्नसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठान गरेको छ । यहाँ कथाकारले स्वयम् निर्माणकर्ता

आफै थुनिएको चित्रण गरी भविष्यमा वैज्ञानिक आविष्कारको कैदी सर्वसाधारण जनता मात्र होइन स्वयम् निर्माण कर्ता पनि हुनेछन्; तर आविष्कारका क्षेत्रमा लागेकाहरूले यस कुराको मनन् गरेका छैनन् भन्ने कुरा दर्शाएका छन् । यसका साथै विज्ञानका आविष्कारले ल्याइदिएका सुख सुविधालाई मानिसहरूले उपभोग गर्ने क्रममा ऊ विज्ञानका आविष्कारको फन्दामा पर्दै जाने र अन्त्यमा सिङ्गै संसार एउटा गारागार बन्नसक्छ, भन्ने कुराको चित्रण पाइने यस कथाले अवसानको कथावस्तुलाई समेटेको छ ।

यस कथाले वैज्ञानिक विवरण र विज्ञानका ज्ञान र उपकरणलाई भन्दा वैज्ञानिक उपकरण तथा वैज्ञानिक उपलब्धिहरूले पार्ने प्रभावका सामाजिक र नैतिक परिणामहरूलाई बढी जोड दिएको छ । विज्ञानका आविष्कारहरू मान्छेका लागि घातक हुनसक्ने संभावना दर्शाउँदै यस कथाले विज्ञानका विकासले पार्ने प्रभावहरूको सामाजिक टिकाटिप्पणी र विज्ञानको आलोचना गरेको छ । त्यसैले यो सरल विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक वैज्ञानिक उन्नति तर्फ यो कथा सकारात्मक छैन । विज्ञानको आविष्कारले मान्छेलाई पुऱ्याएको भौतिक क्षतिको चित्रण पाइने यस कथामा वैज्ञानिक आविष्कारहरू मानव हित विपरित हुनसक्ने भनी वैज्ञानिक विकास र आविष्कारहरूको नकारात्मक आलोचना पाइन्छ । अतः यो आधुनिक विज्ञानको उन्नतिलाई नकारात्मक रूपमा हेर्ने निराशावादी कथा हो ।

यस कथाका मुख्यपात्रहरू इन्जिनियर र 'म' पात्र हुन । यस बाहेक लेखकहरू पनि यस कथामा देखा परेका छन्; तर ती गौणरूपमा रहेका छन् । यहाँ प्रयोग गरिएका सबै पात्रहरू मानव पात्र छन् र ती सबै यसै पृथ्वीवासी हुन् । स्पष्ट समय र स्थान नखुलाइएको यो कथा भविष्यमा घट्न सक्ने घटनामा आधारित छ । यहाँ कुनै एक अत्याधुनिक भवन निर्माणको परिवेशको चित्रण छ ।

यो कथा 'म' पात्रको केन्द्रीयतामा रचना गरिएको छ । यहाँ 'म' पात्र तथस्त रहीं इन्जिनियरले भोगेका घटनाको चित्रण गरेकाले यो आन्तरिक परिधीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । यहाँ विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग गरी कथा रचना गरिएको छ । यस कथामा रहेका संवादहरू छोट्टा र आकर्षक छन् भने कथाकारले भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर कथालाई आलङ्कारिक बनाउनु भन्दा सरल ढङ्गले यो कथा प्रस्तुत गरेका छन् ।

वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा अङ्ग्रेजी शब्दावलीहरूको प्रयोग यहाँ एकदमै कम गरिएको छ । ठोस, बम, धातु, पदार्थ, अणुबम, विकिकरण जस्ता सामान्य वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा इन्जिनियर, बोरिङ्ग, जस्ता नेपालीमा प्रचलित अङ्ग्रेजी शब्दहरूको प्रयोग यहाँ गरिएको छ ।

यो कथाले मान्छेले आविष्कार गरेका आधुनिक यन्त्र र उपकरणका विकास भविष्यमा उसकै लागि धराप बन्ने सन्देश दिएको छ। मान्छेले वैज्ञानिक आधारमा जेजस्ता यन्त्र र उपकरण आविष्कार गरेको छ; ती आविष्कार भविष्यमा उसकै लागि अभिसाप बन्न सक्छ भन्ने मर्म यस कथाले बोकेको छ। आधुनिक वैज्ञानिक विकाससँगै मानिस आविष्कारको कैदी बन्नसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठान गरेको छ। यसका साथै विज्ञानका आविष्कारले ल्याइदिएका भौतिक सुख सुविधालाई मानिसहरूले उपभोग गर्ने क्रममा ऊ विज्ञानका आविष्कारको फन्दामा पर्दै जाने र अन्त्यमा सिङ्गो संसार मान्छेका लागि एउटा कारागार बन्नसक्छ भन्ने सन्देश पनि यस कथाले दिएको छ।

४.३ कविताराम श्रेष्ठ (२००४)

२००४ सालमा माघ ११ गते ओखलढुङ्गामा जन्मेका कवितारामको खास नाम रामबहादुर श्रेष्ठ हो। २०२१ सालमा धरानबाट प्रकाशित प्रेरणा पत्रिकामा कविता छपाएर नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेका कवितारामले २०२६ सालको मन्त्र मा 'एउटा कथा एउटा जीन्दगी' कथा छपाएर कथा यात्रा आरम्भ गरेका हुन्। बहुमुखी प्रतिभाका धनी कविताराम साहित्य सर्जकका साथै चलचित्र निर्माता र निर्देश, अभिनयकर्ता र राजनैतिक व्यक्तित्व हुन्। राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्वका रूपमा परिचित कवितारामका कृतिहरू अङ्ग्रेजी भाषामा पनि प्रकाशित छन्। राजनैतिक रूपमा वाम राजनीतिसँग संलग्न कवितारामको साहित्यिक मान्यता अस्वीकृतवाद र स्वभाववाद हो। उनले अस्वीकृत जमातजस्तो साहित्यिक आन्दोलनको नेतृत्व गर्नुका साथै बुटपालिस आन्दोलनमा पनि निर्णायक भूमिका निर्वाह गरेका छन्। उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू हुन् - कालो कथा कथासङ्ग्रह (२०३६), प्रलाप (कथासङ्ग्रह (२०३७), बकपत्र उपन्यास (२०४६) मेरा अस्वीकृत मान्यताहरू विचार (२०४६), मुक्तिप्रसँगका अस्वीकृत कथाहरू कथासङ्ग्रह (२०४७) र स्वभावगीता विज्ञान-नाटक (२०४८)। त्यसैगरी वालसाहित्य तर्फ यिनले वनदेवी (२०३६), पानीको थोपा (२०३८), कमिलाको कथा (२०४८) र अनौठो यात्रा (२००१ ई.) जस्ता वालउपन्यास र बुद्धिबङ्गाराको फोन (२००१ ई.) भाग १ देखि ३ सम्म वाल-कथासङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन्।

२०३६ सालमा कालो कथामा प्रकाशित 'यान्त्रिक यन्त्रणा' यिनको पहिलो विज्ञानकथा हो (अधिकारी; २०५२: ६)। विज्ञानकथालाई अस्वीकृत मान्यताको विधा मान्ने कवितारामले "विज्ञानकथा मैले मनोरञ्जनको लागि भनेर काल्पनिक हिसाबमा पेश गरेको छैन। धेरै अध्ययन गरेर पेश गरेको छु --" भनी गोपालप्रसाद खतिवडासँगको लिखित अन्तर्वार्तामा उल्लेख गर्नुले विज्ञान साहित्यमा उनको स्पष्ट धारणा प्रकट हुन्छ। कवितारामले विज्ञानकथाका साथै 'स्वभावगीता' (विज्ञान-नाटक) 'कमिलाको कथा' वाल-विज्ञानउपन्यास, अनौठो यात्रा वाल-विज्ञानउपन्यास र बुद्धिबङ्गाराको फोन वाल

विज्ञानकथासङ्ग्रह जस्ता विज्ञान साहित्यका कृतिहरू पनि प्रकाशन गरेका छन् । रामहरि शर्माका अनुसार उनका पुनर्स्थापना र समय सञ्जाल दुईओटा विज्ञान उपन्यास प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् (बहुमुखी प्रतिभा कविताराम; २०६१: ९७) । विज्ञान साहित्यमा स्थापित व्यक्तित्व कवितारामका हाल सम्म प्रकाशित विज्ञानकथाहरूमा 'यान्त्रिक यन्त्रणा' (२०३६), 'गिनीपिग' (२०३७), 'अस्वत्थामा उवाच' (२०३७), '२०५३ र फ्रयाङ्गेस्टाइन' (२०४७) मुख्य रहेका छन् । उनी विज्ञान साहित्यकार एच्. जी. वेल्सबाट बढी प्रभावित छन् ।

४.३.१ यान्त्रिक यान्त्रणा

मृत मानवलाई वैज्ञानिक प्रविधिले भविष्यमा जीउदो तुल्याउन सके पनि अन्ततः मान्छे मर्न चाहन्छ, र शून्यमा हराउन चाहन्छ, भन्ने कुरा कवितारामले यान्त्रिक यान्त्रणा (२०३६)कथा मार्फत् चित्रण गर्न खोजेका छन् । भविष्यमा मृत मान्छेका लाशहरूलाई जीवित बनाईए पनि तिनीहरूमा मानवीय गुण र संवेदना नहुने र यन्त्रका रूपमा ती मान्छे रहनेछन् भन्ने कुरा यो कथामा चित्रण गरिएको छ । मान्छे, मान्छेकै रूपमा बाँच्न चाहन्छ, एउटा यन्त्रवत र खेलौनामय जीवन ऊ भोग्न चाहन्छ भन्ने सन्देश पनि यो कथामा छ ।

'यान्त्रिक यान्त्रणा' कथामा एउटा धनी व्यक्तिले प्रशस्त धन खर्चेर मुटु प्रत्यारोपण गरेपछि लम्बाएको जीवनबाट पीडा महसुस गर्दा गर्दै पनि सय वर्षपछि वैज्ञानिकहरूले मृत मान्छेहरूलाई जीवित गराउन सक्ने सम्भावना पाएपछि नयाँ जीवनको अभिलाषा खोजी आफूलाई सुरक्षित राखेको र चारसय वर्षपछि उसले नयाँ जीवन पाएको कथावस्तु यस कथामा छ । चारसय वर्षपछिको नयाँ सभ्यता र जीवन पद्धतिमा पुनर्जन्म पाएको त्यस व्यक्तिलाई नयाँ जीवन पद्धतिका लागि पुराना स्मृति बिसार्उन साइकिक गरिन्छ । ऊसँगै उसकी छोरीले पनि पुनर्जन्म पाएकी छे । बाबु भन्दा उसकी छोरीको साइकिक प्रोसेस छिटो हुन्छ र ऊ पुरानो संस्कार र स्मृतिबाट पूर्णतया नवजात बन्छे । नवजात बन्न नसकेको बाबुलाई उसको गाइड रोबोट कान्छाले यस युग सुहाउँदो तालिममा ऊ सफल नभए उसलाई कृत्रिम पृथ्वीमा २० औं शताब्दी भोग्न पठाइने सूचना दिन्छ । साइकिक प्रोसेसमा सफल नभए एउटा खेलौनाको रूपमा बाँच्न पर्ने कुरा बुझेपछि चिन्तित बाबु फेरि मृत्यु वरणगरी शून्यमा हराउन चाहेको कुरा उल्लेख गर्दै कथा टुङ्ग्याइएको छ ।

मृत मान्छेलाई वैज्ञानिक विकासले कुनै दिन जीवित तुल्याउन सक्छ भन्ने मान्यतामा यो कथा अडेको छ । रोग विरुद्धका चिकित्सा क्षेत्रका कार्य र अङ्ग प्रत्यारोपणका वैज्ञानिक प्रगतिले मान्छेको आयु लम्बाइदिन सफल भइसकेका उदाहरणहरू वर्तमान समयमै देख्न सकिन्छ । मृत चीजलाई पुनर्जीवन दिन र मृत्युलाई पराजय गर्न वर्तमान अवस्थामा कतिपय वैज्ञानिकहरू लागिपरेको उदाहरण

पाइएका सन्दर्भमा यो कथा रचिएको छ । अतः यो मान्यता विज्ञान सम्मत छ । विशेषतः कवितारामभन्दा अगाडिका कथाकारले कुनै एउटा वैज्ञानिक आधारमा अडेर कथा रचना गरे पनि त्यसको वैज्ञानिक विधि र प्रक्रियाको चर्चा गरेको पाइदैन; तर कवितारामको यो कथामा विज्ञानका विधि र प्रकृत्याको पनि चर्चा गरिएको छ । मृत मान्छेलाई पुर्नजीवन दिँदैंमा ऊ पूर्णतः पुरानै मान्छे बन्दैन, उसलाई पुर्न ताजकी गर्नु पर्छ भन्ने मान्यता राख्दै ती मान्छेहरूलाई साइकिक कन्डिसनिङ प्रोसेसमा लगेको चर्चा यहाँ कथाकारले गरेका छन् । चार सय वर्ष पछिको समाजको संस्कृति, सभ्यता र जीवन धेरै फरक हुनेमा कथाकार सचेत छन् । यहाँ साइकिक कन्डिसनिङ प्रोसेसको चर्चा कथाकारले नगरेको भए कोरा काल्पनिक कथा बन्थ्यो; तर विज्ञानकथाको वैज्ञानिकतामा कथाकार धेरै सचेत छन् । त्यसैगरी रोबोटमय संसार तथा प्राविधिक र यन्त्रवत् जीवनशैलीको चित्रण गरेर ४०० वर्षपछिको समाजको जुन कल्पना कथाकारले यहाँ गरेका छन् त्यो विज्ञानसम्मत छ । बाबु भन्दा छोरीको साइकिक कन्डिसनिङ प्रोसेस छिटो सफल हुनुमा पनि वैज्ञानिकता छ । नयाँ पुस्ता नयाँ युगसँग छिटै घुलमिल हुनसक्छ भन्ने वैज्ञानिक मान्यतामा यसो गरिनु कथाकारको सफल प्रयोग हो ।

विषयवस्तु अनुसार यो कथा अवसानका कथाहरूको वर्गीकरणमा पर्दछ । मानव संवेदना, मानवीय गुण, मानव संस्कृतिलाई विज्ञानले भविष्यमा ध्वस्त पारिदिन्छ भन्ने मान्यता यस कथामा छ । मान्छेको मानवीयता अवसान हुने र ऊ जड यन्त्रका रूपमा विकसित हुँदै जाने कुरालाई कथाले उठान गरेको छ ।

यो सरल विज्ञानकथा हो । यसमा विज्ञानका केही जटिल विवरण उल्लेख गर्न खोजिए पनि मुख्यतः कथाले मानवीय क्रियाकलापलाई नै बढी जोड दिएको छ । विज्ञानको विकासले भविष्यमा मानवलाई यन्त्रवत् बनाईदिन सक्ने र उसका मूल्य मान्यता भविष्यमा ध्वस्त हुन सक्ने कुरालाई कथाले उठाएको छ । विज्ञानले मानव र मानव समाजमा नकारात्मक प्रभाव पार्छ भन्ने सन्देशसँगै विज्ञानको टिकाटिप्पणी र आलोचना यस कथाले गरेको छ ।

विज्ञानको विकासलाई यस कथामा नकारात्मक रूपमा लिइएको छ । यहाँ कथाकारले विज्ञान र प्रविधिको विकासले मान्छेलाई संवेदनाशून्य बनाई यन्त्रवत् बनाउँछ भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । अतः यो कथा निरासावादी विज्ञानकथाको वर्गमा पर्दछ । एक मृत व्यक्तिले चार सय वर्षपछि पुर्नजीवन पाए पनि उसले फेरि मृत्यु चाहेको घटनाचित्रण कथामा गरिनुले; कथाकारले आधुनिक विज्ञानका विकासहरू मानव हित विपरित हुनसक्ने तर्क राख्न खोजेको पुष्टि हुन्छ ।

अस्वीकृतवादी मान्यता राख्ने कवितारामले यस कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन राखेको पाइन्छ । मानवीय मूल्य र मान्यताको विखण्डनता यस कथामा छ । मरेको मान्छेलाई जीवित बनाइनु

र साइकिक कन्डिसनिड प्रक्रियाबाट उसलाई पूर्णतः शून्य बनाई नयाँ संस्कृति र भाषा सिकाउनुमा डेरिडाको विनिर्माणवादी धारणा पाइन्छ । पुराना मानव मूल्यको विखण्डन र नयाँ मानव मूल्यको स्थापनाको प्रयोग यहाँ छ । मान्छेको जीवन र मृत्यु ईश्वरको हातमा छ, हामी ईश्वरकै खेलौना हौ भन्ने मान्यतालाई भङ्ग गर्दै मानवको जीवन र मृत्यु मान्छेकै वातावरण अनुकूल हुन सक्ने धारणा यस कथामा राखिएको छ । जन्मिएपछि, मर्ने पछि, भन्ने मान्यताको अन्त्य गर्दै नविनतम् मानवीय मूल्य यहाँ स्थापना गर्न खोजिएको छ । मृत मानवलाई पुनर्जीवन दिन सकिने प्रविधिको विकास भइसकेको त्यो समाजमा नोकरका रूपमा रोबोट, खानाको रूपमा टेबलेट, राडरबाट सञ्चालित उड्ने कार, जवानी कायम राख्ने पिल्स र छुट्टी मनाउन दोस्रो ग्रहको टुरका साथै लेब्रोटोरीबाट बच्चा जन्माइने विकास पनि भइसकेका छन् । त्यति मात्र होइन, मान्छेलाई कन्डेन्सन यन्त्रमा राखेर हजार गुणा सानो गरिनुका साथै कृत्रिम पृथ्वीको निर्माण गरी तिनलाई त्यहाँ राख्न सकिने व्याख्या यहाँ गरिएको छ । यो कथामा हाइपर रियालिटी युक्त अत्यधिक वैज्ञानिक र प्राविधिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ, जुन उत्तरआधुनिक मान्यता हो । विज्ञानद्वारा स्थापित प्राविधिक संस्कृतिलाई उजागर गरेको यस कथामा टेक्नोलोजीले मानवका लागि भयावह, दाशता र विभ्रमको संसार निर्मित गरिदिन्छ, भन्ने मान्यता राखिएको छ । मानव केन्द्र भङ्ग गरी मान्छेलाई यन्त्रहरूको इसारामा चलाइएको छ । ग्रहको पर्यटकीय विकासको कल्पना गरी सम्पूर्ण केन्द्रहरू भङ्ग गरिएको छ । मानव जीवनको विनिर्माण, पुराना मूल्य मान्यताको भङ्ग र नयाँ मान्यताको स्थापना, साइवर संस्कृति, पुराना केन्द्रहरू भङ्ग र नयाँ केन्द्रको स्थापनाको खोजी आदि यस कथामा पाइने उत्तरआधुनिक चेत हुन् ।

यस कथाको मुख्य पात्र एउटा धनी व्यक्ति (जो ४०० वर्षपछि फेरि बाँचेको छ) हो । कथामा ऊ कथा वाचक 'म' पात्रका रूपमा उपस्थित छ । यहाँ सहायक पात्रका रूपमा रोबोट कान्छा उपस्थित छ । नेपाली विज्ञानकथामा यन्त्रपात्रलाई सहायक पात्रको स्थान दिने कार्य कवितारामबाटै सुरु भएको हो । त्यसैगरी म पात्रकी छोरी यहाँ गौण पात्रका रूपमा उपस्थित छे । मुख्यतया यस कथामा 'म' पात्र र उसकी छोरी अतिमानवीय पात्र हुन् । पहिले मरिसकेका र ४ सय वर्षपछि पुनर्जीवन पाएका यी पात्र वर्तमाना मानव भन्दा भिन्नै छन् । साइकिक कन्डिसनिड गरिएका यी दुवै पात्रको मस्तिष्क शून्य पार्न खोजिनु र छोरी पूर्णतया शून्य हुनुले पनि यी पात्रलाई वर्तमानका मानवभन्दा भिन्न बनाएको छ । अझ कन्डेन्सनर यन्त्रमा राखेर एकहजार गुणा सानो गरिन सकिने र कृत्रिम पृथ्वीमा पठाउन सकिने गुण पाइनुले पनि यी अतिमानवीय पात्र हुन् । पृथ्वी कै कुनै स्थानमा घटित यो क्रियाकलापमा समावेश पात्र कुन देशका हुन भन्ने कुरा यहाँ स्पष्ट्याइएको छैन । समयका हिसाबले यो चौबीसौं शताब्दीको घटना हो । कथाकारले कथामा समयलाई स्पष्ट उल्लेख गरेका छन् ।

पूर्णतया भौतिक र वैज्ञानिक प्रविधियुक्त विकसित परिवेशको चित्रण कथामा पाइन्छ । मुख्य पात्रले वैज्ञानिक जीवनबाट मुक्ति खोज्नुले विज्ञानले समाजमा सकारात्मक नभई नकारात्मक प्रभाव पार्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

यहाँ 'म' पात्रको केन्द्रीयतामा कथा रचना गरिएको छ । उसैले भोगेका र देखे सुनेका घटनामा कथा केन्द्रित छ । अतः यो कथामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु प्रयोग छ । आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको यो कथामा कथानकमा विवरणात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गको प्रस्तुति यस कथामा पाइन्छ ।

यहाँ साइकिक, लेब्रोरेटरी, कन्डेसनर, डाइमेन्सन जस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली प्रयोग गरिएका छन् । यी शब्द सिधै अङ्ग्रेजीबाट लिइएका छन् । यी बाहेक अन्य अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग कथामा खासै गरिएको छैन ।

विज्ञान र प्रविधिको विकासले भविष्यमा मानवलाई संवेदनाहीन र मानव मूल्यहीन बनाइदिनेछ र ऊ यन्त्र बन्दै यान्त्रिक दुःख भोग्न बाध्य हुनेछ भन्ने मुख्य सन्देश यस कथाले प्रवाहित गरेको छ । मान्छे सुख, सुविधा र अमरत्व मात्र चाहँदैन; उसले मानवीय मूल्य र मान्यताको पनि खोजी गर्छ भन्ने मान्यता यस कथामा पाइन्छ । मृत्युअघि अमरत्व र पुनर्जीवन चाहँदै ४०० वर्षपछि पुनः जीवन पाएको पात्रले फेरि मृत्यु वरण गर्दै शून्यमा हराउन खोजको चित्रण कथामा उल्लेख हुनुले मान्छे सधै मानव मूल्यको खोजी गर्छ र उसलाई मुक्ती र स्वतन्त्रता चाहिन्छ भन्ने कुरा प्रष्टिन्छ । । “.... मान्छे मान्छेमा यहाँ संसर्ग छैन, सम्पर्क छैन, व्यवहार छैन, मतलब छैन, मानवता यहाँ कथा भइसकेको छ.....” (यान्त्रिक यान्त्रणा; २०३६: २४-२५) भन्नुले मान्छेमा क्रमशः हराउँदै गएको मानव मूल्यको सङ्केत गर्छ । पीडाहीन र अमर जीवन्तगी पाउँदा पाउँदै पनि यस कथाको मुख्य पात्रले मृत्यु चाहेको; तर मृत्यु उसको वश भन्दा टाढा भएको कुराको चित्रण गर्दै मान्छेले चाहेर जीवन मात्र होइन मृत्यु पनि भोग गर्न नपाउने चेतावनी कथाकारले दिएका छन् । मान्छे यन्त्रको यन्त्रणा भोग गर्न बाच्ने कि; मान्छे मानवीय जीवन भोग गर्नका लागि बाँच्ने ? भन्ने प्रश्नको उठान यस कथाले गरेको छ । विज्ञानको चरम विकाससँगै मान्छे यन्त्रको यन्त्रणा भोग्दै रोबोटको खेलौना बनेर बाँच्न बाध्य हुने स्थिति आउनसक्ने चेतावनी दिँदै त्यसतर्फ मान्छे सचेत हुनुपर्ने सन्देश यो कथाले दिएको छ ।

४.३.२ गिनीपीग

कवितारामको 'गिनीपीग' २०३८ मा प्रकाशित प्रलाप कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित एक उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै भविष्यमा मानवीय संवेदना र बीसौं शताब्दीका मूल्य मान्यता भविष्यमा लोप हुने कुरा यस कथामा उल्लेख गरिएको छ । भविष्यमा बाबु आमा छोरा छोरी

जस्ता वर्तमान नाता र ती नाताबीचका मूल्य विघटित भई पुरुष र स्त्रीमा मात्र मान्छे, सीमित हुनसक्ने कुरा यस कथाले देखाउन खोजेको छ । भविष्यमा मानवीय संवेदना तथा मूल्य मान्यतालाई भन्दा मानवीय आवश्यकतालाई मान्छेले बढी जोड दिने छ भन्ने सन्देश यस कथामा पाइन्छ ।

बीसौं शताब्दीमा मरेर भण्डै ४०० वर्षपछि अर्थात चौबीसौं शताब्दीमा पुनर्जीवन पाएका बाबु र छोरीको कृयाकलापलाई यो कथाले कथावस्तु बनाएको छ । यी दुई पात्र मात्र त्यस समयका त्यस्ता जीवित मानव हुन, जो मान्छेकै गर्भबाट दस महिना लगाएर जन्मिएका छन् । अतः त्यस समयमा मानव जातिको नयाँ विकासका लागि यी बाबु छोरीलाई यौन समागम गराएर वैज्ञानिकहरू नयाँ सन्तान जन्माउन खोजिरहेका हुन्छन् । छोरीको दिमाग पूर्णतया शून्य भएकाले छोरी नाङ्गिएर कामोत्तेजित हुँदै बाबुमाथी खनिन्छे, तर बाबुको मस्तिष्कमा बीसौं शताब्दीको मानव मूल्य र संस्कार अभैँ जीवित भएकाले छोरीसँग यौन सम्पर्क राख्न अनुचित मान्दै टाढा भाग्छ र रून्छ । बाबु र छोरी बीचको यौन सम्पर्क बीसौं शताब्दीका मान्छेका लागि अनैतिक भएको वैज्ञानिकहरूलाई ज्ञान नभएको कथामा उल्लेख छ । भविष्यमा यी दुई स्त्री पुरुषबाट बच्चा जन्माउने योजना कसरी समाधान होला त ? भन्ने प्रश्न गर्भमै राख्दै कथा टुङ्गिएको छ ।

भविष्यमा विज्ञान र प्रविधिको विकासले मृत मानवलाई पुनर्जीवन दिन सफल हुनेछ र भविष्यमा वर्तमान मानव मूल्य र मान्यताहरू ध्वस्त हुनेछन् भन्ने समाज विकासको वैज्ञानिक मान्यतामा यो कथा अडेको छ । विशेषतः यस कथामा दुई किसिमको वैज्ञानिक मान्यता पाइन्छ । पहिलो मान्यता विज्ञानको प्रविधिगत विकासको मान्यतासँग सम्बन्धित छ । मृत प्राणीलाई पुनर्जीवन दिन विज्ञानको प्रविधिगत पक्ष भविष्यमा सफल हुनेछ, भन्ने मान्यता नै यस कथाको वैज्ञानिक प्रविधिगत मान्यता हो । यसरी पुनर्जीवन दिदा धेरै वर्ष अघिदेखि सुरक्षित गरिएका मृत मानिसहरूलाई पुनर्जीवन दिएपछि भविष्यमा ती मानवलाई विज्ञानले अनेकन परीक्षण र अनुसन्धानका लागि उपयोग गर्नेछ, भन्ने मान्यता पनि यस कथामा छ । यो पनि विज्ञानको प्रविधिगत मान्यता नै हो । त्यसैगरी यस कथामा रहेको दोस्रो वैज्ञानिक मान्यता समाज विकासको मान्यता हो । समयको विकासक्रमसँगै मानव सभ्यता र संस्कृतिका साथै मानवीय मूल्य मान्यताहरूमा पनि परिवर्तन आउने कुरालाई कथाले उजागर गरेको छ । संवेदनाहीन मानव समाजको कल्पना कथामा गरिनु, बाबु छोरीको यौन सम्बन्ध कायम गरिन खोज्नु, समाज विकासको मान्यतासँग सम्बन्धित छ । समय बित्दै जाँदा भविष्यमा बाबु, आमा, छोरा, छोरीका नाता सम्बन्ध हराई पुरुष र स्त्रीको नाता सम्बन्ध मात्र बचनसक्ने कल्पना यस कथामा गरिएको छ । यहाँ प्रयुक्त विज्ञानको प्रविधिगत मान्यता र समाज विकासको मान्यता दुवै विज्ञानसम्मत छन् र यो कथा सफल विज्ञानकथा बनेको छ । बीसौं शताब्दीलाई यहाँ आदिम युग

भनिएको छ । के आउदो ४०० वर्षपछि नै वर्तमान युग आदिम युगमा दजिन्छ त ? भन्ने प्रश्न उब्जन्छ; तर कवितारामले “आदिम भन्नाले पुराना स्वरूप भन्ने अर्थ मैले दिन खोजेको हुँ” (गिरी र गौतम सं.; २०६१: २६१) भनि स्पष्टीकरण दिएका छन् । त्यसैगरी आजका संस्कार र मूल्यलाई त्यो समयका वैज्ञानिकहरूले पत्ता लगाउनै नसक्नु अपत्यारिलो देखिन्छ (अधिकारी; २०५२: ६) । कथामा बाबु छोरीबीच यौन सम्पर्क गराई बच्चा जन्माइन खोजिनु मानवीय संस्कार र मान्यता विरुद्ध छ । साथै सरुभक्तले शुद्ध नश्ल प्राप्तीका लागि हाडनातासम्बन्ध विज्ञान सम्मत हुँदैन (गिरी र गौतम सं.; २०६१: ५८) भन्ने मान्यता राखेका छन् । त्यसैगरी ४०० वर्ष अघि बाकसमा प्याक गरेका मृत शरीर जीवित हुनुको वैज्ञानिक कारण नखुलाई स्वचालित ढङ्गले बाकस खुल्नुमा पनि कथाकारको कमजोरी देखिन्छ ।

यो कथा अवसानको विषयवस्तुमा आधारित विज्ञानकथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विकास र समाज विकाससँगै भविष्यमा मानवीय मूल्य, मान्यता र समवेदना समाप्त हुनेछन् भन्ने कुराको उठान यो कथाले गरेको छ । मानव मूल्य, मान्यता र समवेदनामा विज्ञानको विकासले नै त्यो समाजमा अवसान ल्याएको यहाँ प्रस्टाइएको छ । मान्छे, मान्छेकै गर्भबाट जन्मन छोडेका र उनीहरू यन्त्रवत बनिसकेको चित्रण यस कथामा छ । मान्छे, संवेदनाहीन हुनु र उसले आफ्ना मूल्य मान्यता विर्सनुको मूल कारण पनि मान्छे, मान्छेकै संसर्गबाट जन्मन छोड्नु हो भन्ने कुरा कथाबाट पाइन्छ । अतः यान्त्रिक युग र परिवेशले मानवीय संवेदनामा अवसान ल्याउँछ साथै भविष्यमा वर्तमानका मानवीय मूल्य मान्यतामा पनि स्वतः परिवर्तन हुन्छन् भन्ने कुरालाई कथाकारले यहाँ उठाएका छन् ।

यो कथाले विज्ञानको विकास तर्फ पूर्ण नकारात्मक धारणा त राखेको छैन; तर यो आधुनिक विज्ञानको सकारात्मक धारणा भएको कथा भने होइन । विज्ञानको विकास तर्फ कथाकार आशावादी भन्दा बढी निराशावादी छन् । किनभने कथामा उनले विज्ञान र प्रविधिले मानवलाई संवेदनाहीन बनाइदिने कुरा चित्रण गरेका छन् साथै मानवीय मूल्य र मान्यतामा पनि ठूलो अन्तर आउने कुरा कथाकारले उठाएका छन् । मानवीय संसर्गबाट मानव जन्म हराइसकेको समाज खडा गरी वैज्ञानिकहरू मानव संसर्गबाट बच्चा जन्माई पुरानो मानवीय मूल्य बचाउन लाग्नु र मानवीय संवेदनाको अध्ययन गर्न खोज्नुले कथाकार ४०० वर्षपछिको समाजप्रति सकारात्मक छन् भन्न मिल्दैन । विज्ञान र प्रविधिले ध्वस्त पारेको समाजको पुनर्निर्माणको खोजी हो; बाबु छोरीको यौन समागमबाट जन्माइन खोजेको बच्चा । अतः हाल विकास भइरहेका विज्ञानका प्राविधिक आविष्कारले मानव समाजमा पार्न सक्ने यस्ता नकारात्मक असरबाट सचेत हुनुपर्ने सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । त्यसैले यो आधुनिक विज्ञानको विकासमा निराशावादी धारणा राख्ने कथाकै वर्गमा पर्दछ ।

विज्ञानको जटिलतम विवरण र सैद्धान्तिक ज्ञान दिनु भन्दा मानवीय कृयाकलापलाई नै यस कथाले बढी जोड दिएको छ । यहाँ मानवीय मूल्य, मान्यता र संवेदनालाई कथाले उठान गर्दै विज्ञानको समाजशास्त्रीय प्रभावको पक्षलाई बढी जोड दिइएको छ । त्यसैले यो ठोस नभई सरल विज्ञानकथा हो ।

यो कथामा यौन तथा समाज मनोविज्ञानको प्रभाव छ । यहाँ कथाकारले छोरी बाबुप्रति यौन आशक्ती देखाउदै नाङ्गिएको कुरा चित्रण गरेका छन्; जसलाई फ्रायडको मानव मनको नैसर्गिक खोज अन्तर्गत पितृप्रणय ग्रन्थीको उच्चतासँग जोडेर हेर्न सकिन्छ । छोरीको बाबुप्रतिको आशक्ती पितृप्रणय ग्रन्थीको उच्चता हो । यौन संस्कारलाई जोडेर लेखिएको यो कथामा बाबु छोरीको आशक्तीबाट भाग्नु र रूनु समाज मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित छ । बाबु सामाजिक मूल्य र मान्यतासँग बाधिएको छ र ऊ चेतन मनबाट नियन्त्रित छ । यहाँ छोरीको शून्यता र उसको यौन आशक्ती अचेतन मनको प्रबलता हो भने बाबुको मस्तिष्कमा रहेका पूर्व जीन्दगीका सम्भना चेतन मनको प्रबलता हो । जे होस् मनोविज्ञान भन्दा विज्ञानका सन्दर्भलाई जोड दिइएको यो कथा मुख्यतः विज्ञानकथा नै हो भने मनोविज्ञानको पक्ष यसको गौण पक्ष हो ।

यस कथाको मुख्य पात्र बाबु हो उसलाई भालेका रूपमा कथामा चित्रण गरिएको छ । छोरी यस कथाकी सहायक पात्र हो । पोथीका रूपमा उसलाई कथामा चित्रण गरिएको छ । त्यसैगरी वैज्ञानिकहरू पनि यहाँ सहायक पात्रका रूपमा उपस्थित छन् । यी सबै मानव पात्र हुन । स्थानका हिसावले यसै पृथ्वीमै घटित घटनालाई यहाँ लिइएको छ; तर देश भने चिनाइएको छैन । समयका हिसावले यो चौबीसौं शताब्दीको घटना हो ।

कथाकारले सिधै बाबुको संवेगात्मक स्थितिबाट कथा हिडाएका छन् । कथाकार कथा वाचक बनी पात्रको संवेगात्मक स्थितिको विवरण दिएकाले यो कथामा बाह्य वस्तुपरक दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । विवरणात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गको कथा हो ।

यो कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग खासै छैन । यहाँ लेब्रोटोरी, क्यापसुल, गिनीपिगजस्ता थोरै मात्र अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग छ ।

विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानव सभ्यतालाई एकदमै छिटो छिटो परिवर्तन गरिदिन्छ जसले गर्दा निकट भविष्यमै वर्तमान मानव मूल्य र मान्यता परिवर्तन हुनेछन् र मानव संवेदनाहीन बन्ने छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । यस कथाका सम्बन्धमा स्वयं कथाकारले “..... सबै मूल्य र मान्यता मान्छे निर्मित हुन्; त्यो जसरी आज बनेको छ सधैँ रहिरहन्छ भन्ने छैन...” (गिरी र

गौतम सं. २०६१; २६२) भनी टिप्पणी गरेका छन् । यसरी मूल्य र मान्यताका परिवर्तनका पक्षलाई उठान गरेको यो कथाले संवेदनाहीन समाजको कल्पना गरी मान्छेको प्राकृतिक पक्षमा आउनसक्ने क्षयीकरणलाई उठान गरेका छन् । मान्छेको प्राकृतिक पक्षलाई उठाउँदा कथाकारले एकातिर पूर्ण वैज्ञानिक विकसित समाजको कल्पना गरेका छन् । छोरीलाई संस्कारशून्य गराई बाबु छोरीबीच यौन सम्पर्क गराउन खोजिएको चित्रण कथामा गरिनुले विज्ञानले मान्छेलाई पशुवत गुणमै फर्काउनेछ भन्न अर्थ प्रदान गरेको छ । यो कुराले भविष्यमा मान्छेले सम्पूर्ण मानव संवेदना गुमाए पनि उसमा प्रकृतिका पशुवत मूल स्वभाव भने कायम रहने छ भन्ने सङ्केत दिन्छ ।

‘यान्त्रिक यन्त्रणा’ कै निरन्तरका रूपमा यो कथा रचिएको देखिन्छ । कुनै बाकसमा सुरक्षित राखिएका बाबु छोरीले ४०० वर्षपछि पुनर्जीवन पाएको चर्चा ‘यान्त्रिक यन्त्रणा’मा पनि छ । ‘यान्त्रिक यन्त्रणा’मा छोरी पूर्वस्मृति शून्य छे र बाबुमा पुराना स्मृति जस्ताको तस्तै रहेको चर्चा गरिएको छ यही कुरा यसकथामा पनि छ । यस्ता ‘यान्त्रिक यन्त्रणा’मा उल्लेखित एकै प्रकारका घटना र विवरण यस कथामा पनि पाइनुले ‘यान्त्रिक यन्त्रणा’ कै निरन्तरको झलक दिन्छ ।

४.३.३ अश्वत्थामा उवाच

२०३८ मा प्रकाशित प्रलाप कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित ‘अश्वत्थामा उवाच’ कवितारामको अर्को विज्ञानकथा हो । महाभारतको युग एक वैज्ञानिक उन्नतिको युग थियो भन्ने कल्पना यस कथामा गरिएको छ । महाभारतको युद्धमा अत्याधुनिक वैज्ञानिक हातहतियारको प्रयोग गरिएको थियो भन्ने कुरालाई यस कथाले उठाएको छ । महाभारतमा वर्णित घटना र कृयाकलापलाई आधुनिक वैज्ञानिक मान्यताअनुसार व्याख्या गर्ने कार्य कवितारामले यस कथामा गरेका छन् । नेपाली लोककथा महाभारत शास्त्र र वैज्ञानिक सिद्धान्तको सम्मिश्रण गरी यो कथा रचना गरिएको छ ।

महाभारत युद्धका कौरव पक्षका एक सेनापति अश्वत्थामा एउटा लेकको गोठमा पुगेपछिको कथावस्तु यस कथामा लिइएको छ । महाभारतको युद्धमा भीमले अश्वत्थामाको टाउकोको मणि निकालिदिएकोले टाउकोमा रहेको घाउको जलन कम गर्न उनी लेकको गोठगोठमा पुगी गोठालासँग नौनी माग्छन् र घाउमा थोपेछन् भन्ने लोक मान्यतामा यो कथा आधारित छ । अश्वत्थामाको टाउकोमा मणि नभई गिदीको स्वभाविक कार्यक्षमतालाई हजारौं गुणा बढाउने एउटा जैविक मगज विस्तारक यन्त्र भएको र महाभारतको युद्धमा यस मगज विस्तारक यन्त्रका भरमा अश्वत्थामाले पाण्डव पक्षमाथि भिषण हमला गरेपछि संसारमा प्रलय सुरु हुनथालेको चर्चा यस कथामा छ । आत्मरक्षामा मात्र प्रयोग गर्न पाइने अस्त्र अन्य अवस्थामा प्रयोग गरी अन्तर्ब्रह्माण्डीय नियम तोडेकोमा कृष्णले भीमद्वारा अश्वत्थामालाई पक्रिई जैविक मगज विस्तारक यन्त्र निकालिदिएको कुरा स्वयम् अश्वत्थामाले गोठालालाई बताएको कुरालाई कथाकारले कथावस्तु बनाएका छन् ।

विशेषतः यो कथा वैज्ञानिक एरिक मोन डेनिकेनको सिद्धान्तमा आधारित भएको कथाकारले कथा सुरु गर्नु अगाडि उल्लेख गरेका छन् । डेनिकेनको सिद्धान्तअनुसार पृथ्वीका हर क्षेत्रमा देवताबारे जुन कथाहरू विद्यमान छन्, ती वस्तुतः युगौ पहिले बाहिर अन्तरिक्षबाट यस पृथ्वीमा आउने वैज्ञानिक जीवहरूलाई लिएर बनेका हुन् (कविताराम; २०३८: ६५) । प्रागऐतिहासिक वैज्ञानिकतालाई यस कथाले उठान गरेको छ । महाभारतमा उल्लेखित कृष्ण, घटोत्चक, कर्ण अश्वत्थामा, अर्जुन, भीम, आदिका अतिमानवीय गुणलाई वैज्ञानिक सिद्धान्तअनुसार व्याख्या विश्लेषण यस कथाले गरेको छ; जो विज्ञान सम्मत छन् । उनीहरूको अतिमानवीय गुणलाई मगज विस्तारक यन्त्रसँग जोडेर कथाकारले वैज्ञानिकता दिने प्रयास गरेका छन् । त्यसैगरी महाभारतमा उल्लेखित अग्न्यास्त्रलाई आगो वर्षाउने एटम बम, वरूणअस्त्रलाई पानी पार्ने बम, ब्रह्मास्त्रलाई पारमाणविक बमका रूपमा उल्लेखित गरेका छन् । मुख्यतया पौराणिक पात्र अस्त्र र उपकरणलाई आधुनिक वैज्ञानिक मान्यताअनुसार ढाल्ने काम यहाँ कथाकारले गरेका छन् ।

यहाँ कथाकारले गोठालासँगको अश्वत्थामाको भेट वैज्ञानिक तरिकाले नगराई स्वैरकल्पनात्मक ढङ्गले गराएका छन् । यो उनको पहिलो कमजोरी हो । त्यसैगरी कथामा वर्णीत पात्र अस्त्र र उपकरणलाई आधुनिक वैज्ञानिक साधन र उपकरणबाट प्रमाणित नगरी अश्वत्थामाको मुखबाट मात्रै वर्णन गराउनु कथाकारको अर्को कमजोरी हो । यी दुई कमजोरीलाई कथाकारले बुझ्न सकेका भए यो एक उत्कृष्ट सरल विज्ञानकथा बन्थ्यो; तर त्यसो हुन नसक्दा यो एक स्वैरकल्पनिक विज्ञानकथा बनेको छ । वैज्ञानिक सिद्धान्तमा कथा आधारित रहदारहदै पनि कथाको प्रस्तुतिमा देखिएको कमजोरीले यस कथालाई स्वैरकल्पनिक उडन्ते विज्ञानकथा बनाएको छ । विज्ञानकथा वैज्ञानिक सिद्धान्तमा आधारित हुनुका साथै प्रस्तुतिमा पनि वैज्ञानिक सिद्धान्त र उपकरण हुनु आवश्यक हुन्छ । अश्वत्थामालाई लेकको गोठमा सिधै उपस्थित गराउनु भन्दा आधुनिक विज्ञानका उपकरणद्वारा भूतका बोली वा छाँयाका रूपमा प्रस्तुत गरिएको भए यो कथाको प्रस्तुतिमा वैज्ञानिकता पाइन्थ्यो । त्यसैगरी अश्वत्थामाको जीन वा अवशेषबाटै अश्वत्थामाको पुनर्जन्म गराएको भए पनि वैज्ञानिकता भेटिन्थ्यो । यहाँ कथाकारले सोभ्रै लोक कथाकै प्रस्तुतिलाई समातेका छन्; जुन विज्ञानकथाका लागि अवैज्ञानिक ढङ्ग हो । वास्तवमा भन्ने हो भने कथाको कथावस्तु वैज्ञानिक सिद्धान्तमा आधारित छ र कथामा थुप्रै वैज्ञानिक विवरणहरूलाई कथाकार वैज्ञानिक विश्लेषण गर्न ज्यादै सफल छन्; तर विज्ञानकथाको प्रस्तुति अँगाल्न नसकी लोक कथाको प्रस्तुतिमा कथाकारले कथा कथनुले सम्पूर्ण घटनावलीलाई स्वैरकल्पनिक बनाइदिएको छ । अतः यो स्वैरकल्पनिक विज्ञानकथा हो ।

यस कथामा प्रस्तुत गरिएको कथावस्तु प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छ । वर्तमान

मानवको इतिहास सुरु हुनु अगाडि नै यस लोकमा अनेक वैज्ञानिक उन्नति भएको थियो र समयक्रमसँगै सो सभ्यता ध्वस्त भई आजको नयाँ सभ्यता विकास भएको हो भन्ने मान्यतामा यो कथा आधारित छ । द्वापर युगमा मानव सभ्यता अत्यन्तै विकसित थियो भन्ने कुरालाई यस कथामा उल्लेखित द्वापर युगका मान्छेका सभ्यता चलन कृयाकलापले देखाउँछ । मुख्यतया प्रागऐतिहासिक विज्ञानकथा विज्ञान र प्रविधिको धरातलमा टेकेर विभिन्न अवशेष र तथ्यका आधारमा प्राचीन मान्छे र प्राणीका चलन मान्यता, परम्परा र कृयाकलापको उल्लेख गरिएका हुन्छन्; तर कविताराम यहाँ प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुलाई लिएर पनि त्यसलाई विज्ञान र प्रविधिको धरातलमा टेकाएर प्रस्तुत नगरी सोभै प्रागऐतिहासिक कालको वैज्ञानिक उन्नतिको चर्चा यहाँ गरेका छन् । यसलाई उनको प्रस्तुतिगत कमाजोरी भनी माथि पनि टिप्पणी गरिसकिएको छ ।

यस कथाको मुख्य पात्र अश्वत्थामा हो । गोठालाहरू, कृष्ण, कर्ण, अर्जुन, भीम, घटोत्कच, विष्णु, शिव, ईन्द्र आदि सहायक पात्रका रूपमा कथामा देखापरेका छन् । यस्तै उत्तरा, पाण्डव फौज आदि गौण पात्रका रूपमा रहेका छन् । अश्वत्थामा, कृष्ण, कर्ण, अर्जुन, भीम, घटोत्कच, विष्णु, शिव, ईन्द्र पात्र अतिमानवीय पात्रहरू हुन् भने गोठालाहरू मानव पात्रहरू हुन् । कथामा उल्लेखित गोठालाहरू वर्तमान समयका पात्र हुन् भने अरू सबै प्रागऐतिहासिक पात्र हुन् । गोठालाहरू नेपाली पात्र भएको कथाकारले कथाको भूमिकामा उल्लेख गरेका छन् । कथाको भूमिका अनुसार यो नेपालमा घटेको घटना हो । कथाको घटना नेपालमा घटेको देखाइए पनि यो कथाको पृष्ठभूमिगत परिवेश महाभारतमा वर्णित कुरू क्षेत्रमा घटित घटनाको उल्लेख छ ।

अवैज्ञानिक परिवेशगत चित्रण यस कथामा पाइन्छ । आधुनिक वैज्ञानिक प्रविधिगत यन्त्र उपकरण बिना नै प्रागऐतिहासिक कथाको कथावस्तु वर्तमानमै प्रस्तुत गरिन कथाकारको अवैज्ञानिकता हो । लेखको गोठमा अश्वत्थामा कसरी आए ? यसको वैज्ञानिकता के ? वर्तमान समयमा अश्वत्थामा के लेखका गोठमा उपस्थित हुन सक्छन् ? कथाकारको अवैज्ञानिक परिवेश चित्रणले गर्दा नै यस्ता प्रश्नहरू यहाँ उठेका छन् । अतः विज्ञानकथा सन्दर्भमा यो कथा कमजोर परिवेश भएको विज्ञानकथा हो ।

अश्वत्थामाको संवेगात्मक स्थितिबाट हिडाइएको यो कथा बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । यहाँ अश्वत्थामाले देखेको भोगेको र अनुभव गरेका घटनावलीलाई कथाकारले प्रस्तुत गरेका छन् । कथाकार कथावाचकका रूपमा उपस्थित भई तृतीय पुरूष पात्रका माध्यमबाट कथा अगाडि बढाएका छन् । नाटकीय शैलीको प्रयोग गरिएको यो कथा अश्वत्थामाको विवरणमा आधारित छ । यो आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गको कथा हो ।

महाभारतकालीन युग अर्थात द्वापर युगमा अत्यधिक वैज्ञानिक उन्नति भएको थियो भन्ने मूल सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । द्वापर युगमा भगवान कहलाइएका मानवहरू जैविक विज्ञानद्वारा विकसित अतिमानव हुन् र त्यसवेला प्रयोग गरिएका अस्त्र आधुनिक आणविक, पारमाणिक तथा एटमिक रासायनिक हातहतियार हुन् भन्ने सन्देश कथाकारले यहाँ दिन खोजेका छन् । शास्त्रमा उल्लेखित कुराहरूको वैज्ञानिक अनुसन्धान र विश्लेषण जरूरी छ भन्ने कुरा नै यस कथाको मूल मर्म हो । पौराणिक शास्त्र र ग्रन्थमा उल्लेखित घटनाहरूलाई अन्धविश्वासका रूपमा होइन वैज्ञानिक दृष्टिकोणमा हेरिनुपर्छ तथा ती शास्त्र र अन्य ग्रन्थमा उल्लेखित मान्यतालाई वैज्ञानिक मान्यतामा ढालेर अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्छ भन्ने मर्म यस कथाले बोकेको छ ।

४.४ सरुभक्त (२०१३)

विक्रम संवत् २०१३ सालमा पोखराको बागबजारमा जन्मेका सरुभक्तको खास नाम भक्त श्रेष्ठ हो । २०३४ सालको आख्यान साप्ताहिकमा प्रकाशित 'मलाइ दुईओटा सूर्य देऊ' शीर्षकको कविताबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेका सरुभक्त समसामयिक कथा, उपन्यास र नाटकका क्षेत्रमा लागेका सशक्त युवा साहित्यकार हुन् । कविता, आख्यान र नाटकका क्षेत्रमा कलम चलाउन सफल सरुभक्तका हालसम्म दुई दर्जन भन्दा बढी कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् ।

२०४३ सालमा प्रकाशित इथर नाटकसङ्ग्रहमा सङ्कलित 'इथरमा कोरिएको प्रेम पत्र' विज्ञान नाटकबाट नेपाली विज्ञानसाहित्यमा प्रवेश गरेका सरुभक्तले २०४४ सालमा प्रकाशित एक अभिनवको आत्मकथा विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञानकथा सङ्ग्रहबाट आफ्नो विज्ञान आख्यानको यात्रा आरम्भ गरेका हुन् । नेपाली विज्ञानकथाका हस्तीका रूपमा रहेका सरुभक्तका एक अभिनवको आत्मकथा सहित चारओटा विज्ञानकथाका कृतिहरू प्रकाशित छन् । छोरी ब्रह्माण्ड (२०४७), यामागल (२०५४) र पदार्थका गीत (२०६३) उनका प्रकाशित विज्ञानकथा सङ्ग्रह हुन् ।

एक अभिनवको आत्मकथा (२०४४) विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञान-कथासङ्ग्रहमा हेल्लो ल्हेत्से.....हेल्लो.....?, 'क्रमशः वर्तमान', 'हृदयको पाँचौ कोठा', 'सायद यो प्रेमको कथा हो, होइन' र 'सार्क मिसाइल' गरी पाँचओटा विज्ञानकथा सङ्ग्रहित गरिएको छ । सरुभक्तको यही कथासङ्ग्रहबाटै नेपाली विज्ञानकथा यात्राले दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको हो । २०४७ मा प्रकाशित छोरी ब्रह्माण्ड विज्ञानकथा सङ्ग्रहमा उनका छओटा विज्ञानकथा सङ्ग्रहित छन् । 'डिजिटल प्रेम', 'प्रत्यारोपण ३०००', 'बस् एउटा इन्द्रधनुष', 'र प्रतिक्षित सूर्योदय', 'सायद महाविष्फोट' र 'छोरी ब्रह्माण्ड' यस कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कथा हुन् । उनको यामागल (२०५४) विज्ञानकथा सङ्ग्रहमा ११ ओटा विज्ञानकथा सङ्ग्रहित छन् । जसमा 'फ्रान्केस्टाइन यात्रा', 'अ-आयामिक', 'समानान्तर बक्ररेखाहरू', 'विवर्तन-२',

‘जीवास्म शीलाको नाटक, कविता’, ‘गेस्टिमेसन’, ‘सम्पिडायग्नोसिस’, ‘वर्णमाला’ र ‘समय सीमा’ कथा सङ्कलित छन् । **पदार्थहरूको गीत** (२०६३) उनको हालसालै मात्र प्रकाशित विज्ञानकथा सङ्ग्रह हो । यसमा उनका लामा छोटा गरी एघारओटा विज्ञानकथा सङ्ग्रहित छन् । यस कृतिमा सङ्ग्रहित भएका कथाहरू हुन् - ‘ब्रह्माण्डको मृत्यु पछि’, ‘पदार्थहरूको गीत’, ‘न्युट्रोन बालीका’, ‘लाटो कम्प्युटर’, ‘होमोस्यापिएन्सको सम्बोधन त्यस सङ्घटनाप्रति जसलाई प्रकृति भनिन्छ’, ‘प्रेमी यामाहरू’, ‘क्लोनिड माया’, ‘मनोनेट’, ‘लोप जीन’, ‘बोधिसमयको प्रेमकथा’ र ‘ब्रह्माण्डको मृत्यु अघि’ ।

नेपालीमा सरुभक्त बाहेक अन्य कुनै कथाकारको सिङ्गो विज्ञानकथा सङ्ग्रह प्रकाशित छैन । चार-चार ओटा विज्ञानकथा सङ्ग्रह प्रकाशित गरी नेपाली विज्ञानकथालाई दिएको उनको योगदानलाई उच्च मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । नेपाली साहित्यमा विज्ञान साहित्यको अभावलाई पूर्ति गर्न यिनी सक्रिय भएर लागेका देखिन्छन् (अधिकारी; २०५२: ८) । साँच्चै भन्ने हो भने वर्तमान नेपाली विज्ञानकथाको एकलो संरक्षक र सम्बर्धक सरुभक्तलाई नै मान्नुपर्छ । माथि उल्लेखित बाहेक उनका **निमावीय** (२०५०) तथा ‘समय गीत’ (२०६०) जस्ता विज्ञाननाटक पनि प्रकाशित छन् । उनले आफ्ना विज्ञान साहित्यका रचनाहरूमा यन्त्रमानव, खगोल, वैज्ञानिक उपकरण, रासायनिक सूत्रहरू आदि जस्ता विज्ञानसँग सम्बन्धित तथ्यहरू घुसाएर उचित ढङ्गले प्रयोग गरेका छन् (अधिकारी; २०५२: ८) । भण्डै तीन दर्जन जति विज्ञानकथा प्रकाशित गरिसकेका सरुभक्तका ‘हेल्लो ल्हेत्से.....हेल्लो.....?’ (२०४७) , ‘एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन’ (२०५४) र ‘पदार्थहरूको गीत’ (२०६३) गरी जम्मा तीनओटा विज्ञानकथाको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

४.४.१ हेल्लो ल्हेत्से.....हेल्लो.....?

‘हेल्लो ल्हेत्से.....हेल्लो.....?’ कथा कथाकार सरुभक्तद्वारा रचित एक उत्कृष्ट विज्ञान कथा हो । यो एक **अविनवको आत्मकथा** (२०४४) मा सङ्ग्रहित पहिलो कथा हो । अन्तरिक्ष यात्राको विषयमा लेखिएको यो कथामा नेपाली पात्र तथा परिवेशलाई प्राथमिकता दिइएको छ । अन्तरिक्ष यात्रालाई कथावस्तु बनाएको यो पहिलो नेपाली विज्ञानकथा हो । नेपालीमा ठोस स्वभावको विज्ञानकथा लेखनको आरम्भ पनि यही कथाबाट भएको हो । आधुनिक विज्ञानका क्षेत्रमा विकास गर्दै गएमा नेपाल जस्तो देशले पनि अन्तरिक्ष खोज र अनुसन्धानका कार्यहरूमा विकसित मुलुकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै विश्वमा आफ्नो बेग्लै अस्तित्व कायम गर्नसक्छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

नेपालको ग्रामीण भेगको गरीब परिवारमा जन्मिएको एक दलित अरूण विश्वकर्मा नेपालको प्रथम अन्तरिक्ष यात्री बनी साभा अन्तरिक्ष केन्द्रको अन्तरिक्ष सम्मेलनमा भाग लिन जानलागेको कथावस्तु यस कथाले समेटेको छ । अन्तरिक्ष यान ल्हेत्से-५को चालक बनी पृथ्वी देखि ३ सय ४०

किलोमिटर माथि द्रुततर गतिमा उडिरहेको अरूण विश्वकर्माके काठमाडौंमा रहेको 'नियन्त्रण केन्द्र' सँग सम्पर्क गर्दै त्यसैको निर्देशनअनुसार काम गरिरहेको हुन्छ । उसले आफ्नो यात्राका क्रममा सम्पूर्ण परिवार इष्टमित्रलाई सम्झन्छ भने अन्तरिक्षका अनेक ग्रह उपग्रह अवलोकन गर्छ । यसै क्रममा ऊ काठमाण्डौंमा रहेको नियन्त्रण केन्द्रको निर्देशनअनुसार खाना खाने, आराम गर्ने, सुत्ने तथा आफ्नो उडानलाई जारी राख्ने काम गर्छ । यसैबीच ऊ आफ्ना घर परिवारसँग अन्तरिक्ष टेलिफोन मार्फत कुराकानी गर्छ । सुतेर उठ्दा उसले सपनामा ईश्वरलाई देखेको नियन्त्रण केन्द्रलाई बताउँछ । धेरै ग्रह र ताराहरू सृष्टि गरेपछि जीवनको व्यवस्था त्यहाँ पनि गर्नुपर्ने थियो भनी ईश्वरसँग सृष्टिमाथि सपनामा विरोध प्रकट गरेको उसले बताउँछ । यात्राका क्रममा अरूणले एक पटक अत्याधिक गतिमा यान हाक्छ । नियन्त्रण केन्द्रबाट गति कम गर्न निर्देशन दिँदा यानको गतिको क्षमता आफूले जान्न चाहेको जानकारी दिन्छ । नियन्त्रण केन्द्रबाट भने उसको यो यात्रा परीक्षण उडान नभई अन्तरिक्ष सम्मेलनमा प्रतिनिधित्व गर्न जान लागेकाले गति नियन्त्रण गर्न निर्देशन दिन्छ । यसै अनुरूप अरूणले गति कम गर्छ । अन्त्यमा अरूण अन्तरिक्ष हवाइ पट्टिमा ल्होत्से-५ यानलाई सफलतापूर्वक ओर्हाल्छ । यसैबीच उसलाई नेपाल र पृथ्वीबाट थुप्रै बधाइ प्राप्त हुन्छ । यसबाट गौरवान्वित भएको अरूणले सम्मेलनमा भाग लिई अर्को इतिहास रचनुपर्ने जिम्मेवारी बोध गरेको कुरासँगै कथा सकिएको छ ।

यो कथा अन्तरिक्ष यात्रासँग सम्बन्धित छ । ल्होत्से-५ यानमा नेपाली अरूण विश्वकर्मा अन्तरिक्ष सम्मेलनमा भाग लिन अन्तरिक्ष यात्रा गरेको प्रसङ्ग यस कथाको वैज्ञानिक प्रसङ्ग हो । भविष्यमा नेपालले वैज्ञानिक उन्नति गर्दै त्यो दिशामा अघि नबढूला भन्न सकिन्न । आधुनिक विज्ञानको विकासका क्रममा साभ्ना अन्तरिक्ष केन्द्रजस्ता संस्थाको गठन गरी अन्तरिक्षमा अन्तरिक्ष सम्मेलन गरिनु सम्भव छ र यो विज्ञान सम्मत सोच हो । अन्तरिक्ष यात्रा र त्यसको प्रकृया तथा महत्वको चर्चा नै यस कथाको वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हो । भविष्यमा नेपालले आफ्नै अन्तरिक्ष यान निर्माण गरी अन्तरिक्षमा हुने सम्मेलनमा भाग लिन सक्षम हुनेछ भन्ने मान्यतामा नै यो कथा आधारित छ ।

विषयवस्तुका हिसावले यो कथा अन्तरिक्ष क्रियाव्यापारको वर्गमा पर्ने कथा हो । यस कथाले कुनै नेपाली युवकले अन्तरिक्षमा हुन लागेको अन्तरिक्ष सम्मेलनमा भाग लिन जाँदा गरेको सहासिक यात्राको विषयलाई कथावस्तु बनाएको छ । ल्होत्से-५ नामक यान निर्माण गरी अन्तरिक्ष सम्मेलनमा भाग लिन जानुका साथै अन्तरिक्ष खोज अनुसन्धानमा यस कथाको मुख्य पात्र लागेको छ । एउटा अन्तरिक्ष यात्रीका अनुभवमा यो कथा अडिएको छ । नेपाली विज्ञानकथाका क्षेत्रमा अन्तरिक्ष यात्राबारे लेखिएको यो पहिलो कथा हो ।

यो कथा ठोस विज्ञानकथा हो । यस कथाले विज्ञानको ज्ञान र उपकरणलाई बढी जोड दिएको छ । अन्तरिक्ष यात्राको ज्ञान र त्यसको प्राविधिक पक्षलाई यस कथाले मुख्य रूपमा उठाई त्यसको सैद्धान्तिक पक्षलाई केलाउने काम यहाँ भएको छ । यस कथाको मुख्य पात्रलाई एक सफल वैज्ञानिकका रूपमा प्रस्तुत गरी साहसिक रूपमा अन्तरिक्ष यात्रा सम्पन्न गरेको चर्चा यहाँ छ । जुन ठोस कथाको विशेषता हो । त्यसैगरी सत्यता र वैज्ञानिक अध्ययनप्रति यस कथाले सकारात्मक दृष्टिकोण राखेको छ । अतः यो एक सफल ठोस विज्ञानकथा हो । नेपाली विज्ञानकथाको सन्दर्भमा यो नै पहिलो ठोस विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक वैज्ञानिक उन्नतितर्फ सकारात्मक धारणा यस कथाले राखेको छ । अन्तरिक्षमा नेपालले पहुँच पुऱ्याउनुपर्ने र अन्तरिक्ष सम्मेलनमा भाग लिने हैसियत राख्नुपर्ने भावना राख्दै कथाकारले यो कथा तयार पारेका छन् । अन्तरिक्ष यात्रा र खोजमा नेपालले छुट्टै अस्तित्व कायम गरी आधुनिक विज्ञानलाई आत्मसाथ गर्नुपर्ने धारणा यस कथामा छ । त्यसैले यो आधुनिक विज्ञानको उन्नतितर्फ सकारात्मक धारणा राख्ने आशावादी विज्ञानकथा हो ।

यस कथामा विज्ञान प्रविधिबाट अनुकृत कथा सृजना छ । जसलाई उत्तरआधुनिक चेतका रूपमा लिन सकिन्छ । प्रविधिमय परिवेश, अन्तरिक्ष यात्रा, अन्तरिक्ष टेलिफोन सम्पर्क र अन्तरिक्ष खाना आदिको अतिकल्पनाका साथै साभा अन्तरिक्ष केन्द्रले अन्तरिक्षमा अन्तरिक्ष सम्मेलन गरेको चर्चा यहाँ गरिएको छ । परम्परित कथा रचना विधानको व्यतिक्रमका साथै यान्त्रिक युगको प्रविधिमय संस्कृतिको चर्चा यस कथामा पाइन्छ । यी सबै यस कथामा पाइने उत्तरआधुनिक चेत हुन् ।

यस कथाको मुख्य पात्र अन्तरिक्ष यात्री अरूण विश्वकर्मा हो । उसका छोरी, श्रीमती, बाबु, आमा यहाँ गौण पात्रका रूपमा उपस्थित छन् । काठमाडौँ स्थित 'नियन्त्रण केन्द्र' बाट ऊ नियन्त्रित र निर्देशित छ; तर निर्देशन दिने व्यक्ति यस कथामा उल्लेखित छैन । यहाँ सबै मानव पात्रहरूमात्र प्रयोग गरिएको छ र ती सबै नेपाली रहेका छन् । स्पष्ट समय नतोकिएको यो कथामा अन्तरिक्षको परिवेश उल्लेखित छ । अन्तरिक्ष यात्री अरूणको आन्तरिक उहापोहका साथै अन्तरिक्ष यात्राको भौतिक परिवेशको चित्रण यस कथामा छ ।

विशेषतः यो कथा अरूण विश्वकर्मा (ऊ) पात्रको केन्द्रीयतामा हिडाइएको छ । अरूण विश्वकर्माको केन्द्रीयतामा कथा हिडाई उसका भोगाई र उसकै संवेगात्मक स्थितिबाट कथा रचना गरिएकोले यो बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । यस कथामा छोटो र आकर्षक संवादको प्रयोग गरिएको छ । भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर कथालाई आलङ्कारिक बनाउनुभन्दा सरल ढङ्गले यो कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस कथामा यान, लङ्गिच्युड एक्सिस, भू-उपग्रह, मौसम विज्ञान, टेलिकम्युनिकेसन, कक्ष, रेडियो सम्पर्क, एस्ट्रोनोमिकल आई, अन्तरिक्ष युद्ध सञ्चार उपग्रह, कार्वनिक अणु, एमिनोएसिड, हाइड्रो कार्वनिक जीवन व्यवस्था, भू-केन्द्र, सापेक्षित गति, परिक्रमा-पथजस्ता वैज्ञानिक परिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग गरिएको छ । यसैगरी हेल्लो, ट्यावलेट, रूटिन, टेलिकम्युनिकेसन, एन्टेना क्रेटर, ड्याडी, ममी, कस्मोडम, अन्ननोटिसड, कन्ट्रोलजस्ता अङ्ग्रेजी शब्द र **Special Report** जस्तो अङ्ग्रेजी लिपियुक्त शब्दावलीको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । यसका साथै मिराज २००, एफ १६, मिग २९, सगरमाथा १, पेरीजी २००, आपोजी २४५ जस्ता गणितीय सङ्केतात्मक शब्दावलीहरू पनि प्रयोग गरिएको छ ।

यो कथा वैज्ञानिक युगको सम्भावित विकासलाई पकडेर तिनकै प्रविधि र अन्तरिक्ष विज्ञानको अनुशिलन गरी लेखिएको छ । आधुनिक विज्ञानका क्षेत्रमा विकास गर्दै गएमा नेपाल जस्तो देशले पनि भविष्यमा अन्तरिक्ष खोज र अनुसन्धानका कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान दिनसक्ने तथा विकसित मुलुकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै विश्वमा आफ्नो बेग्लै अस्तित्व कायम गर्नसक्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । विश्वकै उच्च शिखर रहेको नेपाल खगोल विज्ञानको अध्ययन गर्ने सफल केन्द्र बन्न सक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठान गरेको छ । नेपालीहरू बहादुरका साथै बुद्धिमान पनि छन् अतः उनीहरू अन्तरिक्षका साहसिक यात्रा भयरहित तरिकाले पार गर्दै सगौरव अन्तरिक्ष सम्मेलनमा उपस्थित हुन सक्छन् भन्ने सन्देश यस कथाले बोकेको छ । वैज्ञानिक विकास अध्ययनमा आधारित हुने भएकाले धन, जात र भूगोलले यसमा कुनै प्रभाव नपार्ने सन्देश पनि यस कथाले दिएको छ ।

४.४.२ एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन

सरुभक्तद्वारा रचित 'एउटा प्रेमको कथा जुन घटित भएको छैन' उनकै **यामागल (२०५४)** विज्ञानकथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित विज्ञानकथा हो । बदलाको भावनाबाट प्रेरित भएर कुनै व्यक्तिले आधुनिक विज्ञानलाई कसरी दुरुपयोग पनि गर्नसक्छ भन्ने कुराको चित्रण यस कथामा छ । प्रेममा असफल भएपछि एउटा प्रेमीले प्रेमिकालाई बदला लिन विज्ञानको चमत्कारिक आविष्कारलाई उपयोग गरेको विषयवस्तु बोकेको यो कथा सरल विज्ञानकथाको उत्कृष्ट नमूनाका रूपमा रहेको छ । सरुभक्तका कथाहरू मध्ये यो अत्यन्तै सुन्दर कथावस्तु बोकेको कौतूहलपूर्ण प्रस्तुति रहेको उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो ।

त्रि.वि. विज्ञान सङ्काय स्नातकोत्तर तहका दुई केटा केटीमा घटेको घटनालाई यहाँ कथावस्तु बनाइएको छ । केटो बुद्धिमा तेज हुन्छ, भने केटी रूप सौन्दर्यमा तेज हुन्छे । मध्यम वर्गीय उपत्यकावासी नेपाली परिवारका यी दुवै केटाकेटी विश्वविद्यालयमा अध्ययनका क्रममा अत्यन्तै

नजिकिन्छन् । पढाई तथा दैनिक जीवनका क्रममा सहकार्य गर्दै अगाडि बढ्ने क्रममा एक दिन केटाले केटीलाई प्रेम प्रस्ताव राख्छ, तर केटीले केटोलाई उपेक्षा गर्छे र दुवै टाढिँदै जान्छन् । केटी घमण्ड गर्दै जान्छे भने केटो पीडाले छट्पटाउँदै जान्छ । पहिलो तथा दोस्रो वर्षको परीक्षामा केटा समावेश हुँदैन । केटी मात्र जाँच दिन्छे । क्याम्पसको विदाई समारोहका केटाले केटीसँग आफ्नो प्रेमलाई उपेक्षा गर्नुको कारण सोध्छ । केटीले “घरमा गई ऐनामा अनुहार हेर्नुहोस् न थाह भइहाल्छ नि ” भन्दै उसको रूपलाई उपेक्षा गरेको सङ्केत दिन्छे । यसपछि केटा वेपत्ता हुन्छ भने केटी प्राध्यापन पेशामा लाग्छे । प्राध्यापन पेशामा लागेको दोस्रो वर्षमा केटी एउटा मान्छेसँग प्रेममा फस्छे र उसैसँग सर्वत्र सहयात्रा गर्दै जान्छे । प्राध्यापन थालेको चौथो वर्षमा केटीले त्यस मान्छेसँग मन्दिरमा गई सुटुक्क विहे गर्छे । पतिको घरमा प्रवेश गर्ने क्रममा क्याम्पसको प्रेम प्रस्ताव राख्ने केटो मूल ढोकामा देखा परी दुवैलाई शुभकामना दिन्छ । दुलाहाले दुलहीलाई त्यस केटोसँग परिचय गराउँदै ऊ मालिक भएको तर; आफूले नोकर भन्ने गरेको बताउँछ । नोकरको आज्ञा बमोजिम दुलाहाले दुलहीलाई सुहागरात कक्षमा लैजान्छ भने कोठा भित्र पस्ने बित्तिकै दुलहीले सन्त्रस्त बन्दै यो सबै के हो ? र तपाईं को हुनुहुन्छ ? भनी सोधेपछि दुलाहाले आफु एन्ड्रोइड (ANDROID) वर्गको यान्त्रिक मानव यामा-०४२२८५०९ भएको जानकारी दिन्छ । यसरी केटोले केटीलाई बदला लिन सुन्दर यामा रोबोट बनाई केटीसँग विवाह गराइदिएको खुलासासँगै कथा अन्त्य गरिएको छ ।

मुख्यतया यो कथा यन्त्र विज्ञान अर्थात् रोबोट निर्माणसँग सम्बन्धित छ । सुरुमा यथार्थवादी प्रेमकथा जस्तो लाग्ने यो कथा अन्तमा यन्त्र मानव निर्माण गरी दुलाहा बनाई प्रतिशोध लिएको खुलासाले आश्चर्य लाग्दो विज्ञानकथा बनाइदिएको छ । प्रेममा असफल भएपछि केटाले केटीलाई प्रतिशोध लिन रोबोट र यन्त्रमानव निर्माण गरी ऊसँग प्रेम तथा विवाह गराई प्रतिशोध लिएको घटनावस्तु यस कथाको वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हो । त्रि. वि. को विज्ञान सङ्कायमा पढ्ने एक तेज विद्यार्थीले रोबोट निर्माण गरेको कल्पना अतिनै सान्दर्भिक लाग्छ । मान्छे जस्तै रूपका र मान्छे जस्तै क्रियाकलाप गर्न सफल रोबोट भविष्यमा निर्माण हुनसक्ने सम्भावना छ । विज्ञानकथाका हकमा यो सान्दर्भिक कल्पना हो । त्यसैगरी बदलाका भावनाले भविष्यमा मान्छेले यस्ता गलत कार्यहरू नगर्लान भन्न पनि सकिँदैन । विज्ञानको नकारात्मक पक्षलाई केलाउँदा यस्ता कल्पनाहरू गर्न सकिन्छ ।

विषयवस्तुका हिसावले यो अवसानका कथाको वर्गमा पर्ने विज्ञानकथा हो । आधुनिक विज्ञानका आविष्कारले मान्छेका जीवनमा के कस्ता नकारात्मक असर पार्छ भन्ने कुराको चित्रण यस कथामा छ । आधुनिक विज्ञानको दुरूपयोग गरिएका मानव जीवनमा भयानक दुर्दशाहरू आउन सक्छ भन्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठान गरेको छ । विज्ञान र प्रविधिले मानव जीवनमा ल्याइदिन सक्ने

भौतिक खतरालाई यस कथाले चित्रण गरेको छ । त्यसैले यो कथा अवसानको विषयवस्तु बोकेको कथा हो ।

यो कथाले उठान गरेको मुख्य कुरा आधुनिक वैज्ञानिक उन्नतिले ल्याएका सामाजिक तथा नैतिक परिणामसँग सम्बन्धित छ । आधुनिक विज्ञानका उन्नतिले सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षमा पार्ने असर तथा तिनको नैतिक जिम्मेवारी माथि यस कथाले प्रश्न खडा गरेको छ । यस कथाले मानवीय क्रियाकलाप र जिम्मेवारीलाई जोड दिएको छ । बदलाको भावले कुनै रोबोट निर्माण गरी कुनै केटा वा केटीमा त्यस प्रकारको धोका दिन थालेमा त्यसले पार्ने सामाजिक सांस्कृतिक तथा व्यक्तिगत प्रभावको उठान गर्दै यसमा मान्छेले लिनुपर्ने जिम्मेवारीप्रति कथाले जोड दिएको छ । यसप्रकारको प्रतिशोध लिन थालिएमा मानवीय भविष्य कस्तो होला ? भन्ने प्रश्न यस कथाले उठान गरेको छ । रोबोट निर्माणको आधुनिक उन्नतिले हाम्रा समाजमा पार्ने नकारात्मक पक्षको टिप्पणी यस कथामा गरिएको छ; अतः यो सरल विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकासप्रति यो कथाले सकारात्मक धारणा राखेको छैन । विज्ञानको उपयोग गर्दै मान्छेले मान्छेलाई बदला लिने छ र भविष्यमा जीवन अझ जटिल बन्नेछ भन्ने धारणा यहाँ छ । कथामा प्रत्यक्ष रूपमा केटाले केटीलाई लिएको बदलालाई प्रस्तुत गरेर कथाकारले विज्ञानका आविष्कार अत्यन्त निर्दयी बनी मान्छेलाई भुक््याउन र ठग्नका लागि प्रयोग हुन सक्ने सम्भावनालाई यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । कथाको शीर्षक 'एउटा प्रेमको कथा जुन घटित छैन' भन्नुले पनि भविष्यमा यो घटना घट्न सक्ने सम्भावनालाई देखाएको छ । आधुनिक विज्ञानको उन्नतिलाई मान्छेले बदला लिने माध्यम बनाउन सक्ने कुरा यस कथामा चित्रित हुनुले यो आधुनिक विज्ञानप्रति निराशावादी धारणा राख्ने विज्ञानकथा हो ।

यस कथाको मुख्य पात्रहरू केटो र केटी हुन् । केटो नायक र केटी नायिकाका रूपमा यस कथामा प्रस्तुत छन् । यस कथामा प्रस्तुत भएको अर्को पात्र दुलाहा यामा-०४२२८५०१ हो । यो सहायक पात्रका रूपमा कथामा प्रस्तुत छ । केटो र केटी मानव पात्र हुन् भने यामा ०४२२८५०१ यन्त्र पात्र हो । यी सबै नेपाली पात्र हुन् । मुख्यतः यहाँ नेपाली परिवेशको प्रयोग गरिएको छ । कथा घटित भएको समय स्पष्ट तोकिएको छैन । भौतिक अर्थात् बाह्य परिवेशको प्रधानता यस कथामा रहेको छ ।

यो कथामा कथाकारले सबै पात्रको क्रियाकलापलाई केटो, केटी र यामा ०४२२८५०१ पात्रको प्रायोग गरी वस्तुपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । अतः यो बाह्य वस्तुपरक दृष्टिबिन्दु प्रयोग गरिएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणालीमा प्रयोग गरिएको यस कथामा छोटो र आकर्षक संवादको प्रयोग

गरिएको छ । यस कथामा संवादको बढी प्रयोग गरिएको छ । मुख्यतया कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस कथामा एन्ड्राएड, चुम्बकीय तार, कन्डक्टर, कन्डेन्सर, फोटोसेल, फोटो रिसेप्टर, माइक्रोचिम जस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग गरिएको छ । यहाँ क्यान्टिन, नोट्स, रिफ्लेक्सन, एक्सन, कन्सल्ट, प्रिभलेज, अपरच्युनिटी फिल्म, एन्ड्राएड, कन्डक्टर, कन्डेन्सर, रिसेप्टर, सिन्थेटिक, माइक्रोचिमजस्ता अङ्ग्रेजी शब्द, शब्दावली, बाक्यांश र वाक्यहरू प्रयोग गर्नुका साथै **ANDROID** जस्तो अङ्ग्रेजी लिपिको शब्दको प्रयोग गरिएको छ । यामा ०४२२८५०१ जस्तो गाणितीय संरचनाको सूत्रात्मक भाषाको प्रयोग यहाँ छ ।

आधुनिक विज्ञानको विकासक्रम सँगै मान्छेले प्रतिशोधका लागि पनि वैज्ञानिक आविष्कारहरू गरी बदला लिन ती आविष्कारको उपयोग गर्ने छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । हालसम्म यसप्रकारको घटना नभए पनि अत्याधुनिक रोबोटको विकाससँगै मान्छेले यस प्रकारका गलत उपयोग गर्न सक्ने सम्भावनालाई अङ्कित गरेको छ । मानवीय आत्मा नबुझ्ने र रूपलाई मात्र प्राथमिकता दिई प्रेम गर्न खोज्नेहरूलाई पनि यस कथाले गतिलो भाषण हान्न सफल छ । त्यसैले प्रेम आत्मासँग हुनुपर्छ रूप सौन्दर्यसँग होइन भन्ने सन्देश पनि यस कथाले बोकेको छ ।

४.४.३ पदार्थहरूको गीत

सरभक्तद्वारा रचित 'पदार्थहरूको गीत' कथा **पदार्थहरूको गीत** (२०६३) विज्ञानकथासङ्ग्रहमा सङ्कलित एक उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो । ठोस विज्ञानकथाको स्वभावको यो कथाले ब्रह्माण्डीय प्रेमको कल्पना गरेको छ । यस कथाले पृथ्वीमा मात्र होइन ब्रह्माण्डका अन्य ग्रहमा पनि मानिस जस्तै प्राणीहरू विकसित भएका हुनसक्ने सम्भावनालाई उठान गरेको छ । ब्रह्माण्डको अन्तर्नीहारिका सम्मेलनमा भागलिन पृथ्वीबाट ग्रहमण्डल ह ०५०५-२ मा पुगेको एक युवक आफूलाई सेवा गर्न खटिएकी एक युवतीसँग प्रेममा परेको कथावस्तु यस कथाले उठाएको छ । ब्रह्माण्डका कतिपय ग्रहमा पृथ्वीमा जस्तै प्राणीहरूको विकासको सम्भावना केलाउदै ती प्राणी र मानिसबीच देखापर्न सक्ने संरचनागत भिन्नतालाई यस कथाले उठाएको छ ।

ग्रहमण्डल ह ०५०५-२ बाट पृथ्वीवासीलाई ब्रह्माण्डको अन्तर्नीहारिका सम्मेलनका लागि निमन्त्रणा पत्र प्राप्त भएको प्रसङ्गबाट कथा थालिएको छ । यसप्रकारको सम्मेलनमा भाग लिने आँट कसैले नगरेपछि पत्नीको मृत्युबाट एकदमै निराश भएको एक पुरुष तयार हुन्छ र सबैको सहयोगबाट ऊ ग्रहमण्डल ह ०५०५-२ मा पुग्छ । त्यहाँ उसलाई एउटी सुन्दर युवतीले स्वागत गर्छे । उसले त्यस युवतीमा आफ्नी मरेकी श्रीमतीको सादृश्यता पाउँछ । त्यस सम्मेलनमा अन्य ग्रहबाट एकलो कोही

आएका थिएनन् त्यसैले ऊ दुःखित हुन्छ । त्यस स्वागत गर्ने युवती उसको सेवामा नियुक्त हुन्छे । सम्मेलन सुरु भएपछि त्यहाँ विभिन्न विषयमा छलफल हुन्छ; तर पृथ्वीबाट गएको त्यस युवकले सम्मेलनमा ध्यान दिन सक्दैन । ऊ त त्यस सेवामा खटिएकी युवतीलाई प्रेम गर्न थाल्छ । अन्ततः ऊ सम्मेलन छोडेर त्यस युवती कहाँ पुग्छ र आफू उसलाई प्रेम गर्ने बताउँछ । यो थाहा पाएपछि युवती धेरैबेरसम्म रुन्छे र प्रतिक्रिया विहीन बन्छे । सम्मेलनको अन्तिम दिन त्यो युवक फर्कन लाग्दा पृथ्वीवासी सबैलाई युवतीले शुभकामना पठाउँछे । युवकले हात मिलाउँन आग्रह गर्दा ऊ हात मिलाउँदैन । आफ्नो जैविक पदार्थगत संरचना भिन्न भएकाले हात मिलाउँदा संरचना शक्ति असन्तुलन भई पृथ्वीवासी मानिसको मृत्यु हुने कुरा युवती बताउँछे र रुँदै त्यहाँबाट भाग्छे । यहाँ युवती पनि प्रेममा परेको कुरा खुलाउँदै र केटोले त्यसप्रकारको जैविक पदार्थगत संरचना पनि कुनै दिन परिवर्तन हुने आशा व्यक्त गरेको चित्रण गर्दै कथाकारले कथा टुङ्ग्याएका छन् ।

अन्तर ब्रह्माण्डीय प्राणी सम्मेलन तथा अन्तरग्रहीय जीवको भिन्नता नै यस कथामा प्रयोग भएका वैज्ञानिक प्रसङ्ग हुन् । पृथ्वीमा जस्तै ब्रह्माण्डका अन्य ग्रहमा पनि प्राणीहरूको विकास भएको हुन सक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठान गर्दै ती प्राणीहरूले पृथ्वीवासीलाई अन्तर्नीहारिका सम्मेलनमा निमन्त्रणा गरेको र पृथ्वीवासी त्यहाँ पुगेको कल्पना यहाँ छ । आधुनिक विज्ञानको विकाससँगै यसो हुनसक्ने सम्भावना छ र यसप्रकारको कल्पना गर्न सकिन्छ । अन्तरग्रहीय व्यक्तिहरूमा प्रेम विकसित हुनसक्ने सम्भावना दर्शाउँदै सम्मेलनमा भागलिन पुगेको पृथ्वीवासी पुरुष र ग्रहमण्डल ह-०५०५-२ की युवती बीच प्रेम सम्बन्ध कायम भएको चित्रण यहाँ छ । अन्तरग्रहीय प्राणीमा हुने जैविक संरचनाको भिन्नताले त्यो सफल हुन नसकेको कुरा कथाकारले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । जातीय, वर्गीय, रङ्गगत, धर्मगत, भेदले पृथ्वीकै युवा युवतीबीच प्रेम हुँदाहुँदै वैवाहिक सम्बन्ध सफल हुन नसकेका उदाहरणहरू थुप्रै पाइन्छन्; तर यो कथा त्यहाँ भन्दा पनि धेरै पर पुगेर अन्तरग्रहीय युवा युवतीबीच शारीरिक जैविक संरचना अर्थात् पदार्थगत भेदले विवाह हुन नसकेको कुरा उल्लेख छ जो अत्यन्तै सुन्दर वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हो । भविष्यमा ती कुरामा पनि परिवर्तनको आशा युवकले राख्नु पनि विज्ञानसम्मत सोच नै हो ।

यो कथा ग्रहीय रोमान्सको विषयवस्तुको कथा हो । सौर्यमण्डल तथा अन्य परिवारका ग्रहहरूका जीवबीचको सम्बन्धमा यो कथा आधारित छ । पृथ्वीमा मात्र होइन ब्रह्माण्डका अन्य ग्रहहरूमा पनि मानिस जस्तै प्राणी विकसित भएको कुरा देखाउँदै ती ग्रहका प्राणीहरूबीच अन्तर्नीहारिका सम्मेलन भएको कुरा यहाँ उल्लेख छ । ग्रहमण्डल ह-०५०५-२ ग्रहमा भएको सो सम्मेलनमा पृथ्वीबाट एक युवक गएको र ऊ त्यस ग्रहकी युवतीसँग प्रेममा फसेको प्रसङ्ग उल्लेख

गरी ती युवा युवतीबीच जैविक संरचनाका कारण प्रेमले मुर्तता नपाएको चित्रण यहाँ गरिएको छ । अन्तर्गर्हीय प्राणीबीच देखापर्न सक्ने जैविक संरचनाका समस्यालाई देखाइएको यो कथा ग्रहयी रोमान्सको विषयवस्तुमा तयार पारिएको एक सफल विज्ञानकथा हो ।

यो कथा स्वभावगत हिसावले ठोस विज्ञानकथा हो । आधुनिक विज्ञानले समाजमा पार्ने नैतिक तथा सामाजिक असरलाई भन्दा यस कथाले विज्ञानको ज्ञान र सिद्धान्तलाई बढी जोड दिएको छ । दुई ग्रहका प्राणी बीचको शारीरिक जैविक संरचना फरकफरक हुन सक्छ, जसले गर्दा एकले अर्कालाई छुदा कुनै एकको जैविक संरचना विग्रन पुग्ने र मृत्यु पनि हुन सक्ने वैज्ञानिक सैद्धान्तिक मान्यताको मूल जरोमा यो कथा अड्याइएको छ । वैज्ञानिक सैद्धान्तिक मान्यताले गर्दा नै ती दुई युवा युवतीबीचको प्रेम असफल भएको यहाँ देखाइएको छ । अतः यो ठोस स्वभावको विज्ञानकथा हो ।

यो कथाले आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको उन्नतितर्फ सकारात्मक धारणा राखेको छ । कुनै समयमा सौर्यमण्डलको पृथ्वी र ब्रह्माण्डका अन्य परिवारका ग्रहहरूमा विकसित प्राणीबीच सम्पर्क कायम हुनसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठाएको छ । अन्तर्गर्हीय यी जीवहरू बीचको ब्रह्माण्डका अनेक समस्याका बारेमा छलफल गरी तिनको समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन सम्मेलनहरू हुनेछन् भन्ने मान्यता यस कथामा छ । यसका साथै जैविक संरचाले गर्दा अन्तर्गर्हीय प्राणीबीच हुन नसकेका वैवाहिक सम्बन्धमा विज्ञानले नै परिवर्तन ल्याउन सक्ने आशा यस कथाको मुख्य पात्रले अन्त्यमा व्यक्त गरेको छ । अतः यो आधुनिक विज्ञानको उन्नतितर्फ सकारात्मक सोच राख्ने आशावादी विज्ञानकथा हो ।

यस कथामा यौन मनोविज्ञानको प्रयोग पाइन्छ । पृथ्वीको युवक श्रीमतीको मृत्युपछि निराश हुनु, ग्रहमण्डल ह-०५०५-२ की केटीमा आफ्नी श्रीमतीको सादृश्य पाउँनु र ऊतर्फ आकर्षित हुनु, पृथ्वीको प्रतिनिधिले सम्मेलनमा जाँगर नदेखाउँनु तथा युवक सम्मेलन छोडी त्यस युवती कहाँ जानु, हातमिलाउन खोज्नु, प्रेम प्रकट गर्नु, युवती रुनु जस्ता कुरामा यौनमनोविज्ञानको प्रयोग पाइन्छ ।

यो कथा उत्तरआधुनिक चेतका दृष्टिले एक उत्कृष्ट कथा हो । यहाँ यान्त्रिक युग, इलेक्ट्रोनिक वातावरण चित्रण तथा नवजीवनका खोजीका प्रसङ्गहरू रहेका छन् भने अन्तर्गर्हीय जीवबीचको प्रेम प्रसङ्गहरू लगायतका अतिकल्पनाको प्रयोग यहाँ छ । शरीरको जैविक संरचनागत भेदले अन्तर्गर्हीय जीवबीचको प्रेम असफल हुन पुगेको प्रसङ्ग हाइपर रियालिटी हो । भाषा, शैली, पात्र चयन, विषय वस्तु, संयोजन र परिवेशमा पाइने नविनता र नवकेन्द्रको खोजी यस कथामा पाइने उत्तरआधुनिक चेतका उदाहरण हुन् । ब्रह्माण्डको केन्द्र पृथ्वी मात्र होइन अन्य ग्रह पनि हुनसक्ने सम्भावनाको उठान

गर्दै अन्यग्रहीय जीवलाई पात्र बनाई उनीहरू पृथ्वीवासी भन्दा अझ चेतनशील र विकसित भएको प्रसङ्ग यस कथामा पाइन्छ; जो उत्तरआधुनिकको एक विशेषता हो । विज्ञान र प्रविधिको प्रयोग, अन्तरिक्षको यात्रा, अन्यग्रहीय जीवबीचको प्रेम प्रसङ्गले यस कथालाई उत्तरआधुनिक बनाइदिएको छ।

यस कथाको मुख्य पात्रहरू पृथ्वीको एक युवक 'म' पात्र र ग्रहमण्डल ह-०५०५-२ की युवती हुन् । यहाँ यी दुवै नायक नायिकाका रूपमा चित्रित छन् । 'म' पात्र पृथ्वीको मानव जातिको पात्र हो भने युवती अन्य ग्रहीय जीव हो । युवतीलाई यहाँ कथाकारले मानवीय रूप दिएका छन् । यो कथा कुन समयको हो स्पष्टाइएको छैन तर यो भविष्यमा घटित हुन सक्ने सम्भावनालाई लिएर तयार पारिएको कथा हो । अन्तर्ग्रहीय परिवेशको चित्रण यहाँ छ । कथामा वाह्य तथा आन्तरिक दुवै परिवेशको चित्रण छ ।

पृथ्वीको कुनै एक युवक 'म' पात्रको केन्द्रीयतामा यो कथा रचना गरिएकोले यो आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग गरिएको यस कथाका संवाद छोटो र आकर्षक छन् ।

अन्तर्नीहारिका, सौयै परिवार, पदार्थ, गुरुत्वाकर्षित, इगोट्रोन, होमोमानव, विद्युत चुम्बकीय सन्देश, अन्तरिक्ष यान, निहारिका, जैविक, विद्युत चुम्बकीय उर्जाजस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । यसका साथै स्पाइरल, ग्यालेक्सी, इगोट्रोन, एन्.जी. सी., इलिप्टिकल, एन्.जी.सी.आई. जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दावलीहरूको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । स्पाइरल ग्यालेक्सी क्ष त्र ज्ञ ००००१, नेवुला नं. ०२०४, ग्रहमण्डल ह-०५०५-२, स्पाइरल निहारिका एन. जी. सी. ६७४४, इलिप्टिकल निहारिकाहरू एन्. जी. सी. आई. २९९, ४०४ जस्तो गणितीय सङ्केतात्मक भाषाको प्रयोग यहाँ गरिएको छ ।

यो कथा भविष्यमा विकसित हुने ब्रह्माण्डीय विकासको सम्भावनामा आधारित छ । विज्ञानको विकाससँगै भविष्यमा अन्य ग्रहका जीवसँग पृथ्वीवासीको सम्पर्क कायम हुन सक्ने र ब्रह्माण्डका समस्याहरूप्रति सबैको सहकार्य हुनसक्ने सन्देश यस कथाले बोकेको छ । पृथ्वीका मानव जाति भन्दा अन्य ग्रहका जीवहरू अझ विकसित हुनसक्ने सम्भावना देखाउँदै पृथ्वीवासी निरन्तर उन्नतिमा लागि रहनुपर्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । अन्य ग्रहीय युवा युवतीबीचको प्रेमको चित्रण गरी यहाँ कथाकारले जात, धर्म, वर्ग आदिका कारण होइन शरीरको जैविक संरचनाका कारण विवाह सम्भव नहुने कुरा उल्लेख गर्दै भविष्यमा यस्ता कुराहरू पनि विज्ञानका आविष्कारले सम्भव बनाइदिन सक्ने आशा व्यक्त गरेका छन् । जैविक समस्या पनि भविष्यमा परिवर्तित हुने मान्यता यस कथाले राख्नुमा हाम्रा समाजका प्रेमका बाधक बनेका जातीय, वर्गीय र धार्मिक समस्याहरू माथिको व्यङ्ग्य प्रहार हो।

यसले ती कुराहरूको सुधार गरिनुपर्ने सन्देश दिन्छ । प्रेमले सबै कुराहरूलाई परिवर्तन गर्न सफल हुन्छ भन्दै यहाँ प्रेमको महानतालाई पनि आत्मसाथ गरिएको छ ।

४.५ रमेश विकल (१९८५)

विक्रम संवत् १९५८मा काठमाडौंको आरूबारीमा जन्मेका रमेश विकलको खास नाम रामेश्वर शर्मा चालिसे हो । उनको प्रथम प्रकाशित कथाकृति 'गरीब' कथा हो र यो २००६ सालको शारदा पत्रिकामा प्रकाशित भएको थियो । आधुनिक नेपाली साहित्यमा उल्लेखनीय स्रष्टाका रूपमा परिचित विकलले कथाका साथै उपन्यास, नाटक, एकाङ्की, यात्रा संस्मरण आदि क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । साहित्यका विभिन्न विधा र उपविधामा कलम चलाए पनि उनको मुख्य क्षेत्र कथा नै हो । उनले वालसाहित्यका क्षेत्रमा पनि ठूलो योगदान दिएका छन् । उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू: विरानो देशमा (२०१६), नयाँ सडकको गीत (२०१९), आज फेरि अर्को तन्ना फेरिन्छ (२०२६), एउटा बुढो भ्वाइलिन आशावरीको धुनमा (२०२५), उर्मिला भाउजु (२०४३), शव, शालीक र सहस्र बुद्ध (२०४३) र हराएका कथाहरू (२०५५) कथासङ्ग्रह हुन् भने सुनौली (२०३१), अविरल बग्छ इन्द्रावती (२०४०) र सागर उर्लन्छ सगरमाथा छुन (२०५२) उपन्यास हुन् । त्यसैगरी उनका सरदार भक्ति थापा (२०३९), मिल्किएको मणी नाटक र मान्छे, वैभव र मृत्यु (२०५६) एकाङ्कीसङ्ग्रह पनि प्रकाशित छन् । उनको आधा दर्जन भन्दा बढी वाल साहित्यका कृतिहरू पनि प्रकाशित भइसकेका छन् । नेपाली कथा साहित्यमा प्रगतिवादी धारा भित्र्याउने प्रमुख हस्तीमा विकल पर्दछन् । प्रगतिवादी कथाका साथै उनले अस्तित्ववादी, विसङ्गतिवादी र रतिरागात्मक मनोभाव चित्रण गरिएका कथा पनि लेखेका छन् ।

२०४५ सालको गोरखापत्रमा 'प्रेषण र प्राप्ती' कथा छपाएर उनले विज्ञानकथाका क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् । हालसम्म उनका तीनओटा विज्ञानकथा र एउटा विज्ञान उपन्यास प्रकाशित छन् । २०३९ मा प्रकाशित विक्रम र नौलो ग्रह किशोर उपन्यास विकलको विज्ञान उपन्यास हो । विज्ञान साहित्यका क्षेत्रमा २०३९ देखि नै कलम चलाए पनि विज्ञानकथाका क्षेत्रमा भने उनले २०४५ पछि मात्र कलम चलाउन सुरु गरेको पाइन्छ । उनका हालसम्म प्रकाशित विज्ञानकथाहरू हुन: 'प्रेषण र प्राप्ती' (२०४५) 'रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने' (२०४५) र 'के ऊ साँच्चैँ स्वर्ग गयो ?' (२०५१) ।

४.५.१ प्रेषण र प्राप्ती

२०४५ सालमा प्रकाशित 'प्रेषण र प्राप्ती' कथाकार रमेश विकलको पहिलो विज्ञानकथा हो । इलेक्ट्रोनिक (विद्युतीय) विज्ञानसँग सम्बन्धित यस कथाले विद्युतीय तरङ्ग मार्फत आवाज, तस्वीर र अक्षरहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाए जस्तै सिङ्गो ठोस वस्तुलाई पनि जस्ताको तस्तै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाउन सकिन्छ, भन्ने मान्यता राखी रचिएको छ । कुनै पनि वस्तुलाई

विद्युतचुम्बकीय तरङ्गमा परिवर्तन गरी एक स्थानबाट अर्को स्थानमा जस्ताको तस्तै स्थानान्तरण गर्न विज्ञान सफल हुन्छ, भन्ने मान्यतामा यो कथा रचिएको छ ।

विद्युत र रसायन विज्ञानमा रूची राख्ने आलोक नामको युवाले कुनै रात देखेको सपनामा यो कथा आधारित छ । कम्प्युटर विज्ञानको छात्रवृत्तिका लागि कुनै एक विदेशी विश्वविद्यालयमा निवेदन हालेको आलोकले शैक्षिक सत्र आधा बितिसक्दा मात्र स्वीकृत पत्र हात पारेपछि निराश भएर सुतिरहेको बेला उसले देखेको सपना नै यस कथाको मुख्य कथावस्तु हो । सपनामा उसले एउटा वैज्ञानिक प्रयोगशालाको ठूलो कक्षामा सयौं मानिसहरूका बीच नयाँ कम्प्युटर प्रणालीद्वारा कुनै वस्तुलाई विद्युत् चुम्बकीय तरङ्गमा परिवर्तन गरी एक स्थानबाट अर्को स्थानमा पठाउन सकिने यन्त्र प्रदर्शन गरिरहेको हुन्छ । त्यहाँ उसले उठेका प्रश्नहरूको वैज्ञानिक निराकरण गर्ने कार्य गर्दछ । उसले त्यसै स्थानमा आफ्नो यन्त्रमा एउटा जलदान राखी एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सफल रूपमा पठाउँछ । यसरी वस्तु पठाउन सफल भइसकेपछि उसलाई बधाइ प्राप्त भैरहेको बेला आमाले व्युत्पन्न र कथा सिद्धिन्छ ।

हालसम्मका वैज्ञानिक प्रगतिअनुसार टेलिफोन र रेडियो आदिबाट एक ठाउँको आवाज अर्को ठाउँमा सजिलै पठाउन सकिने भइसकेको छ । त्यसैगरी अक्षर र तस्वीरहरू फ्याक्स मार्फत र रङ्गीन दृष्य र आवाज सँगसँगै टेलिभिजन र इन्टरनेटबाट एक ठाउँ बाट अर्को ठाउँ सजिलै पठाउन विज्ञान सफल भइसकेको छ । यसरी आवाज र दृष्यमात्र होइन ठोस वस्तु नै यही सिद्धान्तअनुसार एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाउन सकिन्छ, भन्ने मान्यतामा यो कथा रचिएको छ । यन्त्रका माध्यमले कुनै पनि ठोस वस्तुलाई तरल हुँदै ग्याँसमा परिवर्तन गर्नुका साथै त्यसमा रहेका तत्त्वहरूलाई विश्लेषण (वियोग) गरी विद्युतचुम्बकीय तरङ्गका माध्यमबाट अर्को ठाउँमा पठाउने र अर्को ठाउँमा यन्त्रका माध्यमबाट ती तत्त्वहरूको संश्लेषण (योग) गरी प्रेषण गरिएको वस्तु जस्ताको तस्तै प्राप्त गर्न सकिन्छ, भन्ने मान्यतामा यो कथा आधारित छ । रसायन तथा विद्युत तरङ्ग विज्ञानमा आधारित रहेर यो कथा तयार गरिएको छ । कथा विज्ञान सम्मत हुनुका साथै यस भित्र वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि र वैज्ञानिक तर्क पनि पाइन्छ । कथालाई यथार्थवादी बनाउन मुख्य पात्रले देखेको सपनालाई कथाकारले विषयवस्तु बनाएका छन्; तर विज्ञानकथा भविष्यमा घट्न सक्ने घटनाका कथा भएकोले सपनाको वर्णन गर्नु आवश्यक थिएन । यहाँ विज्ञानकथा वैज्ञानिक यथार्थतामा आधारित हुनुपर्नेमा सपनामा आधारित भएको देखिदा केही खल्लो अनुभव हुन्छ । यो बाहेक कथाको अन्य पक्ष एकदमै मजबुत छ ।

प्रविधि र यन्त्रको विकासको विषयमा यो कथा आधारित छ । यन्त्र र प्रविधिले मानव जातिलाई सहयोग र सुविधा पुऱ्याउने कुरा यस कथामा चित्रण गरिएको छ । रेडियो टेलिभिजनमा

आवाज र दृष्यहरू एक स्थानबाट अर्को स्थानमा प्रेषण गर्न सकिएजस्तै ठोस वस्तु पनि एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा यसरी नै प्रेषण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा यस कथाले उठाएको छ ।

विज्ञान र प्रविधिको उन्नतिलाई यस कथाले सकारात्मक रूपमा लिएको छ । विज्ञान र प्रविधिको विकास मानव जाति र उसको सभ्यताको लागि सहयोगी बन्ने कुरामा कथाकार सकारात्मक छन् । अतः यो आधुनिक विज्ञानप्रति आशा राख्ने आशावादी कथा हो ।

यो कथा सरल भन्दा ठोस विज्ञानकथाको नजिक छ । मानवीय सुविधाको कुरालाई उठाइएता पनि कुनै ठोस वस्तु एक स्थानबाट अर्को स्थानमा कसरी पठाउन सकिन्छ भन्नेमा कथा केन्द्रित छ । यहाँ उपकरण र वैज्ञानिक व्याख्यालाई बढी जोड दिइएको छ । आविष्कारमा आधारित यो कथा वैज्ञानिक उन्नतिप्रति सकारात्मक पनि रहेकोले ठोस विज्ञानकथाकै वर्गमा पर्दछ ।

यस कथाको मुख्य पात्र आलोक हो । ऊ विदेशी विश्वविद्यालयमा पढ्न जान चाहने विज्ञानप्रति रूची भएको नेपाली युवक हो । यस कथामा आलोककी आमा गौण पात्रको रूपमा उपस्थित छिन् । सबै मानव पात्रमात्र प्रयोग गरिएको यस कथामा नेपाली परिवेशको चित्रण छ । समयका हिसाबले वर्तमानकालको झलक पाइने यस कथामा सपनामा देखिएका चित्रहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस कथामा विद्युतचुम्बकीय तरङ्ग, संश्लेषण, विश्लेषण, प्रक्षेपण, ट्रान्समिटर, डिस्पैच जस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा ट्रान्समिटर, डिस्पैच, रिसिभर, स्विच, टेलिभिजन जस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग गरिएको छ । यी अङ्ग्रेजी शब्द नेपाली भाषामा पनि प्रचलन हुन थालिसकेका छन् ।

हाल टेलिफोनबाट आवाज, फ्याक्सबाट अक्षर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाएजस्तै भविष्यमा वैज्ञानिकहरूले ठोस वस्तुलाई नै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाउन सक्ने यन्त्र निर्माण गर्ने छन् भन्ने विज्ञानको यन्त्र विकासवादी धारणा नै यस कथाको मुख्य सार हो । यस्ता आविष्कारले मान्छेलाई सुविधा प्रधान गर्नेछन् भन्नेमा कथाकार सकारात्मक छन् । यस्ता आविष्कार नेपाली वैज्ञानिकहरूले पनि गर्न सक्छन्; तर अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त नगर्दा उनीहरूको सपना सपनामै सीमित छ भन्ने व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति पनि यस कथामा भेटिन्छ ।

४.५.२ रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने ?

‘रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने ?’ (२०४५) कथा कथाकार रमेश विकलको दोस्रो विज्ञानकथा हो । आधुनिक विज्ञानले यन्त्रमानवमा चेतना भरिदिन सफल भयो भने त्यो मानव सभ्यताको समस्या बन्नसक्ने कुरा यहाँ उठाइएको छ । मानव निर्मित यन्त्रहरूमा कल्पना गर्ने र सपना देख्ने क्षमता

विकास विज्ञानले गरिदियो भने अर्थात् चेतना र बुद्धि भरिदिए यसबाट मानव सभ्यता र उसको अस्तित्वमा पर्ने प्रभाव यस कथामा देखाउन खोजिएको छ । यत्र विज्ञानको आविष्कारमा आधारित यस कथाले यत्रलाई यत्रकै रूपमा मानव नियन्त्रित बनाएर राख्नुपर्नेमा जोड दिएको छ ।

यस कथाको कथावस्तु यत्र मानव (रोबोट) मा विवेक र चेतना भर्न खोज्ने प्रो.दिवाकरको क्रियाकलापमा आधारित छ । कुनै एक दिन भ्यालमा बसेर प्रकृतिको सौन्दर्यमा लिन भइरहेको प्रो. दिवाकरलाई चियाको किस्ती लिएर यत्र मानव (रोबो) चिया दिन आएपछि उसको एकाग्रता भङ्ग हुन्छ । यसरी मुड नै नहेरी चिया दिन रोबो आएकोमा दिवाकरलाई भोक चल्छ, र रोबोमा विवेक र चेतना भर्ने चाहना राख्छ । उसले यस विषयमा प्रो. प्रधानसँग यस विषयमा सल्लाह लिन्छ । रोबोमा विवेक र चेतना भरेमा त्यो मानव सभ्यताको विपरित हुने भएकाले त्यसो नगर्न प्रो. प्रधानले सल्लाह दिए पनि प्रो. दिवाकर रोबोमा चेतना र विवेक भर्ने निर्णय गर्दै प्रयोगशाला भित्र पस्छ । जब प्रो दिवाकर चेतनशील र विवेकशील आफ्नो रोबोले आफू जस्तै चेतनशील र विवेकशील रोबो सन्तानहरू जन्माएर रोबोको जनसङ्ख्या बृद्धि गरेको, संसारको विकासमा आमूल परिवर्तन ल्याई अन्त्यमा मुल रोबोले दिवाकरलाई गिरफ्तार गरेको तथा विश्वका विभिन्न मुलुकका राष्ट्राध्यक्ष, राष्ट्र प्रमुख, राजनेता र वैज्ञानिकहरूलाई रोबोले कैद गरेर उनीहरूको अस्तित्व नै खतम गर्न लागेको सपना देख्छ, तब उसले रोबोमा चेतना र विवेक भर्ने निर्णय परिवर्तन गर्दै प्रो. प्रधानलाई फोन गर्छ । प्रयोगशालामा पसी आफूले निर्माण गर्न लागेको आविष्कार ध्वस्त पार्दै प्रयोगशालाबाट प्रो. दिवाकर निस्किएको दृष्यसँगै कथा अन्त्य भएको छ ।

रोबोट (यान्त्रिक मानव) सम्बन्धी यो कथा रोबोटको विकसित रूपमा आधारित छ । मानव जीवनलाई सुविधा सम्पन्न बनाउन हाल विभिन्न किसिमका रोबोटहरूको निर्माण वैज्ञानिकहरूले गरेको पाइन्छ । कम्प्युटर प्रणालीसँग सम्बन्धित यी रोबोटहरू मानवले गर्ने जस्तै कार्य गर्ने र मानवका सहयोगीका रूपमा रहने गर्दछन् । जब यी रोबोटमा मानवकोजस्तै चेतना र विवेक भरिन्छ तब यसले संसारमा कस्तो प्रभाव पार्ला ? भन्ने सम्बन्धमा यो कथा आधारित छ । नयाँ-नयाँ आविष्कार गर्ने क्रममा अत्याधुनिक कम्प्युटर सफ्टवेयर विकास भइरहेको वर्तमान सन्दर्भमा कुनै दिन रोबोटमा पनि मानवको जस्तै चेतना र विवेक भर्न वैज्ञानिकहरू सफल नहोलान भन्नु सकिन्छ । ब्रह्माले मानव जातिको निर्माण गरेको किम्वदन्ती अहिले पनि हाम्रो समाजमा छ । त्यस्तै कुनै दिन विवेकशील र चेतनशील रोबोटहरूको निर्माणकर्ता मानवहरू थिए भन्ने किम्वदन्ती रोबोटहरूको समाजमा नबन्ला भन्न सकिन्छ; यो भविष्यकै गर्भमा छ । यदि मानवको निर्माण ब्रह्माले नै गरेका थिए भने भविष्यमा रोबोटको निर्माणकर्ता मानव जाति नै हो भन्ने किम्वदन्ती बन्ने स्थिति आउन

सकछ भनी कल्पना गर्नु अत्युक्ती नहोला । आजको वैज्ञानिक युगमा यस्तो कल्पना विज्ञानसम्मत र तर्कपूर्ण छ । विवेकशील र चेतनशील रोबोटहरू सधैँ दास बन्ने छैनन तिनले पनि कुनै दिन विद्रोह गर्नेछन्, कुटनीति खेल्नेछन् र मानव जातिसँग सङ्घर्ष गरी मानव सभ्यताकै अन्त्यमा अग्रसर बन्नेछन् भन्ने कल्पना समाज विकासको वैज्ञानिक मान्यतामा आधारित छ । कथाकारले यस कथामा प्रो. दिवाकरले देखेको सपनाका आधारमा चेतनशील र विवेकशील रोबोटको कृयाकलापको चित्रण गरेका छन् जसले कथालाई अझ यथार्थवादी बनाएको छ । विज्ञानकथामा यस्ता कल्पनालाई सपनाकै वा यस्तै कुनै आधारमा वर्णन नगरी सिधै भविष्यको परिवेशमा गएर कथा रचना गर्न सकिन्छ; तर यहाँ विकलले भविष्यका घटना सपनाका आधारमा व्याख्या गरी कथालाई सोभो यथार्थवादी कथा बनाइदिएका छन् । यहाँ कथामा कल्पना गरिएको विज्ञानको यन्त्र विकासको चित्रण होस् या कल्पना गरिएको समाज विकासको चित्रण होस् यी दुवैमा वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि र वैज्ञानिक तर्क मजबुत छ । सपनाको चित्रण गर्नेपने स्थिति कथामा थिएन; तर पनि सपनाको प्रयोग यहाँ नराम्रो भन्नु मिल्दैन ।

यस कथाको विषयवस्तु अवसानका कथाको वर्गमा पर्दछ । रोबोटमा चेतना र विवेक भर्दा त्यसले मानव सभ्यतामा खतरा ल्याइदिन्छ, भन्ने धारणामा यो कथा रचिएको छ । मानव निर्मित यन्त्रले मानव जातिमै भयानक दुर्दशा ल्याईदिनसकछ, भन्ने मान्यतामा यस कथाको कथावस्तु आधारित छ । रोबोटमा मानवीय चेतना र विवेक हालिदिएमा मानव सभ्यता विपरित हुने भएकाले भविष्यमा यसबाट आउनसक्ने भयानक दुर्दसाबाट मानव सभ्यतालाई बचाउने सन्देश दिदै यो कथा लेखिएको छ।

मुख्यतया यो सरल विज्ञानकथा हो । यसमा वैज्ञानिक विवरण र विज्ञानका ज्ञान तथा उपकरणलाई जोड दिनु भन्दा विज्ञानको विकासले मानव समाजमा केकस्ता प्रभाव पार्छ, भन्नेमा जोड दिइएको छ । रोबोटमा मानवीय चेतनाको विकास गर्दा समाज र मानव सभ्यतामा पर्ने प्रभावका पक्षमा कथाले बढी जोड दिएको छ । आधुनिक विज्ञानप्रति आलोचना टिकाटिप्पणी गरिएको यो कथामा रोबोटमा चेतना र विवेक भर्दा भविष्यमा मानव सभ्यतामाथि पर्ने नकारात्मक प्रभावप्रति प्रश्न खडा गरेको छ । शीर्षकमा नै 'रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने ?' भनी कथाकारले विज्ञानका विषयप्रति प्रश्न खडा गरेका छन् ।

विज्ञानको विकासप्रति नकारात्मक टिकाटिप्पणी गरिएको यो कथा निराशावादी विज्ञानकथा हो। आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा राखी यस्ता विकास रोकिनु पर्नेमा कथाकार दृढ छन् । कतिपय विज्ञान र प्रविधिको विकासले समग्र मानव समाज सभ्यतामा गम्भीर क्षति पुऱ्याउन सक्ने धारणा यस कथामा पाइन्छ । मानव निर्मित यन्त्रले मानव सभ्यतालाई नै सखाप पारिदिएको

कथावस्तु यो कथामा समेटिएको छ । अतः यो आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकासप्रति नकारात्मक धारणा राख्ने निराशावादी विज्ञानकथा हो ।

यस कथामा प्रो. दिवाकर, प्रो. प्रधान र रोबो गरी तीन पात्र छन् । दिवाकर यस कथाको मुख्य पात्र हो । रोबो यस कथाको यन्त्र पात्र हो । रोबो र उसका सन्तान यहाँ यन्त्र पात्रका रूपमा देखापरेका छन् भने प्रो. दिवाकर र प्रो. प्रधान मानव पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । समयका हिसाबले यो वर्तमान समयको कथा हो । सपनाका माध्यमबाट विज्ञानको भविष्यका विकासका परिदृष्यहरूको चित्रण यहाँ गरिएको छ । पात्र र परिवेश नेपाली वा विदेशी के हो ? छुट्टयाइएको छैन; तर दिवाकर जस्तो नाम र प्रधान जस्तो थर नेपाली नै हुन् । अतः नेपाली पात्र र परिवेशको प्रयोग यस कथामा छ भन्न सकिन्छ । प्राकृतिक परिवेशको जुन चित्रण यहाँ गरिएको छ त्यसमा पनि नेपाल भित्रको कुनै स्थानको झलक पाइन्छ । सपनाका घटनाचक्रको वर्णन यस कथामा गरिएको छ ।

यो कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग छ । प्रो. दिवाकरको केन्द्रीयतामा रचना गरिएको यस कथामा उसैको संवेगात्मक स्थिति र कार्यको चित्रण छ । अतः यो कथामा वाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । विवरणात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल छ । यहाँ प्रयोग गरिएको संवाद छोटो र सन्दर्भपूर्ण छन् ।

यस कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली कम मात्र प्रयोग गरिए पनि अङ्ग्रेजी शब्द, शब्दावली, वाक्यांश र वाक्यहरू धेरै नै प्रयोग गरिएको छ । यहाँ पदार्थ, रोबो, आणविक, एटमिक, क्रिष्टल, रासायनिक क्रियाजस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरू प्रयोग गरिएको छ । **phenomenon** जस्तो अङ्ग्रेजी लिपिको शब्दका साथै मुड, फिडब्याक, रिभल्भर, एटमिक गन, कम्प्युटर, डिस्ट्रोयड, क्रिष्टलजस्ता अङ्ग्रेजी शब्दावली प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी 'हेलो ! प्रो. प्रधान हियर !', 'ओ ! गुड !', 'अल इट विल सेभ दि ह्युमन रेस !' जस्ता अङ्ग्रेजी वाक्य र वाक्यांशहरू पनि यस कथामा प्रयोग गरिएको छ ।

मान्छे एक चेतनशील र पृथ्वीको सर्वश्रेष्ठ प्राणी भएकोले उसले आफूजस्तै चेतनशील र विवेकशील यन्त्र निर्माण गर्न पनि सक्षम हुन सक्छ; तर त्यसो गरेमा मानव सभ्यता नै खतरामा पर्ने कुरा यस कथाले देखाउन खोजेको छ । वैज्ञानिक आविष्कारको बहुलहीमा मान्छेले आफूजस्तै चेतनशील, विवेकशील, कल्पनावान र सपना देख्न सक्षम यन्त्रमानव निर्माण गरेमा त्यसले कुनै दिन मानव जातिलाई खतम पार्दै सम्पूर्ण क्षेत्रको नियन्त्रण आफूमा ल्याउँछ अतः यस्ता कार्य मानव जातिले गर्नु हुँदैन भन्ने सन्देश यस कथामा पाइन्छ । वैज्ञानिक आविष्कार मानव हित विपरित पनि हुनसक्छ तिनलाइ रोक्नुपर्छ भन्ने मान्यता यस कथामा छ । जबसम्म चेतना हुँदैन तबसम्म जो कोही पनि दाश

बन्छ तर; चेतनाको स्तर बृद्धिसँगै उ आफै नेतृत्वकर्ता बन्दै मुक्ती खोज्छ र विद्रोह पनि गर्छ भन्ने प्रगतिवादी दृष्टिकोण पनि यस कथामा छ । मुख्यतया: यो विज्ञानकथा भएकोले आधुनिक यान्त्रिक युगमा मानव अस्तित्वको रक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्ने सन्देश दिनु नै यस कथा रचनाको मुख्य लक्ष्य हो ।

४.५.३ के ऊ साँच्चै स्वर्ग गयो ?

रमेश विकलद्वारा रचित 'के ऊ साँच्चै स्वर्ग गयो ?' विज्ञानकथा २०५१ सालको गोरखापत्रमा प्रकाशित छ । स्वर्ग भन्ने स्थान छ र वैज्ञानिक विकासले त्यो स्थान पत्ता लगाउन सकिन्छ भन्ने मान्यता यस कथामा राखिएको छ । मृत मानव मात्र होइन वैज्ञानिक आविष्कारबाट भविष्यमा जीउदो मानिस पनि स्वर्ग जान सक्नेछ भन्ने कुरा यस कथाले देखाउन खोजेको छ ।

अल्वर्ट शर्मा नाम गरेको वैज्ञानिक एउटा यन्त्र निर्माण गरी स्वर्गको यात्रा गरेको कथावस्तु यस कथामा छ । अल्वर्ट शर्मा र उसका साथीहरू लुना क्लवको भोजनकक्षमा बसिरहेका हुन्छन् र त्यहाँ अल्वर्ट शर्मा स्वर्ग भन्ने स्थान भएको र त्यहाँ पुग्न सकिने तर्क गर्छ । यो तर्क हावामा उडाउँदै उसका साथीहरू उसलाई सिल्लड भन्छन् । दुईचार दिन अल्वर्ट शर्मा उसका साथीहरूबाट हराउँछ र अन्तमा साथीहरूलाई उसले चिठी पठाई आफ्नो स्वर्ग जाने आविष्कार हेर्न निम्तो दिन्छ । जब साथीहरू अल्वर्ट कहाँ पुग्छन् तब ऊ सबैलाई आफ्नो स्वर्ग जाने यन्त्र र त्यसको वैज्ञानिक कार्यबारे जानकारी गराउँछ । अल्वर्ट शर्मा आफ्नो प्रयोगशाला भित्र पसेपछि लामो समयसम्म उसका साथीहरूले प्रतिक्षा गर्छन् । लामो समयसम्म पनि ऊ बाहिर नआएपछि उसका साथीहरू ढोका फोडी भित्र पस्छन्; तर त्यहाँ अल्वर्ट शर्मा हुँदैन । प्रयोगशाला रित्तो देखेपछि अल्वर्टका साथीहरूले पुलिस रिपोर्ट गरेको; तर ऊ नभेटिएको प्रसङ्गसँगै कथा अन्त्य भएको छ ।

विशेषतः यो यन्त्र विज्ञानसँग सम्बन्धित विज्ञानकथा हो । पौराणिक ग्रन्थहरू र समाजका लोक कथामा उल्लेख भैरहेको स्वर्गको चर्चा यस कथामा छ । मान्छे मृत्युपछि पूर्णरूपमा लोप नभई उसको आत्मा स्वर्ग भन्ने कुनै स्थानमा जान्छ भन्ने हाम्रा पौराणिक र लोक मान्यतालाई वैज्ञानिक ढङ्गले यहाँ पुष्टि गर्न खोजिएको छ । वैज्ञानिक आविष्कारले मृत्युपछि मान्छे पुग्ने ती स्थान पत्ता लगाउन सक्छ भन्ने मान्यतामा यो कथा आधारित छ । पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित पुष्प विमान, अग्नीअस्त्र आजको विज्ञानको युगमा यान र विमान तथा अस्त्र क्षेप्यास्त्रका रूपमा देखिएका छन् । त्यसैअनुसार स्वर्ग भन्ने स्थान पत्ता नलाग्ला भन्न सकिदैन । मान्छेको मृत्युपछिको अस्तित्व के हो ? आजको विज्ञानले अभै पूर्ण रूपमा पत्ता नलागाइरहेको अवस्थामा विज्ञानकथाकारहरूले यसप्रकारको कल्पना गर्नु स्वभाविकै हो । कथाकारको कल्पना र तर्क यहाँ विज्ञानसम्मत नै छ; तर कुनप्रकारको यान र विज्ञानको कुन सिद्धान्तका आधारमा कुन स्थानमा अल्वर्ट शर्मा जान सफल भयो त्यसमा कथाकार स्पष्ट देखिदैनन् ।

हुनत कथाकारले कथाको अन्त्यपछि भूमिकाका रूपमा अल्वर्ट आइस्टाइनद्वारा प्रतिपादित सापेक्षतावाद सिद्धान्तको टाइम डाइलेसनमा यो कथा आधारित रहेको बताएका छन्; तर त्यसको व्यवहारिक र सैद्धान्तिक स्पष्टता कथामा छैन । अल्वर्ट शर्मा हराउँदा यान नदेखिनु कुनै पनि प्वाल विना नै यान र अल्वर्ट शर्मा जस्तो वस्तु गायब हुनुमा अतिकाल्पनिकता पाइन्छ । यसका लागि जति मजबुत वैज्ञानिक तर्कहरू कथामा देखाइनुपर्ने थियो त्यसमा कथाकार अलि सचेत देखिँदैनन् । जेहोस् यो एक सफल विज्ञानकथामा दर्जिन सफल कथा हो । शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' मृत मान्छेको आत्माको खोजीमा आधारित छ भने यो कथा मृत मान्छेका आत्मा बस्ने स्थानको खोजीमा आधारित छ।

यो कथाको कथावस्तु पौराणिक तथा लोक मान्यतामा आधारित विषयवस्तु हो । मान्छे मरेपछि स्वर्ग जान्छ भन्ने पौराणिक मान्यतामा आधारित भएकोले आज भन्दा धेरै वर्ष पूर्व यस पृथ्वीमा अनन्त वैज्ञानिक विकास भइसकेको थियो र उनीहरूले मान्छेले मृत्यु वरण गरेपछि जाने स्थान पत्ता लगाएका थिए त्यसैले आधुनिक विज्ञानले पनि ती कुरा पत्ता लगाउन सक्छ भन्ने कुराको चित्रण यस कथाले गरेको छ । आज भन्दा सुदूरपूर्वको समयमा मान्छेले स्वर्गजस्ता स्थान पत्ता लगाइसकेका थिए, त्यो अहिले पनि छ र भविष्यमा पत्ता लगाइने छ भन्ने मान्यता यस कथाले लिएको छ । अतः यस कथालाई प्रागऐतिहासिक कथाको वर्गमा राख्न सकिन्छ । यस कथाले उठाउन खोजेको कथावस्तु पूर्णतया प्रागऐतिहासिक नभए पनि विषयवस्तु प्रागऐतिहासिक सन्दर्भमा आधारित छ ।

यो कथा सरल विज्ञान कथा हो । विज्ञानप्रति सकारात्मक रहदै स्वर्ग पत्ता लगाउन सकिने वैज्ञानिक क्रियाकलापको उल्लेख यस कथामा हुँदा ठोस विज्ञानकथाको छनक पाइन्छ; तर ती क्रियाकलापको वैज्ञानिक विवरण र सैद्धान्तिक विश्लेषण यस कथामा छैन । स्वर्ग पत्ता लगाउने विधि र सिद्धान्तको व्याख्या गर्नुभन्दा स्वर्ग भन्ने स्थान छ भन्ने पौराणिक तथा लोक मान्यतालाई स्थापना गर्न तर्फ कथाले बढी जोड दिएकोले यो सरल विज्ञानकथा हो । पुरातत्व विज्ञानको नजिक रहेर रचना गरिएको यस कथामा मानव जातिको मृत्युपछिको अस्तित्व खोजी गरिएको छ । त्यसैगरी हाम्रै सामाजिक मूल्य र मान्यताको खोजिनीति यस कथाले गरेको छ । अतः यो सरल विज्ञानकथा हो ।

यस कथाले विज्ञानको विकासप्रति सकारात्मक धारणा राखेको छ । मान्छे मृत्युपछि कहाँ र कसरी रहन्छ ? भन्ने कुरा वैज्ञानिक विकासले पत्ता लगाउन सकिन्छ भन्ने धारणा यस कथाले राखेको छ । विज्ञान मानव सभ्यता र उसको अस्तित्व खोजीमा सहयोगी रहने चर्चा यस कथामा छ । अतः यो कथा आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकासप्रति आशावादी धारणा राख्ने कथा हो ।

यस कथाको मुख्य पात्र अल्वर्ट शर्मा हो । ह्यारी वेश अधिकारी, न्युटन थापा, भिन्सेन्ट बस्न्यात, ब्लादिमिर श्रेष्ठ र आविष्कार यस कथाका सहायक पात्र हुन् । यस कथामा सबै मानव

पात्रहरूको प्रयोग छ र यी पात्र नेपाली वा अनेपाली के हुन स्पष्ट रूपमा खुलाइएको छैन । अल्वर्ट र न्युटनजस्ता विदेशी वैज्ञानिकहरूका पछाडि नेपाली थर थपेर पात्रहरूको नाम मिश्रण गर्ने कार्य यहाँ विकलले गरेका छन् । स्पष्ट समय नतोकिएको यो कथा भविष्यमा घट्न सक्ने घटनामा आधारित छ । नेपाली वा विदेशी स्थान स्पष्ट रूपमा नतोकिए पनि लुना ल्कवको भोजनालय र अल्वर्ट शर्माको घरमा घटित घटनाहरू यहाँ वर्णन गरिएको छ । प्रयोगशालाको चित्रणमा यहाँ सामान्य वैज्ञानिक परिवेश पाइन्छ ।

यस कथामा वाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । अल्वर्ट शर्माको क्रियाकलाप र उसको संवेगात्मक स्थितिबाट कथा हिडाइएको छ । विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग गरी कथा रचना गरिएको छ भने यहाँ प्रयुक्त संवाद छोटो र आकर्षक छन् । यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा अङ्ग्रेजी शब्दहरूको खासै प्रयोग छैन । हेभेन, हाइपोथेसिसजस्ता केही शब्दबाहेक अन्य अङ्ग्रेजी शब्दावली यस कथामा भेट्न सकिँदैन ।

स्वर्ग भन्ने स्थान छ र वैज्ञानिक अन्वेषणबाट त्यो स्थान पत्ता लगाउन सकिन्छ भन्ने मान्यता यस कथाले बोकेको छ । मान्छे मृत्युपछि स्वर्ग जान्छ भन्ने पौराणिक तथा लोक मान्यतालाई आधुनिक विज्ञानबाट पुष्टि गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित कुराहरू विज्ञानसम्मत हुनसक्ने सम्भावनालाई यहाँ कथाकारले उजागर गरेका छन् । हाम्रा पौराणिक ग्रन्थहरू अत्यन्त महत्वपूर्ण छन् तिनको अध्ययन गरी आधुनिक विज्ञानको सहारा लिएर अगाडि बढेमा मानव जीवनमा थप कुराहरू पत्ता लगाउन सकिन्छ भन्ने मान्यता पनि यस कथाले लिएको छ । पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित कुराहरू हावाकै भरमा लेखिएका छैनन् तिनमा पनि यथार्थता छ भन्ने कुरा पनि यस कथामा छ । जेहोस् विज्ञानले मान्छे मृत्यु पर्यन्त जाने स्थान पत्ता लगाउन सक्छ र वैज्ञानिक विधि र उपकरणबाट जीउदो मानिस पनि त्यहाँ पुग्न सक्छ भन्ने मान्यता यस कथामा छ ।

४.६ गोरखबहादुर सिंह (२००८)

रापती अञ्चलको प्यूठान जिल्लामा जन्मेका गोरखबहादुर सिंहले २०२० सालमा विरूवा पत्रिकामा 'मुठी दान' र 'बाटो खनौ' कविताबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा थालनी गरेका हुन् । कथा र लघुकथाका क्षेत्रमा स्थापित सिंहले २०२९ सालबाट कथा यात्रा थालनी गरेका हुन् । २०२९ सालको सुस्केरा पत्रिकामा प्रकाशित 'कलीका गीत' उनको पहिलो प्रकाशित कथा हो । समसामयिक सामाजिक र राजनैतिक विकृतिप्रति तिब्र व्यङ्ग्य पाइने सिंहका कथा सरल र माझिएका छन् । हालसम्ममा उनको एक मात्र कथासङ्ग्रह भाषणको तयारी (२०४९) प्रकाशित छ ।

कथाका क्षेत्रमा धेरै नै कलम चलाए पनि विज्ञानकथाका सन्दर्भमा उनको एक मात्र कथा प्रकाशित छ । २०४६ सालको वगर पत्रिकामा प्रकाशित उनको 'क र ख' शीर्षकको कथा विज्ञानकथा हो । यो कथा उनकै कथासङ्ग्रह भाषणको तयारी (२०४९)मा पनि सङ्ग्रहित छ ।

४.६.१ क र ख

'क र ख' कथाकार गोरखबहादुर सिंहद्वारा रचित एक संवाद विज्ञानकथा हो । मान्छेद्वारा निर्मित वैज्ञानिक उन्नति उसैका लागि खतरनाक हुनसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले सङ्केत गरेको छ । यहाँ 'क' विज्ञान अथवा यन्त्र मानव र 'ख' प्राकृतिक मानवको प्रतिकका रूपमा आएका छन् (गिरी; २०५९: ८८) 'क' ले 'ख' माथि विजय गर्न थालेको कथावस्तु यस कथामा छ ।

'क' र 'ख' को संवादमा आधारित यो कथाको कथावस्तु 'क' ले विहानको चियासँगै 'ख' लाई नमस्कार गर्न पुगेपछि सुरु हुन्छ । सकुशल रात बिताएकोमा 'ख' लाई 'क' ले व्यङ्ग्यात्मक बधाइ ज्ञापन गर्छ र 'ख' ले यसको अर्थ जान्न खोज्छ । 'क' ले 'ख' लाई आफूले चाहेको बेला खत्तम गर्न सक्ने चेतावनी दिन्छ, भने 'ख' ले 'क' आफ्नो निर्माण भएकाले आफ्नो हैसियतलाई ख्याल गर्न चेतावनी दिन्छ; तर शक्तिले अधिकार निर्धारित गर्ने कुरा 'क' ले 'ख' लाई बताउँदै आफू शक्ति सम्पन्न भएको र मान्छेहरूले आफ्नो स्वार्थको लागि 'क' हरूलाई प्रयोग गरेको हुँदा 'क' ले 'ख' लाई आफूहरूबाट सचेत हुन आग्रह गर्छ । 'ख' ले श्रष्टा विरुद्ध सोच्नु गलत विचार भएको तर्क गर्दा मान्छेले आफूहरूलाई विध्वंसका लागि नै निर्माण गरेकाले कुनै पनि बेला जो कसैले बटन थिच्दा विध्वंस हुनसक्ने जवाफ 'क' ले फर्काउँछ । यसैबेला 'ख' ले 'क' को मुख थुन्न खोज्दा 'क' बाहिरी सकेको प्रसङ्गसँगै कथा समाप्त भएको छ ।

मानवद्वारा निर्मित यन्त्रहरू मानव नियन्त्रित नभई उल्टै मानवलाई नै नियन्त्रित गर्न पुग्यो भने त्यसबेला मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्नसक्छ भन्ने कुरालाई यो कथाले उठान गरेको छ । मानव निर्मित आधुनिक यन्त्रबाट मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्न थालेको वर्तमान अवस्थाको चित्रण पनि यस कथामा छ । विज्ञानका कतिपय उपलब्धिहरू मानवहित विपरित भएका उदाहरणहरू पनि अहिले भेटाउन सकिन्छ । मानव निर्मित हतियार आफैतिर फर्किँदा मानवलाई नै नष्ट गरिदिए जस्तै विज्ञानका कुनै पनि उपलब्धि यस्तै हानिकारक हुन सक्छन् । हाल दाशको रूपमा रहेका यन्त्रमानव (रोबोट) भविष्यमा मानव भन्दा बढी विवेकशील र शक्तिशाली भएमा मानव जातिकै नष्ट गरिदिन सक्छ भन्ने मान्यता यसमा छ । यो विज्ञान सम्मत र तर्कपूर्ण मान्यता हो । यस कथामा विज्ञानका आविष्कार र प्रयोगको चित्रण भन्दा संवादबाट मानवीय समस्या बढी उठान गरेकाले वैज्ञानिकताका सुक्ष्म परीक्षणहरू यस कथामा छैनन् । मूल वस्तुमा रहेको यन्त्रमानवको वैज्ञानिक कल्पनामा भने वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि रहेको छ ।

विषयवस्तुका दृष्टिले यो कथा अवसानका कथाहरूको वर्गमा पर्छ । मानव निर्मित विज्ञानबाट मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्दै जान थालेको कुरा यहाँ कथाकारले चित्रण गरेका छन् । 'क' ले 'ख' को अस्तित्व समाप्त पारिदिने चुनौती दिनुले विज्ञानले मानव अस्तित्वलाई कुनै पनि बेला ध्वस्त पारिदिन सक्ने खतराप्रति सचेत गराउनु हो । विज्ञानबाट हुन सक्ने सम्भावित दुर्घटनालाई यस कथाले उठान गरेको छ । अतः सम्भावित मानवीय अवसानको विषयलाई यस कथाले कथावस्तु बनाएको छ ।

यो कथा मूलतः सरल विज्ञानकथा हो । यस कथाले सामाजिक तथा नैतिक परिणामलाई जोड दिदै मानव अस्तित्वमा आउने खतराप्रति मानवीय कृयाकलाप नै जिम्मेवार भएको भन्दै विज्ञानको आलोचना गरेको छ ।

विज्ञानबाट मानवीय अस्तित्व सङ्कटमा पर्दै गएको चित्रण कथामा पाइनुले यो कथाले आधुनिक विज्ञानका उपलब्धि तर्फ निराशावादी स्वर प्रकट गरेको छ । विज्ञानका नकारात्मक परिणामप्रति आलोचनात्मक टिकाटिप्पणी गरिएको यो कथा आधुनिक विज्ञानप्रति निराशावादी धारणा राख्ने विज्ञानकथा हो ।

यस कथाको प्रस्तुतीकरण र विषयवस्तु दुवैमा उत्तरआधुनिक चेत पाइन्छ । संवादबाट आरम्भ गरी संवादै संवादमा कथा अन्त्य गरिनु कथा लेखनको नौलो प्रयोग हो । त्यस्तै यत्र मानवको विकास र मानव सभ्यतामा आउन थालेका विखण्डनहरूको चित्रण यस कथामा पाइन्छ । विज्ञानको उन्नतिको चित्रणमा हाइपररियालिटी पाइनुका साथै मानव जातिको शक्ति र केन्द्र भङ्ग गर्दै नयाँ शक्ति र केन्द्रको उदयको चर्चा यस कथामा पाइन्छ जुन उत्तरआधुनिक चेतनाका लक्षण हुन् ।

यस कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग छैन । अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग पनि कथाकारले यहाँ गरेका छैनन् ।

'क' र 'ख' यस कथाका मुख्य पात्र हुन् । 'क' यत्र पात्र र 'ख' मानव पात्रका रूपमा यहाँ उपस्थित छन् । मानव पात्र नेपाली वा अनेपाली के हो ? छुट्टाइएको छैन । त्यसै गरी पृथ्वीमा घटित यस घटनाको स्थान र समय उल्लेख गरिएको छैन । संवादपूर्ण वातावरणको चित्रण यहाँ छ । 'क' अहंपूर्ण र 'ख' चिन्ताग्रस्त रहेको चित्रण यहाँ पाइन्छ ।

वाह्य वस्तुपरक दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरी रचना गरिएको यो कथामा संवादात्मक प्रणालीको प्रस्तुति पाइन्छ । कतिपय संवाद छोटो आकर्षक छन् भने कतिपय संवाद केही लामा छन् । यो सरल ढङ्गको कथा भए पनि बीच बीचमा कथालाई आलङ्कारिक बनाउने प्रयास गरिएको छ । 'ख' ले करोडौं रात बिताइ सकेको छुँ भन्नुमा मानव जातिको करोडौंको इतिहासप्रति लक्षित गरिएको हो भने 'क' ले 'ख' माथि सर्वशक्तिमान बन्न खोज्नु यान्त्रिक विज्ञानले मानव अर्थात् प्रकृतिमाथि गर्न लागि रहेको विजयप्रति सङ्केत गरेको हो । जसलाई आलङ्कारिक प्रयोग मान्न सकिन्छ ।

यस कथामा 'क' र 'ख' दुई पात्रको संवादबाट मानव जातिको अस्तित्व आफैद्वारा निर्मित विज्ञानबाट नियन्त्रित छ र जुनसुकै बेला समाप्त हुन सक्ने खतरा छ भन्ने कुराको सङ्केत गरिएको छ (गिरी; २०५९: ८८) । अतः मानवीय अस्तित्व रक्षा गर्न मान्छेले विज्ञानसँग खेलवाड गर्नु हुँदैन; सचेत ढङ्गले मानव हितयुक्त आविष्कारहरू गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश यस कथाले बोकेको छ । मानवबाट यन्त्र नियन्त्रित नभई शक्ति सम्पन्न हुँदै गयो भने उसले मानव अस्तित्व सङ्कटमा ल्याइदिन सक्छ भन्दै मानव निर्मित यन्त्र सधैं वशमा राखिनु पर्ने धारणा कथाकारले यस कथामा राखेका छन् । मानवले मानवहित विरुद्ध आविष्कारहरू प्रयोग गर्नु हुँदैन भन्ने भाव पनि यस कथामा रहेको छ ।

४.७ विजय चालिसे (२००८)

२००८ साल असार २२ गते काठमाडौंको आरूबारीमा जन्मेका विजय चालिसेले २०३० सालमा जमरा पत्रिकामा प्रकाशित 'आँसु सुकेको जीवन' कथाबाट नेपाली कथा लेखन आरम्भ गरेका हुन् । समसामयिक कथा लेखकका पंक्तिमा पर्ने उनी यथार्थवादी कथाकार हुन् । ४ ओटा कथासङ्ग्रहसँगै उनका एघारओटा वालसाहित्यका कृति, दुईओटा उपन्यास, एक नियात्रासङ्ग्रह, एक लोक संस्कृति र साहित्य सम्बन्धि कृति र केही पत्रकारिता सम्पादनसम्बन्धि ग्रन्थ प्रकाशित भइसकेका छन् । उनका प्रकाशित चार कथासङ्ग्रह त्रिविध (२०४४) प्रयोग/प्रत्यारोपण (२०४७), भग्नआस्थाको खण्डहर (२०५६) र अग्नीचक्र (२०६२) हुन् । त्रिविध उनको संयुक्त कथासङ्ग्रह हो ।

विजय चालिसे नेपाली विज्ञान साहित्यका एक सशक्त हस्ताक्षर हुन् । हालसम्म उनका ५ विज्ञानकथा, १ विज्ञानकथा समीक्षाका साथै २ वालविज्ञान उपन्यास, २ वालविज्ञान नाटकसङ्ग्रह र ७ वाल विज्ञानकथा प्रकाशित भईसकेका छन् । विज्ञान कथाको समालोचनामा कलम चलाइसकेका चालिसे विज्ञान कथाका एक सचेत कथाकार पनि हुन् । 'विज्ञानकथा र नेपाली विज्ञानकथा अध्ययनको आवश्यकता' लेख २०६१ को दायित्वमा प्रकाशन गरी विज्ञानकथा लेखनको श्रीवृद्धिमा उनले जोड दिएका छन् । विज्ञानकथालाई एउटा छुट्टै उपविधाका रूपमा मूल्याङ्कित हुनुपर्ने (चालिसे; २०६१: ११७) मान्यता राख्ने चालिसेले २०४७ सालमा 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' कथाबाट नेपाली विज्ञानकथा लेखन सुरु गरेका हुन् । 'विज्ञानको कैदी' (२०५८) 'सुपरअर्थ' (२०६१) 'प्रलयको तयारीमा' (२०६१) र 'वानर सेना' (२०६२) उनका सफल विज्ञानकथाका रूपमा रहेका छन् ।

४.७.१ प्रयोग/प्रत्यारोपण

प्रयोग/प्रत्यारोपण (२०४७) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित विजय चालिसेको 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' कथा चिकित्सा विज्ञानसँग सम्बन्धित विज्ञानकथा हो । शासकहरूले आफ्नो हितको कार्य गर्न विज्ञानका विकासहरूलाई दुरुपयोग गरी आम सर्वसाधारणलाई चेतना शून्य बनाउन सक्छन् भन्ने

कुरालाई यस कथाले उठाएको छ । शासकहरू आफ्नो शासन टिकाइराख्न विज्ञान र प्रविधिलाई प्रयोग गरी जनताका मस्तिष्क र मुटुलाई संवेदना, ममता र चेतना शून्य बनाउनसक्छन् भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । निरङ्कुसतावादी शासकहरूले आफ्नो सत्ता जनतामाथि थोपोर्न विज्ञानका विकासहरूलाई दुरुपयोग गरी विद्रोही चेत भएका सचेत नागरिकहरूलाई चेतनाशून्य बनाउन सक्छन् भन्ने कुरा यस कथाले उठाएको छ ।

विद्रोही चेत भएका नागरिकहरूलाई संवेदना, ममता र चेतनशून्य बनाई आज्ञाकारी नागरिक बनाउने चाहानासँगै एक शासकले आफ्नो आज्ञाकारी वैज्ञानिकसँग परामर्श लिएको र यस प्रकारको परीक्षणका लागि आवश्यक सबै कुराको व्यवस्था मिलाइदिएको कथावस्तुलाई यस कथाले समेटेको छ। सरकारको सबै काममा समर्थन गर्ने स्वामिभक्त आज्ञाकारी एक मात्र व्यक्ति त्यस राष्ट्रमा बचेको छ र त्यसैको मुटु र मस्तिष्क एक विद्रोही चेतभएको सचेत शिक्षक (जो जेलमा कैद छ) मा प्रत्यारोपण गरिन्छ । यसप्रकारको प्रत्यारोपणमा पूर्ण मस्तिष्क र मुटु प्रत्यारोपण नगरी गुणवाही जीन मात्र प्रत्यारोपण गरिन्छ र विद्रोहीको विद्रोही चेत मात्र निकालेर फालिन्छ । यसरी एक विद्रोही चेत भएको सचेत नागरिकलाई शासकभक्तमा परिणत गरी शासक समक्ष पेश गरिन्छ । यस कार्यबाट सन्तुष्ट शासकले यसैप्रकारका शिक्षक, कर्मचारी र राजनैतिक कार्यकर्ताहरू तयार गर्न आदेश दिन्छ । त्यो वैज्ञानिकलाई सोही दिनबाट राष्ट्रको सर्वोच्च विज्ञान संस्थानको प्रमुख बनाईदिने र विशिष्ट पदक र पुरस्कारद्वारा विभूषित गर्ने आश्वासन दिन्छ । यो कुरामा वैज्ञानिकले स्वीकृति जनाएको चित्रणसँगै कथाकारले कथा अन्त्य गरेका छन् ।

यो कथा चिकित्सा विज्ञानको आधुनिक सिद्धान्तसँग सम्बन्धित छ । कुनै पनि व्यक्तिको जीनेटिक गुण अर्कोमा प्रत्यारोपण गरी पहिलोजस्तै दोस्रो व्यक्ति तयार गर्न विज्ञान सफल हुनेछ भन्ने मान्यतामा यो कथा आधारित छ । कुनै पनि मान्छेको मस्तिष्क र मुटुका केही जीन र कोषलाई विशेष रूपमा अर्को व्यक्तिमा प्रत्यारोपण गरी जीन र कोष दिने व्यक्तिको स्वभाव लिने व्यक्तिमा विकास गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यतामा यो कथा अड्केको छ । आखाँ, मुटु, मृगौला प्रत्यारोपणको विकास भइसकेको वर्तमान सन्दर्भमा विज्ञानले यसप्रकारको विकास पनि गर्न सफल होला भन्ने कल्पनामा यो कथा आधारित छ । मुटु र मस्तिष्कको चिरफार, पागलपनको उपचार, विज्ञानले सम्भव बनाइसकेको सन्दर्भमा भविष्यमा जीन र कोषका केही अंश एक अर्कोमा प्रत्यारोपण गरी चाहेअनुसार स्वभाव भएका मान्छेको विकास गर्न विज्ञान सफल नहोला भन्न सकिन्न ।

यो कथा विज्ञान र प्रविधिले भविष्यमा मानवीय गुणको हरण गर्छ अर्थात मानवीय गुण विनाश गर्न सक्छ र मानव जातिलाई अवसान तर्फ उन्मुख गराउन सक्छ भन्ने मान्यतामा आधारित छ ।

चिकित्सा विज्ञानमा जुन नयाँ नयाँ प्रयोग भएका छन्, तिनले भविष्यमा मानवलाई संवेदना, चेतना र ममता शून्य बनाउन पनि सफल हुनेछन् भन्ने कुराको चित्रण यस कथामा छ । मानवले विकास गरेको प्रविधिले मानव गुणमा ल्याएको क्षयीकरणको चित्रण यस कथामा छ । सर्वसाधारण जनतालाई विवेकशून्य बनाई शासकहरूले यस्ता विकासबाट फाइदा लिनेछन् जसले गर्दा मानवका चेतना, विद्रोह, स्वतन्त्रता र जागरण जस्ता कुरा विनाशउन्मुख हुनेछन् भन्ने मान्यता यस कथामा पाइन्छ । एउटा सचेत शिक्षक पलायन भई स्वामिभक्तमा परिणत हुनु उसको मानव स्वभाव विनाश हुनु हो । अतः यो कथा अवसानको कथावस्तु भएको कथा हो ।

यो सरल विज्ञानकथा हो । यस कथाले सामाजिक र नैतिक परिणामलाई जोड दिएको छ । राजनैतिकशास्त्रको प्रयोग गरी लेखिएको यो कथाले विज्ञान र प्रविधिको संस्कृतिले मानवीय जीवनको गुणमा ल्याउने परिवर्तनको चित्रण गरेको छ । विज्ञानको आलोचना पाइने यस कथाले यदी विज्ञानको विकासले मानव मस्तिष्कको चेतना र मुटुको संवेदनालाई आफूले चाहे अनुसार परिवर्तन गर्न सफल भयो भने त्यसको गलत फाइदा राजनीतिज्ञहरू कसरी लेलान् ? भन्ने प्रश्न खडा गरेको छ । यसका साथै विश्व राजनीति र मानव सभ्यता कस्तो होला ? भन्ने प्रश्नहरू यस कथाका गर्भमा भेटिन्छन् ।

यस कथा मार्फत कथाकारले विज्ञानको विकासतर्फ नकारात्मक धारणा दिएका छन् । आधुनिक विज्ञानको दुरुपयोग हुनथाल्यो भने यसले मान्छेलाई विनाशको मुखतर्फ धकेल्ने छ, र यो मान्छेका लागि वरदान होइन अभिसाप बन्नेछ, भन्ने कुराको चित्रण यस कथामा पाइन्छ । विज्ञानको विकासबाट शासक बनाउदा ठूलाबडाले फाइदा लुटी आम सर्वसाधारणलाई शोषण र दमन गर्नेछन् भन्ने धारणाले यो कथा लेखिएको छ । विज्ञानका विकासले मानवीय भविष्य त्रासपूर्ण र भयावह हुनसक्ने कल्पना गर्दै ती खतराहरूको निवारण गर्नुपर्ने सन्देश यस कथामा छ । अतः यो आधुनिक विज्ञानको विकासलाई नकारात्मक ढङ्गले हेर्ने निराशावादी कथा हो ।

चालिसेको यो कथाले विज्ञान र प्रविधिको उन्नतिलाई भन्दा शासकहरूको राजनैतिक निर्लज्जतालाई बढी ब्यङ्ग्य गरेको छ । यो कथा पढ्दा कथाकार विज्ञानकथा लेखिरहेका छन् कि राजनैतिक कथा लेखिरहेका छन् ? भनी पाठकमा प्रश्न उठ्न सक्छ । कथाकारको मुख्य जोड यहाँ राजनीति बनेको छ । शासकहरू जनतालाई आफ्नो भक्त बनाउन खोज्छन्, उनीहरूलाई सचेत नागरिकको विद्रोहीपन मन पर्दैन भन्ने सन्देश यस कथाले बोकेको छ । जनताको स्वतन्त्रताप्रतिको चाहाना, समान हक अधिकारको चाहना, शासकहरूलाई मन पर्दैन उनीहरूलाई जनताको दाशत्व र स्वामिभक्त मात्र मन पर्छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । यसरी हेर्दा यो कथा एक सफल प्रगतिवादी कथा बनेको छ । प्रगतिवादी दृष्टिले यो कथा जतिकै सफल प्रगतिवादी कथा बनेको छ;

वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि तथा विज्ञानकथाका तत्त्वका आधारमा त्यतिकै सफल विज्ञानकथा पनि बनेको छ ।

अत्याधुनिक समाज व्यवस्थामा पनि शासकहरूले सर्वसाधारण जनतामाथि कसरी निरङ्कुसता लादछन् भन्ने आधुनिक शोषकहरूको नयाँ पनलाई यस कथाले उजागर गरेको छ । जसलाई उत्तरआधुनिक चेतनाको एक लक्षण मान्न सकिन्छ । विज्ञानले शासकहरूलाई गिराउनुको साटो अभिमाथि उठाउने काम गर्नसक्छ भन्ने उत्तरऔपनिवेशिक सोच यस कथामा छ । फ्रेमिड्मा चालु कथाशैलीसँग विचलन गर्छ । यस कथको सुरुदेखि अन्त्यसम्म कथोपकथनद्वारा कथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । जसलाई कथाको शैलीमा भएको उत्तरआधुनिक चेत मान्न सकिन्छ । टेक्नोकल्चरको चित्रण रहेको यस कथामा विकसित संसारका मूल्य भग्नताको चित्रण गरिएको छ जो उत्तरआधुनिक चेत हो । यस कथामा कसैलाई पनि नायक बनाइएको छैन । अतः पात्रगत रूपमा हेर्दा यस कथामा केन्द्र भग्नताको स्थिति छ, जुन उत्तरआधुनिक लेखनको अर्को प्रकृति हो ।

यस कथामा एक वैज्ञानिक डाक्टर, एक शासक, एक सरकारको आज्ञाकारी कार्यकर्ता, एक विद्रोही चेतयुक्त शिक्षक (कैदी) मुख्य पात्रका रूपमा देखापरेका छन् भने दुई सरकारी अधिकारी गौण पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । यी सबै मानव पात्र हुन् । यस कथामा मानव पात्रको मात्र प्रयोग गरिएको छ । कथा कुन समयको हो यहाँ खुलाईएको छैन; तर यो यसै पृथ्वीमा घटित घटना हो । वैज्ञानिक परिवेश भन्दा सामाजिक परिवेशको चित्रण यहाँ बढी गरिएको छ ।

यस कथामा वाह्य वस्तुपरक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । नाटकीय शैलीको प्रयोग गरिएको यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल कथा हो ।

विज्ञानका पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग खासै नभएको यो कथामा रोबोट, टेष्ट ल्याव, मिस्टर, टिचर, वन, टु, श्री जस्ता सामान्य अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग गरिएको छ । टि. वन टि. टु टि. श्री, ई वन, ई टु, जी वन, पी टु जस्ता साङ्केतिक शब्दावली पनि यस कथामा प्रयोग गरिएको छ ।

विज्ञानका विकासहरूको सहयोग लिई शासकहरूले समाजको सिङ्गै अस्तित्वलाई अपाङ्ग बनाउन सक्छन् भन्ने कुरा कथाकारले यहाँ व्यक्त गरेका छन् । शासकहरूले वैज्ञानिक उन्नतिको गलत फाइदा उठाउँदै आम सर्वसाधारणलाई शोषण, दमन र अत्याचार गर्न सक्छन् भन्ने यस कथाको मूल सन्देश हो । वैज्ञानिक र शासकहरू मिले भने तिनीहरूले सर्वसाधारण जनतालाई खत्तम पार्छन् भन्ने सन्देश पनि यस कथामा छ । विज्ञानलाई सही ढङ्गले मात्र उपयोग गर्नुपर्छ, यसको गलत प्रयोग गरी मानव सभ्यता र समाजलाई अस्तित्वहीन पार्नुहुन्न भन्ने उद्देश्यले यो कथा लेखिएको हो ।

४.७.२ विज्ञानको कैदी

विजय चालिसेद्वारा रचित 'विज्ञानको कैदी' विज्ञानकथा २०५८ सालको गोधुली पत्रिकामा प्रकाशित छ । आधुनिक विज्ञानको विकाससँगै मान्छे यन्त्रद्वारा नियन्त्रित भई विज्ञानको कैदी बन्न सक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठाएको छ । विषयवस्तुका हिसावले अवसानका कथाको वर्गमा पर्ने यस कथाले विज्ञानले मानव अस्तित्वमा ल्याइदिन सक्ने खतराहरूको उठान गरेको छ ।

आफ्ना सम्पूर्ण आवश्यकताहरू वैज्ञानिक आविष्कारका प्रविधिले परिपूर्ति गरिदिने आविष्कार नामक व्यक्ति यन्त्र नियन्त्रित भई बाँच्न विवश भएको कथावस्तु यस कथाले बोकेको छ । आफ्ना सम्पूर्ण आवश्यकताहरू परिपूर्ति हुने सुविधासम्पन्न घरमा बसेको आविष्कारका लागि प्रकृतिसँग सोभै सम्पर्क हुनु सम्भव छैन । इन्टरनेटमा आफ्ना बाबु बाजेको जीवन शैली हेरेपछि ऊ त्यसप्रति आकर्षित हुन्छ; तर त्यो युगमा उसका पुर्खाको जीवन शैली फर्काउन असम्भव भएको ऊ आफै महशुस गर्छ । बाबु बाजेको पालाको जस्तै स्वतन्त्र हिड्डुल गर्ने र स्वतन्त्रभएर बाँच्न पाए हुन्थ्यो भन्दै आविष्कार चिन्तित बनेपछि आई कम्प्युटरले उसको मस्तिष्कमा चिन्ता छाड्न निर्देशन पठाउँदै यसो नगरे उसको मस्तिष्कलाई निष्कृय पार्ने चेतावनी दिन्छ । आविष्कारक चिन्तामुक्त हुन सक्दैन र दोस्रो पटक पनि आई कम्प्युटरबाट चेतावनी आउँछ । चिन्तामुक्त हुन खोजे पनि उसले त्यसो गर्न सक्दैन । ऊ आफूलाई कम्प्युटरको दास ठान्छ । सम्पूर्ण यन्त्र, प्रविधि र कम्प्युटरलाई चकनाचुर पारी त्यहाँबाट मुक्तहोउं जस्तो उसलाई लाग्छ; तर त्यहाँबाट उम्कने कुनै उपाय उसले भेट्दैन । ऊ चिन्तामुक्त हुन नसकेपछि यान्त्रिक शून्यतामा पुग्नेक्षण पनि नजिकिँदै जान्छ । ऊ चिन्तामुक्त भएर बाँच्ने प्रयासमा पूर्णतः असफल बनिरहेको र आफूलाई यन्त्रकै नियतिमा छाडिदिएको उल्लेख सँगै कथा समाप्त भएको छ ।

आधुनिक विज्ञानको युगसँगै मान्छेले आफ्ना सम्पूर्ण आवश्यकताको परिपूर्ति कम्प्युटरबाट प्राप्त गर्न सफल हुने कल्पना यस कथामा गरिएको छ । आवश्यकता परिपूर्तिको साथै ईच्छा र चाहना पनि कम्प्युटरबाट नियन्त्रित र निर्देशित भएको चित्रण यहाँ छ । आधुनिक विज्ञानको सुविधा भोग्दै जानेक्रममा मान्छे यान्त्रिक बन्दै जाने र विज्ञान नियन्त्रित भएर बाँच्न विवश हुने मान्यता यस कथाले बोकेको छ । वैज्ञानिक उन्नतिका क्रममा मान्छेले आफ्ना सम्पूर्ण आवश्यकताहरू कम्प्युटर रूपी यन्त्रबाट प्राप्त गर्न सक्ने सम्भावनाको कल्पना गर्न सकिन्छ । विश्वका सम्पूर्ण खबर, आवाज, दृष्य एउटै कोठा भित्र प्राप्त गर्न अहिले पनि मान्छे सफल छ, भने भविष्यमा उसले वस्तु नै प्राप्त गर्न सक्ने कल्पना गर्नु अस्वभाविक होइन । विज्ञानका आधुनिक यन्त्रले अहिले पनि धेरै कुराहरूलाई सुविधायुक्त बनाइदिएरहेको सन्दर्भमा मान्छेका सम्पूर्ण आवश्यकता यन्त्रले कोठैमा परिपूर्ति गरिदिन

सफल नहोला भन्न सकिँदैन । सबै आवश्यकता यन्त्रबाटै परिपूर्ति गर्ने क्रममा मान्छे यान्त्रिक बन्दै जाने र कतिपय आफ्ना स्वभाव गुमाउदै ईच्छा र चाहनालाई यन्त्रकै नियन्त्रणमा राख्नु पर्ने नहोला भन्न सकिँदैन । यो विज्ञान सम्मत सोच हो । मान्छे यान्त्रिक बन्दै जानेक्रममा धेरै चिन्तालिँदा समेत कम्प्युटरले मस्तिष्क निस्कृय पारिदिने कुराको उल्लेख यहाँ छ । यो अतिकाल्पनिक प्रसङ्ग भएपनि विज्ञानसम्मत सोच नै हो ।

यस कथामा मान्छे यान्त्रिक बन्दै जाँदा उसले मानवीय गुण र स्वतन्त्रता गुमाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । मुख्यतया विज्ञान र प्रविधिले मानवीय गुण र स्वभावमा ल्याइदिन सक्ने भौतिक तथा प्राकृतिक खतराहरूलाई यस कथाले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ । मान्छे यान्त्रिक हुँदै जाँदा उसका मानव गुण र व्यवहारमा भएको क्षयीकरणको चित्रण यस कथामा पाइन्छ अतः यो विनासका कथाहरूको वर्गमा पर्ने कथा हो ।

विज्ञान र प्रविधिले मानव समाज र सभ्यतामा ल्याइदिने सामाजिक तथा नैतिक परिणामलाई यस कथाले बढी जोड दिएको छ । मान्छे यान्त्रिक बन्दै जाँदा उसका स्वतन्त्रता खोसिनसक्ने तथा ऊ यन्त्रको कैदी बन्न बाध्य हुने कुराको चित्रण गर्दै त्यसका लागि मानवीय क्रियाकलाप नै जिम्मेवार भएको कुरा कथाकारले दर्शाएका छन् । यस प्रकारका खतराबाट सचेत हुँदै मान्छेलाई स्वतन्त्र भएर बाँच्ने अवसर सधैं सुरक्षित राख्न यस कथाले सचेत गराएको छ । विज्ञानले मानवीय जीवनमा पार्नसक्ने खतराहरू औँलाउँदै आधुनिक विज्ञान तर्फ आलोचना जनाएको यो कथा, सरल विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक विज्ञानले मान्छेलाई यन्त्रको दास अर्थात विज्ञानको कैदी बनाइदिनसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले सङ्केत गरेको छ । आधुनिक विज्ञानका कम्प्युटर जस्ता यन्त्रले सुविधा मात्र होइन मान्छेलाई दासै बनाइदिन सक्ने सम्भावना यस कथाले व्यक्त गरेको छ । आधुनिक विज्ञानका यन्त्रले मान्छेलाई पुऱ्याउने गम्भीर क्षतीको चित्रण पाइने यो कथा निराशावादी विज्ञानकथा हो ।

यस कथामा कथाकारले एउटामात्र पात्रको प्रयोग गरेका छन् । 'आविष्कार' नामको त्यो पात्र नेपाली मानव पात्र हो । यस कथाको घटना क्रमलाई सन् २०१० भनी उल्लेख गरिएको छ । नेपालको राजधानी काठमाडौँको परिवेश चित्रण गरिएको यो कथामा भैतिक तथा 'आविष्कार' को आन्तरिक परिवेशको चित्रण सुन्दर ढङ्गले गरिएको छ ।

आविष्कार (ऊ) पात्र को केन्द्रीयतामा यो कथा रचना गरिएकोले यहाँ आन्तरिक सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग पाइन्छ । यो कथा विवरणात्मक प्रणालीमा रचिएको छ भने भाषालाई चमत्कार पूर्ण बनाएर आलङ्कारिक नबनाई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको एकदमै कम प्रयोग गरिएको छ । इन्टरनेट, ल्याप्टप, चिप्सजस्ता सामान्य वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरू यस कथामा पाइन्छ । स्विच, कम्प्युटर, इन्टरनेट, ल्याप्टप, चिप्स, म्युजियम, वेभसाइट, इ-मार्केट, मेडियानेट, आई-कम्प्युटर, सि.डि. रेकर्ड, मास्टर कम्प्युटर जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दावलीहरूको प्रयोग यहाँ छ ।

मान्छे यान्त्रिक सुख सुविधा भोग्दै जाँदा भविष्यमा ऊ यान्त्रिक बन्दै जाने र यन्त्रको कैदी बनेर बाँच्न विवश हुने छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । मान्छेका मानवीय गुण स्वभावलाई यन्त्रले नियन्त्रित गर्दै जादा मान्छे नै एउटा यन्त्र बन्ने सम्भावनालाई यस कथाले उजागर गरेको छ । मान्छे यन्त्र होइन ऊ चेतनशील र गतिशील प्राणी हो; अतः ऊ सम्पूर्ण भौतिक सुखमात्र होइन आन्तरिक सुखको पनि खोजी गर्ने प्राणी हो भन्ने सन्देश पनि यस कथाले दिएको छ । मानव आविष्कारहरू मानव नियन्त्रित हुनुपर्ने र यन्त्रबाट मान्छे नियन्त्रित हुने स्थिति आउनदिन नहुने कुरालाई पनि यस कथाले जोड दिएको छ ।

४.७.३ प्रलयको तयारीमा

‘प्रलयको तयारीमा’ (२०६१) विजय चालीसेद्वारा रचित एक अर्को उत्कृष्ट विज्ञानकथा हो । २०६१ सालको गोरखापत्रमा प्रकाशित यस कथाले भविष्यमा पृथ्वीमा आउनसक्ने प्रलयलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएको छ । यस्ता प्रलयबाट मानव अस्तित्व जोगाई राख्न एक वैज्ञानिकले गरेको प्रयासलाई यस कथाले चित्रण गरेको छ । पृथ्वीमा कुनै पनि समयमा हिमयुगको प्रलय आउने र त्यस प्रलयबाट मानव अस्तित्वलाई कायम राख्न वैज्ञानिकहरूले टाइम क्याप्सुलको विकास गरी पृथ्वीको भित्री भागमा गई आत्मरक्षा गर्नेछन् भन्ने विषयलाई यस कथाले उठाएको छ ।

समयक्रमसँगै पृथ्वीमा हिमयुग आउने र यहाँ प्रलय मच्चिन सक्ने सम्भावनालाई यस कथाले कथावस्तु बनाएको छ । पृथ्वीमा हिमयुगको आगमन हुने कुरा विभिन्न अध्ययनबाट नेपाली वैज्ञानिक केदारले पत्ता लगाई भविष्यवाणी गरेको कथावस्तु यस कथामा छ । केदारको भविष्यवाणीलाई विकसित देशका वैज्ञानिकहरूले हावामा उडाइदिन्छन् किनभने पृथ्वीमा दिनप्रतिदिन तापक्रम बढ्दै गएकोले हिमयुग होइन पृथ्वी तातेर आगोको गोला बन्ने अनुमान उनीहरूको हुन्छ । पृथ्वीको बढ्दो प्रदूषणले सूर्य र पृथ्वीको बीचमा एक प्रकारको पर्दा लाग्ने र जसबाट सूर्यको किरण र ताप रोकिन गई यहाँ हिमयुगको प्रलय आउने वैज्ञानिक केदारको भनाई छ । वैज्ञानिक केदारको भविष्यवाणीमा अन्य वैज्ञानिकहरू सहमत नभएपछि केदारले पृथ्वीको भित्री चट्टानी भागमा गएर बस्न मिल्ने र मानव अस्तित्वलाई बसो बचाइराख्ने एउटा टाइमक्याप्सुल निर्माणमा जुट्छ । अन्ततः पृथ्वीमा हिमयुगको प्रलय मच्चिन थाल्छ त्यसैबेला केदार टाइमक्याप्सुलको निर्माण गरिसकेको हुन्छ र आफ्ना परिवार

सहित टाइमयाप्सुलमा बसी पृथ्वीको भित्री चट्टानी भागतिर प्रस्थान गर्छ । यसरी हिमयुगबाट मानव अस्तित्व बचाइराख्न टाइमयाप्सुलमा बसी पृथ्वीको गर्भमा टाइमक्याप्सुललाई प्रक्षेपण गरिएको घटनासँगै कथा अन्त्य गरिएको छ ।

यो कथा विशेषतः वैज्ञानिक भविष्यवाणी र वैज्ञानिक आविष्कारसँग सम्बन्धित छ । पृथ्वीको तापक्रम बढिरहेको वर्तमान सन्दर्भमा हिमयुगको जुन कल्पना यहाँ गरिएको छ; त्यो सोचनीय छ । बढ्दो प्रदूषणले पृथ्वीको तापक्रम बढाउदै लैजाने हो वा हिमयुग ल्याउने गरी तापक्रम घटाउने हो; त्यो भविष्यले नै बताउला; तर यी दुईमध्ये एक पक्कै हुन्छ । पृथ्वीमा वर्तमान समयपूर्व हिमयुगको प्रलय मच्चिएको र अनेकन प्राणीहरू लोप भएको वैज्ञानिक अनुसन्धानले पत्ता लगाइसकेको छ । समयचक्र हो कुनै दिन फेरि हिमयुग नै नआउला भन्न सकिँदैन, यो विज्ञानसम्मत सोच हो । त्यस्तै यहाँ कथाकारले प्रयोग गरेको वैज्ञानिक सन्दर्भ प्रविधिको आविष्कारसँग सम्बन्धित छ । मान्छेको अस्तित्व बचाइराख्न पृथ्वीको भित्री चट्टानी भागमा लगेर राख्न सकिने जुन टाइमक्याप्सुलको कल्पना यहाँ गरिएको छ त्यो यस कथामा प्रयोग गरिएको अर्को वैज्ञानिक सन्दर्भ हो । यो सन्दर्भ पनि विज्ञानसम्मत छ किनभने पृथ्वीबाट अन्तरिक्षको अनन्त दुरीसम्म प्रक्षेपण गर्न सकिने रकेट र यानहरूको विकास भइसकेको छ । प्रविधिको विकासले अनन्त उचाइ छुने क्रममा पृथ्वीको चट्टानी भागमा बस्ती बसाउन नसकिएला भन्न सकिँदैन । यहाँ टाइमक्याप्सुल भित्र समय र जीवन स्थिर राख्न सकिने जुन कल्पना कथाकारले गरेका छन् त्यसलाई अवैज्ञानिक भन्न त मिल्दैन; तर यो अतिकल्पना भने पक्कै हो । जेहोस् कथामा विज्ञानलाई स्वैरकल्पनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत नगरी विज्ञानसम्मत र तर्कपूर्ण ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो कथामा प्रयोग गरिएको कथावस्तु अवसानको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छ । पृथ्वीको बढ्दो प्रदूषणले यहाँ प्रलय मच्चिने र सम्पूर्ण जगत विनाश हुनसक्ने सम्भावनालाई देखाउँदै यसको पुनर्निर्माणमा लाखौं करोडौं वर्ष लाग्न सक्ने विषय यहाँ उठाइएको छ । प्राकृतिक प्रलयको कुरालाई उठाइएता पनि त्यस प्रकारको प्रलय निम्ताउनुमा विज्ञानकै उपलब्धीहरूले सहयोगी भूमिका खेलेको कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

चालिसेको प्रलयको तयारीमा कथा एक सफल ठोस विज्ञानकथा हो । यसले विज्ञानको ज्ञान र उपकरणलाई जोड दिएको छ । यसले हिमयुग आउन सक्ने भविष्यवाणी गर्दै त्यसका कारणहरूलाई पनि कथाकारले वैज्ञानिक ढङ्गले यहाँ पुष्टि गर्न खोजेका छन् । हिमयुगबाट बच्न सकिने उपाय र टाइमक्याप्सुल निर्माण र त्यसको प्रक्षेपणको विवरण यस कथामा छ जुन विज्ञानको प्रविधिसँग सम्बन्धित छ । वैज्ञानिक इन्जिनियर केदारको टाइमक्याप्सुल निर्माण र त्यसको प्रक्षेपणलाई कथाकारले

अनौठो ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । हुनतः टाइमक्याप्सुलको वैज्ञानिक सत्यता के कति छ ? भन्न सकिँदैन त्यो भविष्यकै गर्भमा होला; तर विवरण यथासक्य वैज्ञानिक ढङ्गले दिन खोजिएको छ । यसै कारण यो एक ठोस विज्ञानकथा हो ।

यस कथाले वैज्ञानिक उन्नति र प्रगतिप्रति सकारात्मक धारणा राखेको छ । समयक्रम र उन्नतिका नकारात्मक प्रभावले पृथ्वीमा प्रलय आए पनि त्यस अगाडि नै वैज्ञानिकहरू समाधानका कुरा पत्ता लगाई मानव अस्तित्वको रक्षा गर्न सफल हुनेमा कथाकार विश्वस्त छन् । अन्त्यमा टाइमक्याप्सुल प्रक्षेपणसँगै कथा टुङ्गिए तापनि त्यसको सफल प्रस्थानले ती मानवले भविष्यमा नयाँ सृष्टि बचाइ राख्ने सम्भावनालाई देखाउछ । विज्ञानका केही नकारात्मक पक्षको आलोचना कथाभित्र सामान्य रूपमा देखिए तापनि मुख्यतयाः विज्ञानको उन्नतिमा कथाकार आशावादी छन् ।

यस कथाको मुख्य पात्र केदार हो । ऊ वैज्ञानिक हो । पृथ्वीमा हिमयुग सुरुहुने भविष्यवाणी गर्नुका साथै त्यसबाट मानव अस्तित्व रक्षाका लागि उसले टाइमक्याप्सुल बनाउने कार्य गर्छ । यस कथामा अन्य वैज्ञानिक र केदारका परिवार गौण पात्रका रूपमा रहेका छन् । यो कथाको परिवेश हेर्दा समय यसमा नतोकिएको भए पनि भविष्यमा आउन सक्ने हिमयुगको सुरुवातको समयको कल्पना यस कथामा छ । यो घटना पृथ्वीमै घटेको घटना हो । वैज्ञानिक प्रविधियुक्त वातावरण र प्राकृतिक सौन्दर्यको चर्चा रहेको यस कथामा नेपाली पात्र नेपाली परिवेशको चित्रण रहेको छ ।

यस कथामा केदार पात्र खडा गरी उसको संवेगात्मक स्थिति र उसले भोगेका घटना र गरेका कार्यमा कथा हिडाइएको छ । केदार 'ऊ' पात्रको केन्द्रीयतामा रचित यस कथामा वाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग छ । विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग यस कथामा छ । सम्पूर्ण कृयाव्यापारको विवरण यहाँ कथाकारले आफैँ दिएका छन् । संवादको खासै प्रयोग नगरिएको यो कथा आलङ्कारिक नभई सरल ढङ्गको कथा हो ।

यस कथामा रासायनिक प्रतिक्रिया, विकिरण, प्रदूषण, वाष्पप्रकृया, हरितगृह प्रभाव, अधिक परावैगनी विकिरण, उत्खनन, प्रक्षेपण, रासायनिक पर्दा, परमाणु बम, विस्फोट, टाइमक्याप्सुल, जस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरू प्रयोग भएका छन् भने क्याप्सूल, अक्सिजन, रकेट, टाइमक्याप्सुलजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग छ । साँच्चै भन्ने हो भने अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग यस कथामा एकदमै कम छ । आवश्यकताअनुसार केही अङ्ग्रेजी स्रोतका नेपाली शब्दको प्रयोग मात्र यहाँ गरिएको छ ।

बढ्दो प्रदूषणले पृथ्वी विनाश तर्फ धकेलिएको र भविष्यमा यहाँ महाविनाश फैलन सक्ने भएकाले त्यसबाट बँच्न वर्तमानबाटै पहल गर्न आवश्यक भएको सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ ।

चाहे पृथ्वी तात्दै गएर तातो वाफको गोला बनोस्, चाहे हिम युग नै फैलिएर हिउँ हिउँकै गोला बनोस् मानव अस्तित्व रक्षाका लागि आजैबाट पहल सुरु हुनुपर्छ भन्दै त्यस्ता पहल विज्ञानबाट मात्रै सम्भव हुने कुरा यहाँ कथाकारले बताएका छन । विकसित राष्ट्रका वैज्ञानिकहरूले विकासोन्मुख मुलुकका वैज्ञानिकहरूले प्रतिपादन गरेका वैज्ञानिक सिद्धान्त र मान्यतालाई हेय दृष्टिले हेर्ने वतर्मानको यथार्थतालाई कथाकारले तीव्र व्यङ्ग्य पनि गरेका छन् । कुनैपनि मुलुक विकसित होस् या नहोस् त्यहाँ भएका वैज्ञानिक उन्नति र आविष्कार विश्वकै हो । विज्ञानको उन्नति राष्ट्रको उन्नतिको आधार सफल र असफल ठहर्दैन । यसले प्रतिपादित सिद्धान्त र अध्ययन अनुसन्धानलाई मुख्य आधार मान्दछ भन्ने सन्देश पनि यस कथाले दिएको छ । यदि वैज्ञानिक उन्नतिमा नेपाल अगाडि लम्कदै गयो भने भविष्यमा विश्वले नै पत्ता लगाउन नसकेका कुरा नेपालले पत्ता लगाउन सक्छ र मानव अस्तित्वको संरक्षणमा नेपालीले नै देन दिनसक्छ भन्ने सन्देश पनि यस कथामा रहेको छ ।

४.८ अमोद भट्टराई (अमोददेव भट्टराई) (२०२२)

विक्रम संवत् २०२२ साल मार्ग २८ गते काठमाडौंमा जन्मेका कथाकार अमोद भट्टराई नेपाली कथा साहित्यका क्षेत्रमा चालिसका दशकमा देखापरेका एक प्रतिभाशाली युवा कथाकार हुन । २०३८ मा प्रकाशित स्कुलको मुखपत्र कलानिधी (waxing moon) मा छापिएको 'अनि रगतको फाल्सा फाल्सा.....' शीर्षकको कविताबाट उनले साहित्यिक यात्रा थालनी गरेका हुन् । २०४० पौषको मधुपर्कमा प्रकाशित 'टाँक' शीर्षकको कथा नै उनको सर्वप्रथम प्रकाशित कथा हो (गौतमः हस्ताक्षर; २०४७: १०) । मुख्यतया: कथाकारका रूपमा परिचित भट्टराईले थुप्रै पत्र पत्रिका सम्पादन गर्ने कार्य गर्नुका साथै केही पुस्तक पनि सम्पादन गरेका छन् । यसका साथै खोजमूलक लेखकका रूपमा पनि उनी परिचित छन् । भट्टराईका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरूमा वासुदेव भट्टराईः स्मृति ग्रन्थ (२०४५, सङ्कलन/सम्पादन), हस्ताक्षर (२०४७ कथासङ्ग्रह) , मसित पनि दुख्ने घाउ छ (२०५२ कथासङ्ग्रह), छातिमा टाप राखेर (२०६१, कथासङ्ग्रह), र खोज र टिप्पणी (२०५१, शोध खोजमूलक लेखहरूको सङ्कालो) मुख्य छन् ।

तीनओटा कथा सङ्ग्रहमा भण्डै चार दर्जन कथाहरू प्रकाशित गरेका कथाकार अमोद भट्टराईले हालसम्म दुईओटा विज्ञानकथा प्रकाशित गरेका छन् । हस्ताक्षर (२०४७) मा सङ्ग्रहित 'सृजना र दृष्टि' उनको प्रथम विज्ञानकथा हो । त्यसैगरी भावन मा प्रकाशित 'औलाको आँखा र साँग्रिलाको खोजी' उनको अर्को विज्ञानकथा हो जो उनकै दोस्रो कथासङ्ग्रह म सित पनि दुख्ने घाउ छ (२०५२) मा सङ्ग्रहित छ ।

४.८.१ सिर्जना र दृष्टि

‘सिर्जना र दृष्टि’ कथाकार अमोद भट्टराईको पहिलो विज्ञानकथा हो जो उनकै हस्ताक्षर (२०४७) मा सङ्ग्रहित छ । यान्त्रिक विज्ञानमा आधारित यो कथाले मान्छेको विवाह रोबोटसँग हुनसक्ने एक वैकल्पिक खोजी प्रस्तुत गरेको छ । धन, बुद्धि र बल हुँदाहुँदै पनि रूपका कारण विवाह हुन नसकेकी एक स्त्री रञ्जुको विवाह रोबोटसँग भएको कथावस्तु यस कथामा छ । मान्छेका विवाहजस्ता समस्याको हल पनि वैज्ञानिक आविष्कारले गरिदिने भयो भन्ने कुरो यस कथामा पाइन्छ (गौतमः हस्ताक्षर; २०४७: १५) । सामाजिक तथा वैयक्तिक समस्याको वैज्ञानिक तथा प्राविधिक समाधान यस कथामा रहेको छ ।

जापानी वैज्ञानिक कात्सुही सुजुकीले आविष्कार गरेको ‘कोठा’ र त्यसले गर्ने समस्याका समाधानहरूको विषयवस्तुमा यो कथा आधारित छ । यो आविष्कारपछि अत्यन्तै रहस्यमय मृत्यु कात्सुहीले वरण गरेका थिए । उनको मृत्युपछि पनि त्यो कोठाले कुनै पनि समस्याको समाधान गर्न भने छोडेको थिएन । यस्तै क्रममा एक दिन एक नेपाली महिलाले त्यो कोठा समक्ष आफ्नो समस्या राख्ने अवसर पाउँछिन । धन, बुद्धि र बल हुँदाहुँदै पनि रूपका कारण आफ्नो विवाह हुन नसकेको समस्या त्यस कोठा समक्ष राखेपछि उनको समस्या समाधान गरिने; तर त्यस वरसँग विहे गर्नेपर्ने सर्त कोठाले रञ्जुसँग राख्छ । सर्त स्वीकार गरेपछि एउटा भीमकाय रोबोट आएर रञ्जुलाई सिन्दूर हाल्दै विवाह गर्छ र कोठा भित्र पसी ढोका थुन्छ । यो सबै दृष्य हेरिरहेका व्यक्तिहरूले आश्चर्य मान्दै ढोका ठटाउन थालेपछि मेसिन कोठा ठूलो आवाजका साथ एक्कासी आकाशतिर आकासिन्छ । यो घटनाबाट सम्पूर्ण मान्छेहरू अवाक् बनेको तथा वैज्ञानिकहरू चिन्तित बनेको दृष्यसँगै कथा अन्त्य गरिएको छ ।

विवाह हुन नसकेको कुनै एक युवतीको रोबोटसँग विवाह भएको चर्चा यस कथामा छ । मानव र यन्त्र मानवबीचको वैवाहिक सम्बन्ध यस कथाको पहिलो वैज्ञानिक प्रसङ्ग हो । मानव र मानव निर्मित यन्त्रको एक विकसित रूप यन्त्रमानवबीचको वैवाहिक सम्बन्ध भविष्यका दिनमा हुनसक्ने सम्भाव्यता प्रशस्त छन् । यौन सुखका निमित्त कृत्रिम साधनहरूको विकास भईरहेका सन्दर्भ र मानव जत्तिकै रोबोटमा क्षमता विकास गराउँदै गएको सन्दर्भमा मानव र रोबोटबीच वैवाहिक सम्बन्धको विकास भविष्यमा हुनसक्ने सम्भावनाको कल्पना गर्न सकिन्छ । विभिन्न कारणले विवाह हुन नसकेका व्यक्तिहरूको समस्या बुझी उनीहरूको इच्छा र चाहाना बमोजिम रोबोटहरू उत्पादन गरी वैवाहिक सम्बन्धको विकास गर्न भविष्यमा विज्ञान सफल हुनसक्ने सम्भावना छ नै । आजको आधुनिक वैज्ञानिक विकासको युगमा यान्त्रिक यौन सुख र दैनिक जीवनको निरन्तरतामा विकसित रोबोटहरू मान्छेका सहयात्री हुनसक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिदैन यो वैज्ञानिक सोच हो; तर

यसबाट मान्छेले पाउने सुख र सन्तुष्टिप्रति भने प्रश्न उठाउन सकिन्छ । यसैगरी वैज्ञानिक कात्सुहीको सुजुकीको अपूर्व मेसिन 'कोठा' यस कथाको अर्को वैज्ञानिक प्रसङ्ग हो । १०' X १०' को एउटा ठूलो कोठा जस्तो मेसिन र त्यसभित्र रहेका रोबोटका साथै तिनीहरूले गर्ने गरेका सम्पूर्ण मानवहरूको समस्या समाधान आश्चर्य लाग्दा प्रसङ्ग हुन; तर वैज्ञानिक प्रविधिका विकासमा रोबोटहरू यति सक्षम नहोलान भन्न सकिन्न । विज्ञानकथाका सन्दर्भमा यस्ता कल्पना गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रयोग गरिएका कल्पना विज्ञानसम्मत नै छन् किनकि आश्चर्य लाग्दा रोबोटका विकास गर्न वर्तमान वैज्ञानिकहरू सक्षम भइसकेका छन् ।

यस कथाको कथावस्तु अवसानको कथाका कथावस्तुमा आधारित छ । मानव गुणमा हुँदैगएको क्षयीकरणको चित्रण यस कथामा पाइन्छ । प्रणय सुख, प्रेम र व्यवहारिक सहयोग प्रदान गर्ने पतिको भूमिका जब यन्त्रले निर्वाह गर्न थाल्छ तब मानव जातिको स्थिति कस्तो होला ? कथामा यस्तो प्रश्न उठाउने ठाउँ राखिएको छ । रोबोटको विकाससँगै पति नपाएका स्त्रीहरू पति पाउलान् र पत्नी नपाएका पुरुषहरू पत्नी पाउलान् । रोबोट यी कार्यमा सहयोगी भएपनि यसबाट मानव सभ्यता, मानवीय अस्तित्व क्षयीकरण हुने भएकाले यो कथा अवसानको कथाको वर्गमा पर्छ । वैज्ञानिक कात्सुहीको सुजुकीको रहस्यमय मृत्यु, यन्त्र 'कोठा' को विवाह गर्नेपनि निरङ्कुश सर्त, रञ्जुको जवर्जस्ती विवाह र यन्त्र कोठाको आकाशतिरको पतनले यसलाई अवसानको कथाको वर्गमा पुऱ्याउछ। मुख्यतया: यान्त्रिक जीवन पद्धतिले मानव जीवनमा ल्याउने सुविधा र त्यसबाट मानव जातिमा पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई यस कथाले उजागर गर्न खोजेको छ ।

आमोद भट्टराईको यो कथा सरल विज्ञानकथा हो । वैज्ञानिक विवरण तथा विज्ञानका ज्ञान र उपकरणलाई भन्दा यहाँ मानवीय कृयाकलाप र जिम्मेवारीलाई बढी जोड दिइएको छ । प्रणय, प्रेम र व्यवहारिक सहयोगका लागि गरिने विवाहजस्ता कुरा यन्त्रबाट मान्छेले परिपूर्ति गर्न थाल्यो भने समाज कस्तो होला ? यो कथाको गर्भमा यस्तै प्रश्न लुकेको छ । यहाँ विज्ञानको सामाजिक र नैतिक परिणाममा बढी ध्यान दिइएको छ । वैज्ञानिक आविष्कार र प्रविधिको व्याख्या गर्नुभन्दा ती आविष्कारको मानवीय उपभोग र त्यसका सम्भाव्यतालाई यस कथाले जोड दिइएको छ । अतः यो कथा ठोस विज्ञानकथा नभई सरल विज्ञानकथा हो ।

सर्सती हेर्दा यो कथा वैज्ञानिक उन्नतिप्रति सकारात्मक देखिए पनि वैज्ञानिक प्राविधिक जीवनको नकारात्मक पक्षलाई यहाँ उठान गर्न खोजेको छ । विभिन्न कारणले पति / पत्नी पाउन नसकेकाहरूले वैज्ञानिक उन्नतिबाट त्यसको परिपूर्ति गर्न सक्षम हुनेछन् भन्ने कुरामा कथाकार यहाँ सकारात्मक देखिए पनि कथाकारको मुख्य लक्ष्य भने त्यो होइन । यहाँ कथाकारले दिन खोजेको मुख्य

कुरा यदि मान्छेले सबैप्रकारका समस्याको यान्त्रिक समाधान खोज्दै गयो भने उसले भोग्ने जीवन कस्तो होला ? भन्ने चित्रण गर्नु हो । कथाकार यहाँ रोबोट र रञ्जुको विवाहमा सकारात्मक छैनन् किनभने उनले विवाहपछिको संसारको सुखद चित्रण नगरी आतङ्क र भयावहमय वातावरणको चित्रण गरेका छन् । यो कथा एक समस्या विज्ञानकथाका रूपमा पनि प्रस्तुत छ ।

आमोद भट्टराईको यो कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चेत पाइन्छ । यस कथामा मानव मूल्य र मान्यतामा आएको विखण्डनको चित्रण छ । मान्छेको विवाह यन्त्रसँग गराइनुले मानव मूल्य परिवर्तनको सङ्केत गर्छ । बल, बुद्धि र धन भन्दा पनि सुन्दरताको मूल्याङ्कनलाई समाजले प्राथमिकता दिँदा विवाह जस्तो मानवीय सम्बन्धबाट वन्चित युवती आफ्नो समस्या मानवलाई सुनाउन नसकी यन्त्रलाई सुनाउन बाध्य हुन्छन्; जो मानव मूल्य विखण्डनको अर्को उदाहरण हो । प्राविधिक संस्कृति (**technoculture**) ले विश्व समुदाय भूमण्डलीकरण (**globalization**) भएको संस्कृतिको चित्रण यस कथामा छ; जो उत्तरआधुनिकताकै लक्षण हो ।

यस कथाकी मुख्य पात्र रञ्जु हो । वैज्ञानिक कात्सुहीको सुजुकी र रोबोट(लोग्ने) यस कथाका सहायक पात्र हुन् भने, पत्रकार र अन्य वैज्ञानिक रोबोटहरू यस कथाका गौण पात्र हुन् । रञ्जु, कात्सुही सुजुकी, पत्रकारहरू र वैज्ञानिकहरू मानव पात्र हुन् भने लोग्ने रोबोट र वैज्ञानिक रोबोटहरू यन्त्र पात्र हुन् । रञ्जु नेपाली पात्र हो भने अन्य बाँकी सबै विदेशी पात्र हुन् । स्पष्ट समय नतोकिएको यो कथा भविष्यमा घट्न सक्ने घटनामा आधारित छ । कथामा घटित घटना सबै जापानको गालालुल भन्ने ठाँउका हुन् । वैज्ञानिक प्राविधिक वातावरणको चित्रण यस कथामा छ ।

यो कथा नेपाली पात्र रञ्जुको केन्द्रीयतामा अधि बढेको छ । तृतीय पुरूष रञ्जु पात्रको केन्द्रीयतामा कथा रचना भएकोले यहाँ वाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग छ । विवरणात्मक प्रणालीमा लेखिएको यो कथामा छोटो र आकर्षक संवादहरूको प्रयोग गरिएको छ । विशेषतः यो सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको कथा हो ।

यस कथामा मेसिन, स्पिकर, लाउडस्पिकर, फोटोग्राफर, बायोडाटाजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग गरिए तापनि वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्द भने खासै छैनन् ।

मानवीय आवश्यकता र वैज्ञानिक उन्नतिका क्रममा मान्छेका विवाहजस्ता समस्या भौलिका दिनमा वैज्ञानिक आविष्कारले परिपूर्ति गरिदिने स्थिति खडा हुनसक्ने सम्भावनाप्रति कथाले सङ्केत गरेको छ । मानवीय इच्छा, आवश्यकता र समस्याअनुसार वैज्ञानिक आविष्कार र यन्त्रमय संसारको विकास गरिँदै जाँदा मानवीय मूल्य र मान्यतामा आउन सक्ने परिवर्तनलाई यस कथाले चित्रण गरेको

छ । मान्छेले सबैप्रकारका समस्याहरूको यान्त्रिक समाधान खोज्दै जाँदा लोग्ने स्वास्नीका वैवाहिक समस्यामा पनि यान्त्रिक समाधान नै खोज्यो भने स्थिति कस्तो होला ? भन्ने प्रश्न उठान गर्नु नै यहाँ कथाकारको मुख्य उद्देश्य देखिन्छ ।

४.८.२. औंलाको आँखा र साँग्रिलाको खोजी

‘औंलाको आँखा र साँग्रिलाको खोजी’ कथाकार आमोद भट्टराईको दोस्रो विज्ञानकथा हो । विदेश यात्राको विषय उठाइएको यस कथामा अन्य ग्रहीय जीव (रेड) पृथ्वीमा आई आफ्नो ग्रहको वैज्ञानिक उन्नतिबारे चर्चा गरेको विषयवस्तु उठाइएको छ । मानव जाति भन्दा विकसित, चेतनशील र विवेकशील प्राणी अन्य ग्रहमा हुनसक्ने सम्भावनालाई यस कथाले उठाएको छ । उडन्तस्तरीको कथा जस्तो लाग्ने यो कथा उडन्तस्तरीलाई मिथक बनाई वैज्ञानिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको कथा हो ।

जापानको टोकियोमा भएको मानव उद्भव विषयक संगोष्ठीमा भाग लिन गएको नेपाली ‘म’ (आचार्य) पात्रले जापान बँसाइको अन्तिम रात भोगेको घटनालाई यहाँ कथावस्तु बनाइएको छ । होटलमा सुतिरहेको आचार्यलाई पिक्तुरिया नामक ग्रहको रेडले बोलाउँछ र निदाइरहेको आचार्य व्युभिन्छ । भस्किएको आचार्यले तपाईं को ? भनी प्रश्न गर्दा रेडले वत्ती बाल्न आग्रह गर्छ । वत्ती बाल्दा आचार्यले मान्छे कै जस्तै अङ्ग भएको र टाउकोमा पचास ओटा जति एरियल भएको एकप्रकारको टोपी पहिरिएको तथा दाइने हातको चोर औंलामा एकप्रकारको आँखा भएको अनौठो जीव देख्छ । आफ्नो परिचय रेडले दिएपछि उसले पृथ्वीको मानव जातिले गरेको विकास र आफ्नो ग्रहमा भएका विकासको तुलना गर्दै त्यसको चर्चा आचार्यलाई सुनाउँछ । उसले आचार्यको देशमा कोही बूढो नहुने र कोही रोगी नहुने साँग्रिला भएको तर त्यसको प्रयाप्त अध्ययन गर्न बाँकी रहेको चर्चा गर्छ । यसैक्रममा रेडले आचार्यलाई मनको शुद्धता जाँच्ने चस्मा दिन्छ र आफू साँग्रिलाको अध्ययन गर्न आउने बचन दिँदै विदा हुन्छ । बार्दलीमा रहेको कछुवा आकारको यन्त्रमा बसी रेड आकासिएको तथा आचार्य अनेकन कुरा खेलाउँदै सुतेको चर्चासँगै कथा समाप्त भएको छ ।

विशेषतः यो कथा अन्यग्रहीय जीवको वैज्ञानिक विकासमा केन्द्रित छ । पृथ्वीको सर्वश्रेष्ठ प्राणीका रूपमा परिचित मानवभन्दा धेरै वैज्ञानिक उन्नति गर्न सफल र अत्यन्त चेतनशील तथा विवेकशील प्राणीहरू ब्रम्हण्डका अन्य ग्रहमा विकसित भइसकेका हुनसक्ने सम्भावनाप्रति यस कथाले सङ्केत गरेको छ । अन्य ग्रहमा विकसित ती जीव भविष्यमा पृथ्वीका मानवसँग सम्बन्ध स्थापित गर्न आउन सक्नेछन् भन्ने मान्यता यहाँ कथाकारले राखेका छन् । ब्रमाण्डका अन्यग्रहमा जीवहरूको अस्तित्वको खोजी जारीरहेको वर्तमान सन्दर्भमा, अन्य ग्रहका जीव भविष्यमा आफै पृथ्वीमा आएर आफ्ना वैज्ञानिक उन्नति र प्रगतिका कुरा नबताउलान् भन्न सकिन्न । यहाँ कथाकारले पृथ्वीवासी

वैज्ञानिकहरूले अन्यग्रहका जीवबारे पत्ता लगाएको घटना नबनाई अन्य ग्रहको जीव आफै पृथ्वीका मानिसको सम्पर्कमा आएको देखाएका छन् । यस कुराले एकातिर उडन्तस्तरीका कथाबाट कथाकार प्रभावित देखिन्छन् भने अर्कोतिर यस भित्र प्रयोग गरिएको वैज्ञानिक तर्क र तथ्यले कथाकार अन्य ग्रहमा मानव जातिको भन्दा अझ विकसित प्राणी हुनसक्ने सम्भावनाप्रति आशावादी देखिन्छन् । मुख्यतया: उडन्तस्तरीबाट प्रभावित विज्ञानकथाका रूपमा यसलाई हेर्न सकिन्छ । यसको मूल विषय वस्तु वैज्ञानिक तर्क, तथ्य र सिद्धान्तको कसीमा जाँच्दा विज्ञानकथाका लागि उपयुक्त छ । कथामा उल्लेखित औंलाको आँखा, मनको शुद्धता हेर्ने चस्मा, अर्काको डर हटाउने रेडको प्रकाश जस्ता कतिपय प्रसङ्ग यहाँ अतिकाल्पनिक प्रस्तुतिका रूपमा देखापरेका छन् ।

विषयवस्तुका हिसाबले यो ग्रहीय रोमान्सको कथा हो । कुनै अन्यग्रहको जीव पृथ्वीमा आई आफ्नो ग्रहको उन्नति र सभ्यताको जानकारी दिएको कथावस्तु यहाँ समेटिएको छ । धेरैजसो विज्ञानकथाहरूमा मान्छेले नै अन्य ग्रहमा यात्रा गर्दा यस्ताप्रकारका जीव र प्राणीसँग भेट भएको चर्चा गरेका हुन्छन्; तर यहाँ कथाकारले अन्य ग्रहको प्राणी स्वयम् पृथ्वीमा आएको घटना उल्लेख गरेका छन् । मानव जातिले अन्य ग्रहमा गरेको साहसिक यात्राको साटो अन्य ग्रहको प्राणीले पृथ्वीमा गरेको साहसिक यात्राको वर्णन गरे पनि यो कथा पिक्चुरिया र पृथ्वी दुई ग्रहबीचको सम्बन्धमा केन्द्रित रहनुले ग्रहीय रोमान्स विज्ञानकथाको वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

यो कथा ठोस स्वभाव भएको विज्ञानकथा नभई सरल विज्ञानकथा हो । वैज्ञानिक ज्ञान, विवरण, सिद्धान्त र वैज्ञानिक उपकरणको व्याख्या विश्लेषण गर्नु भन्दा यदि मानव भन्दा उच्च स्तरको प्राणी यस ब्रह्माण्डको कुनै ग्रहमा भएको भए त्यसको प्रभाव पृथ्वीमा कस्तो पर्ला ? भन्ने सामाजिक प्रश्न यहाँ उठाइएको छ । मानव भन्दा अझ स्तरीय प्राणीले पृथ्वीसम्म सम्पर्क स्थापित गरेपछि मानवीय भविष्य कस्तो होला ? भन्ने प्रश्न यस कथाले खडा गरेको छ । अन्य ग्रहको प्राणी र पृथ्वीको मानव जातिका सामाजिक र नैतिक पक्षलाई पनि यस कथाले उठान गरेकोले यो सरल विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक विज्ञान र वैज्ञानिक उन्नतिप्रति कथाकार नकारात्मक नभई सकारात्मक नै छन् । पृथ्वीमा हालका मान्छेले गरेको वैज्ञानिक उन्नति अझै प्रयाप्त नभएको र यो खालि प्रचारमुखी मात्र भएकोमा कथाकार चिन्तित छन् । अन्य ग्रहका प्राणीले हाम्रो भन्दा बढी वैज्ञानिक उन्नति गरेको हुनसक्ने सम्भावनाप्रति सचेत गराउँदै मानव जातिलाई थप वैज्ञानिक उन्नति तर्फ बढ्न घुमाउरो ढङ्गले सचेत गराएका छन् । अतः यो वैज्ञानिक उन्नति तर्फ सकारात्मक धारणा राख्ने आशावादी विज्ञानकथा हो ।

मान्छेले ब्रह्माण्डकै सर्वश्रेष्ठ प्राणी आफूलाई मान्नु र पृथ्वी नै वैज्ञानिक विकास र उन्नतिको केन्द्र मानिँदै आएको वर्तमान सन्दर्भमा मानवभन्दा अझ विकसित प्राणी ब्रह्माण्डमा हुनसक्ने सम्भावनालाई कथाकारले यहाँ उठान गरी मानवको एकत्ववादको विरोध गरेका छन् । यो नयाँ सम्भावनाको प्रतिस्थापना गरेर कथाकारले उत्तरआधुनिक चेत कथामा राखेका छन् । पृथ्वीको एकत्ववाद र केन्द्रीयता भङ्ग गर्दै नयाँ वैकल्पिक सम्भावनाको सङ्केत कथाले गर्नुमा पनि उत्तरआधुनिकताको प्रभाव झल्किन्छ । उदन्तस्तरीका कथामा पाइने चरित्रलाई आधुनिक विज्ञानका दृष्टिले हेरी नयाँ मूल्य स्थापित गर्नुका साथै रेड चरित्र निर्माण गरी अनेकन अतिकाल्पनिक मिथकीय घटनाको चर्चा कथामा गर्नुले पनि कथालाई उत्तरआधुनिक कथा तर्फ डोराएको छ । परम्परित मान्यताको विरोध, प्राविधिक संस्कृति (Technoculture) को चर्चा, अतिकाल्पनिकता र हाइपररियालिटीको चित्रण यो कथामा पाइने उत्तरआधुनिक चेतका केही सूचक हुन ।

यस कथाको मुख्य पात्र 'म' पात्र (आचार्य) र रेड हुन् । आचार्य यस कथाको नेपाली मानव पात्र हो भने रेड अन्तर्गृहीय पात्र हो । समयको स्पष्ट उल्लेख नभए पनि यो कथा भविष्यमा घटित हुनसक्ने सम्भावित समयको घटना हो । यो कथाका घटना जापानको राजधानी टोकियोमा घटित भएको देखाइएको छ ।

'म' पात्र (आचार्य) को केन्द्रीयतामा कथा हिडाइएको हुँदा यो कथा आन्तरिक दृष्टिबिन्दु भएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग गरी रचना गरिएको यो कथामा छोटो र आकर्षक संवादको प्रयोग गरिएको छ । यो कथा पनि सरल ढङ्गको कथानै हो ।

कथामा खासै वैज्ञानिक पारिभाषिक र अङ्ग्रेजी शब्दावली छैनन् । वैज्ञानिक घटनावली र प्राविधिक वस्तुका चर्चा यहाँ कथाकारले वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीबाट नगरी तिनको विश्लेषणबाट सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । जसले गर्दा पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग कथामा भएको छैन ।

मान्छेले अभै वैज्ञानिक उन्नतिमा गर्व गर्नेबेला भइनसकेको र उसले थप वैज्ञानिक उन्नति तर्फ कृयाशील रहनुपर्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । मानव जाति भन्दा अझ बढी वैज्ञानिक उन्नति गरेका प्राणीहरू अन्य ग्रहमा हुन सक्ने भएकाले मान्छे प्रचारात्मक भन्दा कर्मप्रति बढी दृढ भई वैज्ञानिक उन्नतिमा लाग्नुपर्ने सन्देश यस कथामा छ । काम भन्दा बढी प्रचार चाहने मान्छेका कार्यप्रति कथाकारले व्यङ्ग्य गर्दै अन्य ग्रहमा हुनसक्ने सचेत प्राणीप्रति सदैव चनाखो रही मानव जातिलाई आधुनिक उन्नति तर्फ लाग्न आग्रह गरेका छन् । थप वैज्ञानिक उन्नतिले नै मान्छेलाई अझ सुरक्षित राख्नसक्ने भाव यस कथाको छ ।

४.९. रमेश खनाल (२००५)

विक्रम संवत् २००५ साल माघ ५ गते सुनसरीमा जन्मेका रमेश खनालले २०२१ सालको दोभान पत्रिकामा 'संसार' शीर्षकको कविता प्रकाशन गरी आफ्नो साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेका हुन् । कविता, कथा, जीवनी क्षेत्रमा कलम चलाउँदै आएका खनालले रेडियो कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन गरेको पाइन्छ । उनको मुख्य कलात्मक रुचि भने चित्रकलामा छ । उपेक्षित पक्षहरूलाई जीवनको एक सम्भौता (कवितासङ्ग्रह, २०३८), म घाममा पानी पानी हुन्छु (कवितासङ्ग्रह, २०४०) तथा वयोबृद्ध कलाकार चन्द्रमान सिं मास्केको जीवनी (२०४०) खनालका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू हुन् । उनको एक मुठी माटो कथासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख छ ।

पत्र पत्रिकामा थुप्रै कथाहरू प्रकाशन गरिसकेका रमेश खनाल मुख्यतः समसामयिक कथाधाराका कथाकार हुन् । स्वैरकाल्पनिक कथाहरू रचामा बढी चाख दिने खनालको हालसम्म एउटा मात्र विज्ञानकथा प्रकाशित छ । वि. सं. २०४८ को मधुपर्कमा प्रकाशित 'रोबोटको मानवीय अस्तित्व' उनको प्रकाशित विज्ञानकथा हो । यो कथा आधुनिक विज्ञानले प्रतिपादन गरेको रोबोट (यन्त्रमानव) का विषयमा लेखिएको छ । 'उनीहरू कसरी खिइए' 'कम्प्युटरको अस्तित्व' लगायत कतिपय कथा विज्ञानकथा जस्ता लागे पनि यी विज्ञानकथा होइनन् ।

४.९.१. रोबोटको मानवीय अस्तित्व

'रोबोटको मानवीय अस्तित्व' कथाकार रमेश खनालद्वारा रचिएको २०४८ को मधुपर्क पत्रिकामा प्रकाशित एक विज्ञानकथा हो । रोबोट (यन्त्रमानव) का विषयमा लेखिएको यो कथामा रोबोटले मान्छे जस्तै सम्पूर्ण कार्य गर्न सक्ने भएपनि उसको अस्तित्व मानवको हातमा भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । रोबोट मान्छेभन्दा बढी क्षमतावान हुन सक्छ; तर उसको अस्तित्व मानवद्वारा नियन्त्रित छ, भन्दै मानव नियन्त्रण भन्दा बाहिर रोबोट गएमा त्यसले मानवलाई नष्ट गरिदिनसक्ने सम्भावना यस कथाले देखाएको छ । विज्ञानकथाको सफल अन्तर्दृष्टि भने यस कथामा छैन ।

होटल डे ला अन्नपूर्णमा आयोजित रोबोटहरूको पार्टीमा घटेका घटनालाई यस कथाले कथावस्तु बनाएको छ । त्यस पार्टीमा समाजका ठूलाठूला मान्यजनहरूको उपस्थिती हुन्छ । ती सबैलाई रोबोटहरूले सम्मान गर्छन् । त्यस पार्टीमा बोल्दै रोबोट ठूल्दाईले रोबोटहरूको छुट्टै बस्ती हुनुपर्ने कुरा उठाउँदै यसै विषयमा प्रधानमन्त्रीसँग भेट गर्न लागेको जानकारी गराउँछ । त्यहाँ रोबोटहरू खेल प्रदर्शन गर्नुका साथै मान्छेका आग्रह अनुसार कविता सुनाउने, संस्कृतका श्लोक भट्टयाउने र नृत्य देखाउने गर्दछन् । केही रोबोटले भद्र व्यक्तिका श्रीमतीलाई नृत्य गर्न अनुरोध

गरेपछि ती श्रीमतीहरू डराउछन् र रोबोटहरू रिसाउछन् । रोबोट रिसाएको देखेर एउटा रक्सीले मात्तिएको व्यक्तिले रोबोटलाई रक्सी छ्यापिदिन्छ र धकेलेर लडाएदिन्छ । त्यसपछि त्यहाँ जुडो कराँते रोबोटहरू आई निम्तारूहरूलाई पिट्छन् । वातावरण खतरनाक हुने देखेपछि एउटा व्यक्ति कन्ट्रोल रूममा गएर रिमोट कन्ट्रोलर बन्द गरिदिन्छ र सबै रोबोटहरू निर्जीव हुन्छन् । यही दृष्यसँगै कथा सकिएको छ ।

यो यन्त्रविज्ञानसँग सम्बन्धित यन्त्र मानव अर्थात् रोबोटहरूमा आधारित विज्ञानकथा हो । यस कथाले रोबोटहरूमा हुनसक्ने कार्य क्षमताको विकासलाई मुख्य विषय बनाएको छ । रोबोटमा विकास भएको आश्चर्य लाग्दा कार्य क्षमता नै यस कथाको वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि हो । रोबोटले भाषण गरेको, खेल देखाएको, कविता वाचन गरेको, संस्कृतका श्लोक कण्ठस्थ सुनाएको, नाँच प्रदर्शन गरेको तथा मान्छेसँग भगडा गरेको चित्रण यहाँ प्रस्तुत छ । मान्छेका सहयोगीका रूपमा निर्माण गरिएका यी यन्त्र मानवमा भविष्यमा यस्ता कार्य गर्ने क्षमताको विकास नगरिएला भन्न सकिँदैन । अतः यो विज्ञान सम्मत सोचाइ हो । यस कथाको अन्त्यमा रोबोट र मान्छेहरूको बीच भगडा भएपछि कुनै व्यक्तिले कन्ट्रोल रूममा गएर रिमोट कन्ट्रोलर बन्द गरिदिएको र रोबोटहरू निर्जीव भएको कुरा उल्लेख छ; तर रोबोटहरूको अस्तित्व सधैं मानव नियन्त्रित हुन्छ भन्न सकिँदैन । ती मानव नियन्त्रित नभई उल्टो मानवलाई नियन्त्रण गर्न पनि सक्छन् । यहाँ रोबोटको अस्तित्व मानव नियन्त्रित देखाउनुमा कथाकार विज्ञानकथाका हकमा केही अवैज्ञानिक ठहर्छन् । यो विज्ञानकथाको अन्तर्दृष्टिगत असफलता हो । यो उनको मुख्य कमजोरी हो ।

यो कथाले समेटेको विषय अवसानका विषयवस्तु हो । आधुनिक विज्ञानले विकास गरेका यन्त्र र प्रविधिले मानवीय जीवनमा ल्याइदिने भौतिक खतराको चित्रण यस कथामा छ । रोबोटहरूले मान्छेहरू माथि गरेका हमला र उनीहरूको छुट्टै वस्तीको चाहाना यसको उदाहरण हो । अन्त्यमा रोबोटहरू मानव नियन्त्रित देखाइए पनि उनीहरू मान्छेको नियन्त्रण भन्दा बाहिर भए मानवीय जीवनमा सड्कट आउन सक्ने कुराको चित्रण यस कथामा छ । अतः यो अवसानका विषयवस्तुमा केन्द्रित विज्ञानकथा हो ।

यो सरल विज्ञानकथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानवीय समाजमा पार्ने प्रभावमा यस कथाले जोड दिएको छ । रोबोटहरू विकसित हुँदै जादा मानव समाजमा यिनले के कस्ता प्रभाव पार्छन् ? भन्ने सामाजिक परिणामलाई जोड दिइएको यस कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति नकारात्मक टिप्पणी गरिएको छ । त्यसैले यो सरल विज्ञानकथा हो ।

आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति नकारात्मक टिप्पणी गर्दै निराशावादी धारणा राखेको छ ।

रोबोटहरूले मान्छेमाथि गरेको हमलाले आधुनिक रोबोटहरूले भनिष्यमा मान्छेलाई ध्वस्त बनाइदिनसक्ने सङ्केत गरेको छ । रोबोटहरूको अस्तित्वलाई मान्छेहरूले स्विकार्न नसकेको र सधैँ दाशका रूपमा हेर्ने गरेको टिप्पणी यहाँ कथाकारले गरेका छन् । आफू मात्र ठूलो हुँ भन्ने मान्छेमो घमण्डी र स्वार्थीपनमाथि पनि कथाकारले टिप्पणी गरेका छन् । कथाको अन्त्यमा मान्छे र रोबोटको भगडा उल्लेख गर्दै रिमोट कन्ट्रोलर रूम बन्द गरिदिएपछि सबै रोबोट निर्जिव भएको चित्रण गर्नुले यत्र सधैँ मानव नियन्त्रित हुनुपर्नेमा जोड दिइएको छ ।

यस कथामा मुख्य पात्रको प्रयोग छैन । पार्टीमा रहेका रोबोट तथा मान्छेहरूको वस्तुगत चित्रणमा कथा हिडाइएको छ । यहाँ रोबोटहरू यत्र पात्र र मान्छेहरू मानव पात्र हुन् । यो नेपालमा घटित घटना हो जुन कुरा कथामा स्पष्ट रूपमा खुलाइएको छ । यहाँ कथा कुन समयमा घटित घटनामा आधारित छ स्पष्ट रूपमा तोकिएको छैन । एउटा होटलमा भएको परिवेश यहाँ चित्रित छ । आन्तरिक भन्दा बाह्य भौतिक परिवेश यहाँ प्रधान छ ।

कुनै मुख्य पात्रको संवेगात्मक स्थितिमा कथा नहिडाइ कथाकारले पार्टीमा घटेका घटनाहरूको चित्रण गर्नुले यहाँ बाह्य वस्तुपरक दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ । यो विवरणात्मक प्रणालीमा रचिएको सरल ढाँचाको कथा हो । यहाँ प्रयोग गरिएको संवाद छोटो र आकर्षक छन् । वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्द खासै प्रयोग नभए पनि यहाँ गेट, कन्ट्रोल रूम, रिमोट कन्ट्रोलर, प्लीजजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । पि कोनेन ट्रिगेन, यो कोने पोइसी लिजन, होरेन जीजस्ता आश्चर्य लाग्दा भाषाका वाक्यांश र

डखभाष इम गरटेन

एम राइसटेनब्लुहर

दास इष्ट गेयम्युहर

जस्तो कवितांशका साथै एउटा सस्कृतको श्लोक यस कथामा प्रयोग गरिएको छ ।

मान्छे जतिनै विकसित भए पनि अर्काको अस्तित्व स्वीकार्न नसक्ने घमण्डी तथा स्वार्थी स्वभावको भएको सन्देश यस कथाले बोकेको छ । आफैँद्वारा विकसित गरिए पनि रोबोटहरूको अस्तित्व स्वीकार नगर्नु र तीनलाई सधैँ दाशको रूपमा मानिसले व्यवहार गरेको चित्रण गरी मान्छेले आफूलाई मात्र सर्वश्रेष्ठ ठान्ने प्रवृत्तिको उल्लेख यहाँ छ । त्यसैगरी यत्र मानवहरू मानव नियन्त्रित हुन नसकेमा मानव अस्तित्व सङ्कटमा पर्ने भएकोले यसका बारेमा सधैँ सचेत हुनुपर्ने सन्देश पनि यस कथाले दिन खोजेको छ ।

४.१०. मदनमणि दीक्षित (१९७९)

कथाकार मदनमणि दीक्षितको जन्म विक्रम संवत् १९७९ फागुण ६ गते काठमाडौंको गैह्रीधारामा भएको हो । वि.सं. १९९८ मा गीताको पहिलो अध्यायको प्यारोडी लेखेर यिनको नेपाली लेखनको श्रीगणेश भएको हो (अधिकारी; २०५१: ६७४) । २०१७ सालको साप्ताहिक समीक्षामा प्रकाशित 'आखिरी मुस्क्यान' शीर्षकको कथाबाट यिनले आफ्नो कथा यात्रा आरम्भ गरेका हुन् । ऐतिहासिक विषयवस्तुका कथा लेख्न मन पराउने दीक्षितले घटना प्रधान रचनाविधानमा वर्णणात्मक शैलीका दार्शनिक कथाहरू धेरै मात्रामा रचना गरेका छन् । वैदिक सभ्यता, वैदिक तथा पौराणिक कालको नेपाली अवस्था आदिप्रति अनुमान गरी सकेसम्म सुन्दर बनाइ प्रस्तुत गर्नु यिनको विशेषता हो (अधिकारी; २०५१: ६७५) । उनी कथाकार, उपन्यासकार, निबन्धकार तथा पत्रकार आदि बहुमुखी प्रतिभाका रूपमा परिचित छन् । भण्डै दुई दर्जन जति कृतिहरू प्रकाशित गरिसकेका दीक्षितका हालसम्म कसले जित्यो कसले हान्यो (२०२१), ग्याँस च्याम्बरको मृत्यु (२०२४) र जेण्डा (२०५१) गरी तिनओटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् ।

उपन्यास र कथाका क्षेत्रमा अत्यन्तै सफल मानिने मदनमणि दीक्षितको हालसम्म एउटा मात्र विज्ञानकथा प्रकाशित छ । जेण्डा (२०५१) मा सङ्ग्रहित 'कच, शुक्र र देवयानी' उनको एक सफल विज्ञानकथा हो । वैदिक तथा पौराणिक विषयवस्तुका कथा / उपन्यास लेख्ने विशेषता नै बनाएका दीक्षितको यो कथा पनि पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित प्रागऐतिहासिक विज्ञानकथा हो । यिनको 'ग्याँस च्याम्बरको मृत्यु' कथालाई मधुसूदन गिरीले विज्ञानकथाका वर्गमा राखे पनि यो विज्ञानकथा होइन । रेतनाको चुलो बोल्नुमा यहाँ कुनै वैज्ञानिक आधार प्रस्तुत नगरी खाली कल्पना रहेकाले यसलाई विज्ञानकथा मान्न सकिँदैन ।

४.१०.१. कच, शुक्र र देवयानी

'कच, शुक्र र देवयानी' मदनमणि दीक्षितद्वारा रचित जेण्डा (२०५१) कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित एक सफल विज्ञानकथा हो । यो पौराणिक मिथकका आधारमा तयार गरिएको विज्ञानकथा हो । 'कच, शुक्र र देवयानी' कथामा कथाकारले आधुनिक - भौतिक - यान्त्रिक युग र प्राचीन - आध्यात्मिक - आर्ष युगको सम्मिश्रण सुन्दर ढङ्गले गरेका छन् (घिमिरे; २०५१: ४१७) । आजभन्दा भण्डै एघार सय वर्षपछि अर्थात् विक्रमाब्द ३१७६ को समयको कल्पनामा आधारित यस कथामा कचले जीवन सञ्जीवनी, स्वर सञ्जीवनी र वस्तु सञ्जीवनी आविष्कार गरिसकेको तथा प्राणी पुर्वजन्म रूप पनि हेर्न सकिने तुल्याएको कुराको चर्चा गरिएको छ ।

लेजर कम्प्युटर सामु बसिरहेको कचको कम्प्युटर स्क्रीनमा देवयानी देखापरी श्रीपालयका

भेंडाका बारेमा शुक्राचार्यले बुझ्न पठाएको बताएको दृश्यसँगै यस कथाको कथावस्तु सुरु भएको छ । स्क्रीनबाट सम्बन्ध टुटेपछि देवयानीले शुक्रछेउ पुगी हजारौं वर्ष बिते पनि कचको हृदय सधैं कठोर भएको र प्रेम गर्न नजान्ने भन्दै संजीवनी विद्या दिएकोमा रिसाउछे । त्यसपछि कच र शुक्रका बीच लेजर कम्प्युटरको स्क्रीनमा अनेक वैज्ञानिक प्रविधिका बारेमा कुराकानी हुन्छ । शुक्र कच सामु कुरु क्षेत्रमा कृष्ण र अर्जुनका बीच भएको वार्तालाप सुन्न चाहेको बताउछ; तर कच यो युगमा महाभारत कालको युद्ध घटाउने पात्रहरूको पुनर्जीवन दिएर अर्को कुरु क्षेत्र आफूले बनाउन नचाहेको कुरा व्यक्त गर्छ । यसपछि देवयानी र शुक्र कचको प्रयोगशालामा प्रवेश गर्छन् र देवयानी कचप्रति आकर्षित हुँदै प्रेम प्रकट गर्छ; तर कच यसलाई नकारात्मक रूपमा लिन्छ । देवयानीले कचलाई प्रयोगशालामा एक्लो पारी यौन तृष्णा मेटाउन खोजेपछि टेस्टट्युबको युगमा यी क्रियाकलाप ठिक नहुने तर्क गर्छ । यसै क्रममा कचले बाहिर निस्केको शुक्रलाई बोलाउछ र श्रीपालयका भेंडाको खोजी कम्प्युटरका माध्यमबाट गर्न थाल्छ । भेंडा भेटिएपछि कचले ती भेंडालाई तिनको पूर्वजन्मको रूपमा परिवर्तन गर्न सकिने प्रविधिको विकास भइसकेकाले कुनै एकलाई रोज्न लगाउछ र त्यसलाई मानव रूप दिने बताउँछ । यसै क्रममा आँखा चिम्लेर शुक्रले कम्प्युटरको स्क्रीनमा हातले अङ्कित गर्छ । त्यस अङ्कित भेंडालाई कचले पूर्वमानव रूप दिएपछि स्क्रीनमा भेंडाको रूप बिलाएर मानव रूप देखापर्छ र देवयानीको माग बमोजिम त्यस मानवलाई कचले पुनर्जीवन प्रदान गर्छ । त्यो मानव अर्जुन जस्तै; तर नयाँ देदिव्यमान सौम्य पुरुषका रूपमा कचको प्रयोगशालामा उपस्थित हुन्छ । त्यस पुरुषलाई देखेर देवयानीले कचले दिएको सेतो गाउनले आफ्नो शरीरलाई राम्रैसित ढाकेको चित्रणसँगै कथा सकिएको छ ।

यो कथा पौराणिक मिथकीय पात्र र घटनालाई आधुनिक विज्ञानको रूप दिइ तयार पारिएको कथा हो । पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित शुक्रले कचलाई दिएको सञ्जीवनी विद्या आधुनिक युगमा विज्ञानको सूत्रमा परिणत गरी कचले पौराणिक युगका मानिस र प्राणीहरूलाई पुनर्जीवन प्रदान गर्न सफल भएको कुरा यहाँ वर्णित छ । कचले आफ्नो गुरु शुक्रलाई पुनर्जन्म दिएको चर्चा यहाँ छ । कच र शुक्र दुवै पौराणिक युगका मान्छे र प्राणीहरूको खोजी र पुनर्जन्ममा लागेको कुरा यस कथामा उल्लेख गरिएको छ । भविष्यमा विज्ञानले कम्प्युटरका माध्यमबाट स्वर सञ्जीवनी, वस्तु सञ्जीवनी तथा जीवन सञ्जीवनीको विकास गर्न सक्ने कल्पना यहाँ गरिएको छ । यी सबै सोचहरू विज्ञानसम्मत मान्यतामा अड्याइएको छ । त्यस्तै पौराणिक कालमा उल्लेखित घटनावलीलाई वैज्ञानिक मान्यता प्रदान गरी पुष्टि गर्नखोज्नु विज्ञानकथाका सन्दर्भमा विज्ञानसम्मत नै ठहर्छ । यस कथामा वर्णन गरिएका र पुनर्जन्म पाएका सबै पात्रको वैज्ञानिक आधार छ । ती सबैलाई पुनर्जन्म दिन

वैज्ञानिक कच सफल भएको छ । कचले भविष्यमा पुनर्जन्म पाएर जुन किसिमको कार्य गर्नसक्ने सम्भावनाको कल्पना यहाँ गरिएको छ त्यो विज्ञानकथाका सन्दर्भमा वैज्ञानिक नै ठहर्छ; तर यस कथामा कथाकारले कचले कुन वैज्ञानिक आधारमा जन्म पाएको हो सो खुलाएका छैनन् । यो उनको कमजोरी हो ।

विषयवस्तुका आधारमा यो प्रागऐतिहासिक विज्ञानकथा हो । परापूर्वकालमा विकसित समाजलाई भविष्यको कुनै समयमा फर्काउन खोजिएको कथावस्तु यस कथामा छ । वैज्ञानिक प्रयोग र प्रविधिबाट पौराणिक कालका घटनाहरूलाई स्क्रीनमा हेर्न, सुन्न तथा चाहेको व्यक्ति र प्राणीलाई पुनर्जन्म दिन सकिने विकास भइसकेको कल्पना यस कथामा गरिएको छ । यो कथाले पौराणिक घटना र पात्रलाई भविष्यमा आकलन गर्नसक्ने कल्पना गरी त्यस बेलाको समाजलाई प्रागऐतिहासिक समाजको मान्यता प्रदान गरेको छ । पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित घटनाहरू र पात्रहरू हाम्रा परापूर्वकालका घटना र पात्र हुन् भन्ने मान्यतामा यो कथा रचना भएकाले यो प्रागऐतिहासिक विज्ञानकथा हो ।

यो कथाले कचको प्रयोगशाला र सञ्जीवनी विद्याको चर्चालाई बढी जोड दिएको छ । मिथकीय कथावस्तुलाई उठाएर पनि विज्ञानको ज्ञान र उपकरणलाई यस कथाले जोड दिएकाले यो कथा ठोस विज्ञानकथाको निकट छ । हुनत आधुनिक विज्ञानको वैज्ञानिक सिद्धान्त, उपकरण र ज्ञानको आधारमा भन्दा मिथकीय आधारलाई यहाँ बढी प्राथमिकता दिइएको छ । सिद्धान्ततः यस कथामा उठाइएका कुराहरू पुष्टि हुन्छन् नै भन्ने छैन; तर यहाँ विज्ञानको सामाजिक तथा नैतिक परिणामलाई भन्दा विज्ञानको ज्ञान र उपकरणलाई बढी जोड दिइएका कारण यो ठोस विज्ञानकथा बनेको छ । त्यसै गरी विज्ञानको उन्नतिलाई यस कथाले सकारात्मक रूपमा लिएकाले पनि ठोस विज्ञानकथा कै वर्गमा राख्नुपर्ने हुन्छ ।

यो कथा आधुनिक वैज्ञानिक उन्नतिप्रति सकारात्मक छ । पुराणमा उल्लेखित घटना अनुसार त्यो युग अतिवैज्ञानिक युग भएको तथा आधुनिक विज्ञानले त्यसलाई पुष्टि गर्न सकिने कुरा यस कथाले चित्रण गरेको छ । भविष्यमा आधुनिक विज्ञानले पौराणिक कालीन मान्छे र प्राणीलाई पुनर्जन्म मात्र होइन पुर्वजन्मका रूपहरूको पनि जीवन दिन सफल हुनेछ र त्यो पौराणिक ग्रन्थकै भनाई अनुरूप हुने कुरा कथाकारले बताएका छन् । पौराणिक ग्रन्थ र आधुनिक विज्ञानको निकटतम् सम्बन्ध रहने कुरा उल्लेखित गरिएको यो कथा आधुनिक विज्ञान तर्फ सकारात्मक धारणा राख्ने आशावादी विज्ञानकथा हो ।

कच, शुक्र र देवयानी यस कथाका प्रमुख पात्रहरू हुन् । यी सबै पौराणिक मिथकीय पात्र भए पनि कथामा विज्ञानको विकासबाट पुनर्जन्म पाएका मानव पात्र हुन् । श्रीपालयमा यो घटना मङ्गलाब्द ७०४६ तथा विक्रपाब्द ३१४६ मा घटेको उल्लेख कथामा छ । कथामा श्रीपालयको कचको प्रयोगशालाको भौतिक परिवेशको चित्रणका साथै देवयानीका आन्तरिक उहापोहको परिवेशको चित्रण अत्यन्तै सुन्दर ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो कथामा कच, शुक्र र देवयानी सबै पात्रका भावना प्रतिक्रिया, विचार आदि समाविष्ट गर्दै ती पात्रहरूको आन्तरिक जीवनको चिनारी दिएकाले यो बाह्य सर्वदर्शी दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । यहाँ विवरणात्मक प्रणालीको प्रयोग गरिएको छ । केही छोटा, केही मझौला र केही लामा संवादको प्रयोग यस कथामा छ ।

वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग यस कथामा प्रशस्तै गरिएको छ । रेडियो सङ्केत, लेजर किरण, परावर्तित, ब्रह्माण्ड रेडियल एन्टेना, सत्यक्रिया, पराजीन, प्रतिपदार्थ (ANTI MATTER) फ्रिक्वेन्सी वेभ लेन्थ, LQ Sound Writer, लेजर रिफ्लेक्टर, दुरविन, रिमोट कन्ट्रोलर, रेडियल होरीजेन्टल एन्टेनायुक्त गामा-रे, सापेक्षतावाद, ग्याभिटेसन सिद्धान्त, गुरुत्वाकर्षण, परमाणुजस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली यस कथामा प्रयोग भएका छन् । यसका साथै स्क्रीन, लेजर, एन्टेना, एक्स-रे, जीन, फ्याक्स, लाइव्रेरी, वेभ-लेन्थ, बटन, स्टेपरिड-ह्याण्डिल, फोकस, कोअर्डिनेट, लेजर रिफ्लेक्टर, रिमोट कन्ट्रोलर, टेस्टट्युब, स्टेरियो हियरिङ्ग, रेडियल होरीजेन्टल, गामा रे जस्ता अङ्ग्रेजी शब्द शब्दावलीका साथै Anti world, ANTI MATTER, LQ sound writer, Gravitation जस्ता अङ्ग्रेजी लिपिका शब्द शब्दावलीको प्रयोग यस कथामा गरिएको छ ।

मुख्यतया यस कथामा वैज्ञानिक आविष्कारको पूर्वीय इतिहासलाई खोतल्ने कार्य गरिएको छ । हाम्रा पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित घटनावलीहरू, विचारहरू आधुनिक विज्ञानसम्मत भएको र भविष्यमा ती पुष्टि हुनसक्ने सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ । हाम्रा पौराणिक मूल्य र मान्यतालाई अन्धविश्वास मानिँदै आएको वर्तमान सन्दर्भमा त्यसलाई आधुनिक विज्ञान सम्मत ठहर्‍याउँदै पौराणिक ग्रन्थमा उल्लेखित मन्त्रलाई सूत्रमा परिणत गर्दै चरम वैज्ञानिक विकास गर्न सकिने सन्देश यस कथाले दिएको छ । प्रस्तुत कथामा आजको इलेक्ट्रोनिक दुनियाँका चमक दमक भित्र बूढापुराना पात्रको चरित्रलाई उदाङ्गो बनाउन सत्प्रयास गरिएको छ (घिमिरे; २०५१: ४१७) । यसका साथै देवयानीका माध्यमबाट नारीहरूको यौन मनोविज्ञानको विश्लेषण यस कथामा गरिएको छ ।

४.११. महेश्विक्रम शाह (२०२२)

विक्रम संवत् २०२२ साल भाद्र १५ गते अछाम जिल्लाको कालिमाटीमा जन्मेका महेश्विक्रम शाहले २०३६ सालको वार्ता साप्ताहिकमा 'आमा' शीर्षकको कथा छपाएर आफ्नो कथायात्रा थालनी गरेका हुन् । हालसम्म उनका सराहा (२०५३), सिपाहीको स्वास्नी (२०५९) र अफ्रिकन अमिगो (२०६०) गरी तीनओटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका कथामा सामाजिक यथार्थताका साथै मनोवैज्ञानिकता पनि भेटिन्छ । आञ्चलिकता, राष्ट्रिय अनुभूती, पीडा र यथार्थता उनले आफ्ना कथामा सजिव ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । शाहले कथा लेखनका साथै नाटकहरू पनि रचना गरेका छन् । नाटकको छुट्टै कृति हालसम्म प्रकाशन नभए पनि उनका नाटक मञ्चन भएको पाइन्छ ।

समसामयिक नेपाली कथा लेखनका कथाकार शाहको हालसम्म प्रकाशित कथाहरूमा 'प्रकृति र मान्छे', शीर्षकको कथा विज्ञानकथा हो । यो कथा २०५५ वैशाखको गरिमा मासिकमा प्रकाशित छ ।

४.११.१. प्रकृति र मान्छे

कथाकार महेश्विक्रम शाहद्वारा रचित 'प्रकृति र मान्छे' कथा मानवीय आविष्कारसम्बन्धी विज्ञानकथा हो । मान्छेले प्रकृतिलाई आफू अनुकूल बनाउदै लैजान थालेको छ र भविष्यमा वैज्ञानिकहरूले मान्छे पनि प्रयोगशालामा निर्माण गर्नसक्छ भन्ने कुराको चित्रण यस कथामा पाइन्छ । आजको वैज्ञानिक युगले मान्छेलाई प्रकृतिबाट टाढा पुऱ्याएको र कृत्रिमतामा हराउँदै जान थालेको सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

पढाईसँगै सहर पलायन भएको छोरो आविष्कारक बनेपछि बूढो बाबु उसलाई भेट्न गएको कथावस्तु यस कथामा समेटिएको छ । गगनचुम्बी महलहरू रहेको व्यस्त सहरको कुनै घरमा बसिरहेको बूढोले सहरमा हेरिरहँदा त्यहाँ प्राकृतिक सुन्दरता भेट्न नसके पछि छटपटाउँदै नातिको कोठामा छिर्छ । बूढोले गाँउको प्राकृतिक कुराहरू गर्दा नाति आश्चर्य चकित हुन्छ । सपनाहरूमा पनि देख्न नपाएका ती प्राकृतिक चीजका वर्णन नातिका लागि लोककथा बन्छन् । स्तनपान, गाईभैँसी, दूध, मह, आकाश, कर्कला जस्ता शब्द र वस्तु नातिका लागि नौला हुन्छन् । बूढाले आफ्नो छोरोका वालापनको कथा सुनाउदै जान्छ नाति आश्चर्य चकित पर्छ र कथा सुन्दै जाँदा नाति निदाउछ र त्यही निदाएको नातिलाई बूढोले काखमा लिएर छातीमा टाँस्छ । यसै बीचमा आविष्कारक छोरो आँउछ र बूढोको काखबाट नातिलाई लिएर जान खोज्दा बूढोले नातिलाई काखमा लिएर सुत्न चाहन्छु भन्छ । छोरोले 'भोलि बुबा' भन्दै नाति चाँहिलाई प्रयोगशालामा लैजान्छ । प्रयोगशालामा लगीकपडा खोल्दै नाति चाँहिको ढाडबाट व्याट्री निकाल्छ र "अहो ! कति छिटो यो रोबोटको व्याट्री डाउन भएछ" भन्दै व्याट्री चार्ज गर्न थाल्छ ।

मुख्यतया यो रोबोट विज्ञानसँग सम्बन्धित कथा हो । वैज्ञानिकहरूले भविष्यमा व्याट्रीबाट चल्ने मानव निर्माण गर्नेछन् र छोराछोरीका आवश्यकता पूर्तीगर्ने छन् भन्ने कुराको चित्रण यहाँ छ । रोबोट निर्माण वर्तमान सन्दर्भमा सफल भइसकेकोले पनि भविष्यमा प्राकृतिक मान्छे जस्तै लाग्ने र थाहै पाउन नसकिने रोबोटहरूको निर्माण गर्न वैज्ञानिकहरू सफल नहोलान भन्न सकिन्न । मान्छे अत्यन्त वैयक्तिक र आधुनिक बन्दैजाँदा त्यसप्रकारका रोबोटलाई छोराछोरीको रूपमा विकसित नगर्लान भन्न सकिदैन । अतः यहाँ कल्पनायोग्य तर्कपूर्ण विज्ञानको सन्दर्भ उल्लेख छ । यहाँ उल्लेखित रोबोटको सन्दर्भ नै यस कथाको मुख्य वैज्ञानिक सन्दर्भ हो र यहाँ उल्लेखित व्यस्त सहरी परिवेशले यस कथालाई वैज्ञानिक परिवेश दिन सफल छ ।

विषयवस्तुका दृष्टिले यो कथा सम्भावित सहरहरूको विषयमा लेखिएको कथा हो । वैज्ञानिक उन्नति र बढ्दो सहरीकरणसँगै भविष्यमा मान्छे गाँउ तथा प्राकृतिक सुन्दरताबाट धेरै टाढा हुनसक्ने कुरा यस कथाले उठान गरेको छ । बढ्दो सहरीकरणसँगै मान्छेले आकाश पनि देख्न पाउने छैन, व्यस्त सहरमा गाडी र विमानको आवाज मात्र सुनिने छ, भने माकुराको जालो जस्तै फिजाइका तारहरू मात्र देखिने छ । प्राकृतिक हरियाली र सुन्दरता त्यहाँ रहने छैन भन्ने कुराको चित्रण यस कथाले गरेको छ । बढ्दो सहरीकरणपछि मान्छे गाँउ जान छाड्ने छ, प्रयोगशालामा रोबोटको निर्माण गरी छोराछोरी बनाउने छ र ती छोराछोरीलाई गाँउले जीवनका कुरा लोककथा जस्तै बन्ने छ भन्ने कुरा यस कथामा पाइन्छ ।

स्वभावगत आधारमा यो सरल विज्ञानकथा हो । विज्ञान र प्रविधिको विवरण र ज्ञानको प्रचार गर्नु भन्दा विज्ञानले समाजमा पारेको प्रभावमाथि यस कथाले बढी जोड दिएको छ । विशेष विज्ञानका सामाजिक तथा नैतिक परिणामलाई जोड दिइएको यस कथामा मानवीय क्रियाकलाप र जिम्मेवारीलाई प्राथमिकता दिइएको छ । यो कथामा विज्ञानको नम्र आलोचना गर्दै यसले समाजमा पार्ने असरको टिकाटिप्पणी गरिएको कथा हो ।

विशेषतः यो कथा आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकासप्रति नकारात्मक विचार राख्ने निराशावादी स्वरको कथा हो । विज्ञान र प्रविधिले मान्छेलाई समाजबाट एकलो बनाउँछ र वैयक्तिक संसारमा रम्ने गराउँछ भन्ने धारणा यस कथामा छ । गाँउ र प्राकृतिक सुन्दरताको हरण भविष्यका सहरहरूले गर्नेछन् भन्ने धारणा यस कथामा छ । प्रदूषित सहरमा मान्छे एकलो हुनेछ, रोबोटलाई छोरा बनाएर परिवारहीन र ममताहीन बनी मान्छे सहरमै हराउने छ भन्ने विज्ञानप्रतिको निराशावादी धारणा यस कथामा छ ।

यस कथाको मुख्य पात्र बूढो (बाजे) हो । नाति (रोबोट) र छोरो यस कथाका सहायका पात्र

हुन् । बाजे गाँउको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हो भने नाति आधुनिक युगको सहरको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हो । छोरो गाँउमा जन्मेर हुर्किएको र सहर पलायन भएको सहरमुखी पात्र हो । बाजे र छोरो यस कथाका मानवीय पात्र हुन् भने, नाति रोबोट पात्र हो । पात्र नेपाली वा अनेपाली के हुन् किटाइएको छैन; तर बूढोले गरेको गाँउको चित्रणले नेपाली परिवेश र पात्र भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । स्पष्ट समय नतोकिएको यो कथा भविष्यका समयको कथा हो । यसमा दृष्यात्मक रूपमा सहरको परिवेशको चित्रण गरिएको छ भने वर्णनात्मक रूपमा गाँउको परिवेशको चित्रण छ ।

बूढो (ऊ) पात्रको केन्द्रीयतामा यो कथा हिडेको छ । अतः यो बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दु भएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणाली प्रयोग गरिएको यो कथामा छोटा र आकर्षक संवाद प्रयोग गरिएको छ भने बाजेको विवरणमा संवाद केही लामा छन् । भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर कथालाई आलङ्कारिक बनाउनु भन्दा सरल ढङ्गले यो कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग यहाँ खासै छैन । सुपरम्यान, फ्लाइड म्यान, टार्जन, कम्प्युटर - कार्टुन, प्रोग्राम जस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग यहाँ छ ।

आधुनिक विज्ञानले मानिसलाई प्रकृतिबाट टाढा पुर्याएको छ भन्ने कुरा यस कथामा चित्रण गरिएको छ । आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै भविष्यमा विकसित हुने सहरहरूमा मान्छेले आफ्नो प्राकृतिक गुण गुमाइसकेको हुनेछ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । प्रकृतिलाई आफू अनुकूल बनाउँदै लैजाने क्रममा भविष्यमा मान्छेले पशु पन्छी मात्र होइन मान्छे निर्माण पनि प्रयोगशालाबाट गर्नेछ र मानिसका आविष्कारलाई प्रकृति भन्दा महान बनाइदिने छन् भन्ने सन्देश पनि यस कथामा छ । पढेलेखेका मान्छेहरू सहरमुखी हुँदै जाने र सहर पलायन हुने कुरा चित्रण गर्दै आधुनिक विज्ञानले मान्छेलाई प्रकृतिबाट टाढा पुर्याएको तथा मान्छे कृत्रिमतामा हराउँदै अतिवैयक्तिक हुन थालेको सन्देश पनि यस कथाले बोकेको छ ।

४.१२. गोविन्दप्रसाद 'कुसुम' (२०११)

विक्रम संवत् २०११ साल, असोज २० गते, दाङ जिल्लाको हेकुलीमा जन्मेका गोविन्दप्रसाद 'कुसुम' नेपाली कथा साहित्यका समसामयिक युगमा देखापरेका कथाकार हुन् । हायु पिछ्छडिएको जाति (२०४५) खोज अनुसन्धान, पारिको अनुभव (२०६०) यात्रा संस्मरण र तन्द्रा भित्रको अतित (२०६०) कथासङ्ग्रह उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू हुन् ।

कथाकार गोविन्दप्रसाद 'कुसुम' का हालसम्म प्रकाशित कथाहरूमध्ये एउटा मात्र विज्ञानकथा 'वैज्ञानिक १३६ ए को डायरी' प्रकाशित छ । यो कथा विक्रम संवत् २०५६ को समकालीन साहित्य, पूर्णाङ्क ३४ मा प्रकाशित छ ।

४. १२. १. वैज्ञानिक १३६ 'ए' को डायरी

गोविन्दप्रसाद 'कुसुम' द्वारा रचित 'वैज्ञानिक १३६ ए को डायरी' आधुनिक विज्ञानको चरम उन्नतिको चित्रण गरिएको विज्ञानकथा हो । यस कथामा आजभन्दा भण्डै २६/२७ सय वर्ष पछाडिको समयको चित्रण छ । पृथ्वीको अलावा चन्द्रमा, बृहस्पतिमा वस्तीको विकास भइसकेको चित्रण यस कथामा छ र मङ्गल ग्रहमा पनि वस्ती बसाउन मान्छे आत्तुर भएको कुरा यहाँ उल्लेख छ । दैनिकी शैलीमा लेखिएको यो कथाले अवसानको विषयवस्तुलाई उठान गरेको छ । प्राविधिक विकाससँगै मानव स्वभावमा आएको परिवर्तन र प्रविधिले मानवमाथि नियन्त्रण जमाउँदै जान थालेको कुरा यहाँ चित्रित छ ।

सन् ४६६६ तिर चन्द्रमामा चर्चित वैज्ञानिक बन्न सफल भइसकेको वैज्ञानिक १३६ ए को डायरीलाई यस कथाको कथावस्तु बनाइएको छ । सन् ४६६६ जनवरी १ को डायरीमा सन् २००० मा रामबहादुर, चन्द्रप्रसाद, कृष्णप्रसाद भनी बोलाइने नाम त्यस समयमा परिवर्तित भई १३६, ४३३ जस्ता गणितीय भएको तथा अधिकारी, कोइराला, आचार्य जस्ता थर ए, जेडमा परिवर्तन भएको चर्चा गरिएको छ भने पुस्तकालय कम्प्युटर बनेको कुरा उल्लेख छ । यसै दिनको दैनिकीमा चन्द्रमामा वस्ती घना हुँदै गएकोले भविष्यमा त्यहाँको वातावरण विकिरणयुक्त एवं विषाक्त बन्ने अनुमान गरिएको छ । सन् ४६६६ जनवरी २ मा उसले चन्द्रमावासी र बृहस्पतिवासीका बीचमा Ray-war सुरु भएको कुरा उल्लेख गर्दै त्यस समयमा पारिवारिक संरचना माया प्रेम सम्भोग र बच्चा जन्माउने प्रकृत्यामा आएको परिवर्तनको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी सन् ४६६६ अगस्त ६ मा उसले मरिसकेको मानिसलाई पुनः जीवित गराउने कार्यमा सफलता मिलेको कुरा बताएको छ । यसै दिनमा उसले भविष्यमा मानिसका हातखुट्टा घट्टै गई लौरा जस्ता बन्ने, पेट खोक्रो बन्ने, टाउको शरीरका अपेक्षाभन्दा ठूलो हुने र औंला मोटा र लामा हुने कुरा बताएको छ । सन् ४७०० जुलाई २५ मा उसले रोबोट एफले लिङ्ग मैथुनको आह्वान गरेको; तर त्यसलाई उपेक्षा गर्दा रोबोट एफ रिसाएको चर्चा छ भने सन् ४७०० जुलाई २६ मा रोबोट एक्स रिसाउँदै वैज्ञानिक १३६ ए को हत्या गर्न अगाडि बढेको कुरा चित्रण गर्दै कथा टुङ्ग्याइएको छ ।

यो कथा भविष्यमा हुने मानव समाज र सभ्यताको विकाससँग सम्बन्धित छ । यसमा अत्यधिक वैज्ञानिक उन्नतिको चर्चाहरूको उल्लेख छ । यहाँ चन्द्रमा तथा बृहस्पतिको वस्तीहरूका चर्चा र रे-वार (Ray-war) को उल्लेखका साथै नाम, थर, नाता, प्रेम, सम्भोग र बच्चा पैदा गरिने कुराहरूमा आएको परिवर्तनका चर्चा पाइन्छ । यी सबै कुराहरू आधुनिक वैज्ञानिक सोच अनुरूप नै छन् । हाल प्रयोग गरिने रामबहादुर, चन्द्रप्रसाद र कृष्णप्रसाद जस्ता नाम तथा अधिकारी,

आचार्य, कोइराला जस्ता थर परिवर्तित हुँदै १३६ ए, ४३३ जेड, ३५१ वाइ हुन सक्ने सम्भावना यहाँ देखाइएको छ । सम्पूर्ण प्रणाली सूत्रवत बन्दै जाँदा नाम र थर गणितीय रूपमा प्रस्तुत गरिनसक्ने सम्भावना रहन्छ, जो विज्ञानसम्मत सोच हो । यस्तै नाता सम्बन्ध, प्रेम, सम्भोग र बच्चा पैदा गरिने प्रकृत्यामा वर्तमानका तुलनामा भविष्यमा ठूलो परिवर्तन आउने कुरा समाज विज्ञानको प्रकृत्या हो । त्यसैगरी चन्द्रमा र वृहस्पतिका वस्तीका चर्चा पनि यस कथाको वैज्ञानिक चर्चा हो । भविष्यमा यस्ता वस्तीहरूको विकास हुनसक्ने कल्पना गर्न सकिन्छ नै । यहाँ चन्द्रमा र मङ्गल ग्रहवासीबीच सौर्य किरणको माध्यमले किरणयुद्ध (Ray-war) हुन थालेको कल्पनाको उल्लेख छ । हातहतियारको विकसित रूपमा सौर्य किरणको विकास हुने तथा किरणयुद्ध हुने सम्भावना पनि विज्ञानसम्मत सोच नै हो । यस कथाको अन्त्यमा रोबोटले वैज्ञानिक १३६ ए को हत्या गर्न लागेको कुरा उल्लेख छ जो धेरैजसो कथामा प्रयोग गरिएको विषय पनि हो । यो वैज्ञानिक सोच अनुरूप नै छ । विकसित रोबोटबाट यस्ता कुरा कल्पना गर्न सकिन्छ ।

यस कथाले समेटेको विषयवस्तु अवसानका कथाहरूको विषयवस्तु हो । चरम वैज्ञानिक उन्नतिसँगै मान्छेका नाम, थर, नाता, प्रेम, सम्भोग र बच्चा पैदा गर्ने प्रकृत्यामा ठूलो परिवर्तन आउने कुरा यहाँ उल्लेख छ । यी कुरामा मानवीय गुण र सभ्यतामा आएका क्षयीकरण तथा मानवमा हराउँदै गएको मानवीय गुणको चित्रण छ । यन्त्र प्रविधिको विकासले समाज विकासमा पार्ने प्रभाव र त्यसले मानवीय गुणमा ल्याउने क्षयीकरणको चित्रण यहाँ छ । कथाको अन्त्यमा कथाकारले रोबोट एक्सले वैज्ञानिक ए को हत्या गर्न खोजेको चित्रण गर्दै प्रविधिले मानव सभ्यतामाथि ल्याइदिनसक्ने खतराको चित्रण गर्न खोजेका हुन् । यन्त्र मानवको विकाससँगै मानव सभ्यता बचाइराख्न तर्फ मानव सचेत रहनुपर्ने कुराको चित्रण यहाँ छ । अतः यो विषयवस्तुका हिसावले अवसानका कथाहरूको वर्गमा पर्ने कथा हो ।

यस कथाले आधुनिक विज्ञान र प्रविधिले मानव समाज र सभ्यतामा ल्याइदिनसक्ने परिवर्तनमा बढी जोड दिइएको छ, जसले गर्दा यस कथालाई सरल विज्ञानकथाको वर्गमा राख्न सकिन्छ । विज्ञानका अत्यन्त नौला र आश्चर्य लाग्दा परिवेश र घटनाको चर्चा यहाँ आए पनि मुख्यतया: कथाले वैज्ञानिक ज्ञान र विवरणलाई भन्दा विज्ञान र प्रविधिले मानव समाजमा पार्ने सामाजिक तथा नैतिक परिणामलाई बढी जोड दिएको छ । विज्ञान र प्रविधिले मानवीय गुण, विकासक्रम र वातावरणमा के कस्ता परिवर्तन ल्याउला ? र त्यसले तत्कालीन समाजमा के कस्ता असर पार्ला ? भन्ने चर्चा यस कथामा छ, र आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको नकारात्मक टिप्पणी पनि यसमा छ । अतः यो सरल विज्ञानकथा हो ।

यस कथाले आधुनिक विज्ञानप्रति निराशावादी धारणा राखेको छ । रोबोट एक्स ले वैज्ञानिक १३६ ए को हत्या गर्न लागेको दृष्य अन्त्यमा चित्रण गरी कथाले आधुनिक विज्ञानले मानवीय समाज र सभ्यतामा खतरा ल्याइदिने धारणा व्यक्त गरेका छन् । प्रविधिले मान्छेलाई नियन्त्रण गर्न सफल भयो भने मानवीय सभ्यता ध्वस्त हुने र उसको अस्तित्व सङ्कटमा पर्ने कुरा वैज्ञानिक १३६ ए को हत्या गर्न रोबोट एक्स तम्सनुबाट प्रमाणित हुन्छ । आधुनिक नाम थर, प्रेम, सम्भोग र बच्चा पैदा गर्ने प्रक्रियालाई कथाकारले नकारात्मक भनी टिप्पणी नगरे पनि उनी यी कुरामा सकारात्मक पनि छैनन् । अतः यो आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा राख्ने कथा हो ।

मानवीय मूल्य मान्यतामा आएको क्षयीकरण, प्राविधिक संस्कृति (Techno Culture) को चित्रण, अतिवैज्ञानिक तथा प्राविधिक समाजको चित्रण, समलिङ्गी सम्बन्धको चित्रण तथा नयाँ सभ्यता र संस्कृतिको चित्रण नै यस कथामा प्रस्तुत भएका उत्तरआधुनिक चेत हुन् । नाम र थरमा आएका परिवर्तन, चन्द्रमा र वृहस्पतिका मानववस्तीका कल्पना तथा बच्चा पैदागर्ने टेष्टट्युव प्रणालीले प्राविधिक संस्कृतिको चित्रण गर्दछ । त्यसैगरी रोबोटसँगको सम्भोग र किरणयुद्ध (Ray–War) ले उत्तरआधुनिक संस्कृतिको चित्रण गरेको छ । विज्ञान र प्रविधिको अत्याधुनिक विकासको अतिकल्पनाको प्रयोग पाइने यो कथा उत्तरआधुनिक चेत रहेको एक सफल कथा हो ।

यस कथाको मुख्य पात्र वैज्ञानिक १३६ ए हो । रोबोट एफ् र रोबोट एक्स यहाँ सहायक पात्रका रूपमा उल्लेखित छन् भने ३५१ वाई, ४३३ जेड, रोबोट एस् जस्ता पात्र गौण रूपमा यहाँ देखापरेका छन् । १३६ ए, ३५१ वाई, ४३३ जेड पात्र मानव पात्र हुन् भने रोबोट एफ्, रोबोट एक्स, रोबोट एस् यत्र पात्र हुन् । यी यत्र मानवका रूपमा कथामा देखापरेका छन् । यी सबै घटना चन्द्रमामा घटित घटना हो । यहाँ सन् ४६६६ जनवरी १ देखि ४७०० जुलाई २६ बीचको समयमा घटित घटनाहरूको चित्रण यसमा छ । स्पष्ट रूपमा समय तोकिएको यस कथामा वैज्ञानिक परिवेशको चित्रण उल्लेख्य रूपमा रहेको छ ।

यो कथा वैज्ञानिक १३६ ए (ऊ) पात्रको केन्द्रीयतामा हिडाइएको छ अतः यो बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दु प्रयोग गरिएको कथा हो । यो कथा डायरी प्रणालीमा रचना गरिएको छ । कथामा छोटो र आकर्षक संवादको प्रयोग गरिएको छ । भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर कथालाई आलङ्कारिक बनाउनु भन्दा सरल ढङ्गले यो कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस कथामा विकिकरण, Ray–War, टेलिपेथी, टेस्टट्युव, रासायनिक प्रकृया, जीवनकोष,

कण, इलेक्ट्रोन, प्रोटोन, ऊर्जा, प्रयोगशाला, रोबोटजस्ता वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीहरूको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी Ray–War, जस्तो अङ्ग्रेजी लिपिको शब्दका साथै टेलिपेथी, टेस्टट्यूब, इलेक्ट्रोन, प्रोटोन, सिस्टम, टेब्लेटका साथै एफ्, एस, वाइ, ए, जेडजस्ता अङ्ग्रेजी शब्दहरूको प्रयोग यहाँ गरिएको छ ।

आधुनिक विज्ञानको विकाससँगै मानव समाज र सभ्यतामा अत्यधिक परिवर्तन आउने कुरा चित्रण गर्दै विज्ञानका यन्त्रहरूबाट मानव नियन्त्रित हुनसक्ने तथा आधुनिक विज्ञानबाट मानवीय अस्तित्व सङ्कटमा पर्नसक्ने कुरा यस कथामा उठान गरिएको छ । आधुनिक विज्ञानको उन्नतिसँगै मान्छे, चन्द्रमा तथा बृहस्पतिमा वस्तीहरूको विकास गर्न सफल हुन त सक्ला; तर अन्त्यमा उसको अस्तित्व मानव निर्मित यन्त्रले ध्वस्त बनाइदिनसक्छ भन्ने कुरा यहाँ उल्लेख छ । आधुनिक विकाससँगै युद्धमा हुने आधुनिक विकास तथा मान्छेका नाम, थर र नातामा परिवर्तन प्रेमको स्वभाव तथा सम्भोग र बच्चा जन्माउने प्रकृया र स्वभावमा परिवर्तन आउने र मान्छे, यान्त्रिक बन्न विवश बन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

४.१३. इन्दिरा प्रसाईं (२०१४)

२०१४ सालमा दार्जिलिङमा जन्मेकी इन्दिरा प्रसाईंले २०३० को प्रेरणा पत्रिकामा ‘अस्विकृत पत्र’ शीर्षकको कथा छपाएर औपचारिक रूपमा आफ्नो साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ गरेकी हुन् । उनले कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध आदि विविध विधामा कलम चलाईरहेकी छिन् । कथा, कविता, उपन्यास, निबन्ध र सम्पादनका गरी २५ पुस्तकहरू प्रकाशित गरिसकेकी प्रसाईंका हालसम्म तीन कथासङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । मन सायद उघ्रँदै (२०५१), बयान (२०५५: लघुकथासङ्ग्रह) र दोस्रो सत्ता (२०६२) उनका प्रकाशित कथासङ्ग्रह हुन् ।

‘नौ नम्वरकी’ शीर्षकको कथा इन्दिरा प्रसाईंको एक सफल विज्ञानकथा हो । यो कथा प्रसाईंको दोस्रो सत्ता (२०६२) मा सङ्ग्रहित छ ।

४.१३.१. नौ नम्वरकी

नौ नम्वरकी कथा कथाकार इन्दिरा प्रसाईंको अत्यन्त मर्मस्पर्शी विज्ञानकथा हो । वैज्ञानिक आविष्कार र उन्नतिसँगै मानवीय मूल्य क्षिण हुँदै गइरहेको चित्रण यस कथाले गरेको छ । कृत्रिमतासँग मान्छे बाँच्न सक्दैन उसलाई प्राकृतिक गुणनै चाहिन्छ भन्ने कुराको उठान यस कथाले गरेको छ । यो कथा अवसानका कथाहरूसँग सम्बन्धित विज्ञानकथा हो ।

आर्थिक समस्याले गर्दा विदेश पलायन भएको नेपाली युवक रामबहादुरले भोगेको घटना यस कथाको कथावस्तु हो । विदेशी वैज्ञानिक प्रयोगशालामा काम पाएको रामबहादुरलाई

उसको मालिकले आर. वी. भनेर बोलाउछ । रामबहादुरको मालिक एउटा डाक्टर हो; तर ऊ विरामी जाँच्ने काम नगरी अनुसन्धानमा लागेको छ । वैज्ञानिक भनेर चिनिने रामबहादुरको मालिकले मान्छे उत्पादन गर्ने फर्म हाउस खोलेको छ । वैज्ञानिक प्रयोगशालामा जन्माइने ती फर्म हाउसका मानिसका निश्चित एक अङ्ग आँखा, हातखुट्टा, मृगौला, पाटेघर, मुटु आदि मात्र बलियो हुन्छ । विशेषतः कुनै पनि साधारण मानिसको कुनै अङ्ग फेरुपर्ने भएमा ती फर्म हाउसमा उत्पादित मानिसको अङ्ग निकालिन्छ र प्रयोग गर्न लगिन्छ । त्यसपछि अङ्ग निकालिएको मानिसलाई इन्सिनेटरमा हालेर पेलिन्छ । यही फर्म हाउसमा ती कृत्रिम खालका मान्छेलाई खाना खुवाउने र रखवारी गर्ने काम रामबहादुरले पाएको छ । यही फर्म हाउसमा उत्पादन भएकी नौ नम्बरकी एउटी युवतीलाई रामबहादुरले असाध्य मन पराउछ । आफू परदेशिएपछि पोइल हिडेकी स्वास्नी कमलीको भल्को रामबहादुरले नौ नम्बरकीमा पाउथ्यो । एक दिन रामबहादुरले नौ नम्बरकीलाई आफूले लैजान चाहेको कुरा मालिकलाई भन्छ । यो आइमाई उसलाई काम नलाग्ने बताउछ र चाहेमा लैजान सक्ने अनुमति दिन्छ । रामबहादुरले नौ नम्बरकीलाई आफ्नो कोठामा लैजान्छ र श्रीमती बनाएर भोग गर्छ; तर त्यो युवती प्रतिक्रियाहीन रहन्छे । ऊ आइमाई बन्दै बन्दिन् । यसबाट निराश रामबहादुर नौ नम्बरकीलाई फर्म हाउसमै फर्काइदिन्छ र कथा अन्त्य भएको छ ।

विशेषतः यो कथा चिकित्साशास्त्रसँग सम्बन्धित छ । कुनै प्रयोगशालामा मान्छेहरू उत्पादन गर्न सकिन्छ र उनीहरूका अङ्ग प्रत्यारोपणका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यता यस कथामा छ । टेस्टट्युव वेवी जन्माउन सफल भइसकेको वर्तमान वैज्ञानिक सफलता र पोल्ट्री फर्ममा माउ विना नै उत्पादन गरिने कुखुराका चल्लाहरूलाई हेर्दा भविष्यमा कुनै प्रयोगशाला भित्र काँचका भाँडाहरूमा मान्छे उत्पादन गर्न पनि नसकिएला भन्न सकिँदैन । अङ्ग प्रत्यारोपणको हालको सफलतालाई हेर्दा भविष्यमा अङ्ग प्रत्यारोपणकै उद्देश्यले यस्ता मान्छेहरू उत्पादन गर्न नसकिएला भन्न सकिन्न । यहाँ कथाकारले कल्पना गरेको वैज्ञानिक उन्नति विज्ञानसम्मत नै छ । यी कल्पना भविष्यमा सत्य प्रमाणित नहोलान भन्न सकिन्न । प्रयोगशालामा मान्छे उत्पादन गर्न सकिने चिकित्सा विज्ञानको वैज्ञानिक आविष्कारको मान्यतामा यो कथा आधारित छ ।

यो कथाले समेटेको विषयवस्तु अवसानका कथाहरूको विषयवस्तु हो । वैज्ञानिक उन्नति सँगै मानवीय स्वभावमा आउने पलायन र मूल्यहीनताको चित्रण यस कथामा छ । प्रयोगशालामा मान्छेहरू उत्पादन गर्न थालिएमा ती मान्छेमा प्राकृतिकपनाको हास हुने तथा दया, माया, स्नेहजस्ता गुणहरू मानिसमा लोप हुनसक्ने कुरा यस कथाले उठाएको छ । मुख्यतया मानवीय गुणमा भएको क्षयीकरणको चित्रण यस कथामा छ । मान्छे उत्पादन गरिनु र मारिनुमा कुनै प्रवाह नरहेको त्यस

प्रयोगशाला मानवीय मूल्य मान्यता विपरित सञ्चालित छ । एउटा अङ्ग मात्र बलियो भएका मान्छे उत्पादन गरिनु पनि मान्छेको प्राकृतिक गुणको क्षयीकरण नै हो । अतः यो कथा मानवीय गुणमा भएको क्षयीकरणको चित्रण भएको अवसानका कथाहरूको विषयवस्तुमा केन्द्रित विज्ञानकथा हो ।

यो कथाले उठान गरेको मुख्य कुरा वैज्ञानिक उन्नतिले ल्याएका सामाजिक तथा नैतिक परिणामसँग सम्बन्धित छ । विज्ञानले ल्याएको मानवीय गुणको परिवर्तन, मानवीय मूल्य मान्यताको परिवर्तनको चित्रण पाइने यस कथामा समाजशास्त्र, मनोविज्ञान र दर्शनशास्त्रको प्रयोग छ । वैज्ञानिक ज्ञान र उपकरणको सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्नु यस कथाको उद्देश्य होइन । विज्ञानको उन्नतिले समाजमा पार्ने असरको टिकाटिप्पणी गर्नु र मानवीय भविष्यमाथि प्रश्न खडा गर्नु यस कथाको उद्देश्य हो अतः यो ठोस नभई सरल विज्ञानकथा हो ।

वैज्ञानिक उन्नतिप्रति यो कथा सकारात्मक छैन । विज्ञानले मान्छेलाई मूल्यहीन बनाएको र विज्ञानले मानवीय सभ्यतामा क्षयीकरण ल्याएको धारणा यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ । विज्ञानमा कृत्रिमता हुन्छ त्यस कृत्रिमतामा मान्छे बाँच्न सक्दैन । उसलाई प्राकृतिकपन नै चाहिन्छ भन्ने कुराको चित्रण पनि यहाँ छ । अतः यो कथा वैज्ञानिक उन्नतितर्फ नकारात्मक सोच राख्ने निराशावादी विज्ञानकथा हो ।

यो कथा यौनमनोविश्लेषण गरिएको मनोवैज्ञानिक कथा पनि हो । घरको गर्जो टार्न विदेशिएको रामबहादुरको श्रीमती कमली पोइल हिड्नु, रामबहादुरलाई नौ नम्बरकी केटी देख्दा कमलीको भ्रमको आउनु, उसले मालिकसँग नौ नम्बरकी केटी माग्नु र कोठामा लागि भोग गर्नुले रामबहादुर भित्रको यौन कुष्ठाको चित्रण गर्छ । नौ नम्बरकी केटी रामबहादुरले भोग गर्दा पूर्ण आइमाई बन्न नसक्नु र उसले अर्को दिन त्यस केटीलाई फर्म हाउस फर्काउनुले रामबहादुरले तृप्ती प्राप्त गर्न नसक्नु नै हो । यहाँ लोग्ने मान्छे र स्वास्नीमान्छे अर्थात् भाले र पोथीबीच यौन क्रिडा मात्र भएर पुग्दैन त्यसमा दुवैले पूर्ण सन्तुष्टि प्राप्त गर्नुपर्छ भन्ने कुराको चित्रण पनि यस कथामा छ । अतः यो यौनमनोविश्लेषण गरिएको विज्ञानकथा हो ।

मानवीय मूल्यको क्षयीकरण, वैज्ञानिक प्राविधिक संस्कृतिको चित्रण, मानव भित्र बढ्दै गएको फ्रस्टेसन र कृत्रिमताले विस्थापित गर्दै गएको प्राकृतिकपनको चित्रण भित्र यहाँ उत्तरआधुनिक चेत भेटाउन सकिन्छ । मानव फर्म हाउस र त्यसको उपयोगको जुन कल्पना यहाँ गरिएको छ त्यसमा मानवीय मूल्यमा आएको क्षयीकरणको चित्रणमा साथै हाइपर रियालिटीको प्रस्तुति पाइन्छ । रामबहादुर विदेशमा काम गर्न गएको सन्दर्भमा उत्तर औपनिवेशिक सचेतना यो कथामा पाइन्छ; जसले गर्दा यो कथा उत्तरआधुनिक चेतयुक्त कथा बनेको छ ।

यस कथाको मुख्य पात्र रामबहादुर (आर. वी.) हो । यहाँ फर्म हाउसको मालिक साहेव र नौ नम्बरकी केटी सहायक पात्रका रूपमा देखापरेका छन् । कृष्णचन्द्र, रामचन्द्र आदि पात्र गौण पात्र हुन् । यहाँ सबै मानव पात्रको प्रयोग गरिएको छ । यीमध्ये नौ नम्बरकी पात्र प्रयोगशालामा उत्पादन गरिएकी पात्र हो । समय स्पष्ट रूपमा उल्लेख नभएको यो कथा नेपालदेखि बाहिरको कुनै विदेशी भूमिमा घटित घटना हो । मान्छे उत्पादन गर्ने फर्म हाउस र त्यसको वरपरको वातावरणको चित्रण पाइने यस कथामा रामबहादुरको आन्तरिक मनको उहापोहको चित्रण छ । अतः यस कथामा आन्तरिक तथा बाह्य दुवै परिवेशको चित्रण छ ।

मुख्यतया रामबहादुर (ऊ) पात्रको केन्द्रीयतामा यो कथा हिडेको छ । अतः यो कथा बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको कथा हो । विवरणात्मक प्रणाली प्रयोग गरिएको यो कथामा छोटा र आकर्षक संवादको प्रयोग गरिएको छ । भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाएर कथालाई आलङ्कारिक बनाउनु भन्दा सरल ढङ्गले यो कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग यहाँ खासै छैन; तर मेसिन, कमोड, फ्लस, फर्महाउस, स्टेथोस्कोप, क्वाटर र व्याचजस्ता केही अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग भने गरिएको छ ।

विज्ञानले मान्छेलाई उत्पादन गर्न सकिने बनाउन थालेको र भविष्यमा यस्ता कार्यले मान्छेलाई फर्महाउसमा पशुवत रूपमा विकसित गर्नसक्ने तथा मानवीय मूल्य र मान्यता विपरित मान्छेलाई उत्पादन गरी आवश्यक उपयोग गरिनसक्ने सम्भावनाको चित्रण यस कथाले गरेको छ । यस्ता कार्यबाट मानवीय मूल्य र मान्यतामा ह्रास आउनुका साथै मानव सभ्यतामा क्षयीकरण आउने सन्देश यस कथाले दिएको छ । सैद्धान्तिक तर्क दिँदै विज्ञानले मान्छेलाई प्रकृतितर्फ नै फर्काउछु भने पनि विज्ञानले मान्छेको प्राकृतिकपना नष्ट गर्दै कृत्रिमताको सिर्जना गर्ने सन्देश पनि यस कथामा छ । जातमा काला र गोरा, वर्गमा धनी र गरिबका रूपमा वर्गीकरण गरिए जस्तै भविष्यमा वैज्ञानिक उन्नतिले मान्छेलाई प्राकृतिक र कृत्रिम गरी दुई वर्गमा विभाजित गरिदिनसक्ने सन्देश पनि यस कथामा छ ।

पाँचौं-अध्याय

५. नेपाली विज्ञान कथाकारहरूको प्रवृत्ति र नेपाली कथामा यसको योगदान

नेपाली साहित्यमा विज्ञानकथा लेखन कार्य जेजति मात्रामा फस्टाउनु पर्ने हो त्यो रूपमा विकसित हुन सकिरहेको देखिँदैन । २०११ सालदेखि नै विज्ञानकथा लेखनथाले पनि विज्ञानकथालाई नै मुख्य क्षेत्र मानेर कथारचना गर्नेहरूको सङ्ख्या भने एकदमै न्युन छ । साच्चै भन्ने नै हो भने विज्ञानकथालाई मुख्य क्षेत्रमानेर कथारचना गर्ने कथाकारमा एक मात्र कथाकार सरुभक्त मात्र पर्दछन् । सरुभक्तपछि यो क्षेत्रमा योगदान दिने अर्का कथाकारमा विजय चालिसे पर्दछन् । उनका जम्माजम्मी पाँचओटा कथा प्रकाशित छन् । यी बाहेक केही कथाकारका २/३ ओटा कथा फुटकर रूपमा रचना गरेका छन्, भने धेरै जसो कथाकारहरूको एउटामात्र कथा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यी विज्ञान कथाकारहरूका जेजति कथा प्रकाशित छन्, तिनैका आधारमा यहाँ उनीहरूका प्रवृत्ति केलाउने प्रयास गरिएको छ ।

५.१ नेपाली विज्ञान कथाकारहरूका मुख्य विशेषताहरू :

शङ्कर लामिछाने

‘आत्माको मीमांसा’ (२०११) ‘ऊ कसको हो ?’ (२०११) र ‘माया नं ६५३’ (२०२५) शङ्कर लामिछानेका हालसम्म प्रकाशित विज्ञानकथाहरू हुन् । यिनैकथाका आधारमा हेर्दा उनका मुख्य विज्ञानकथागत विशेषताहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- । उनले सरल विज्ञानकथाहरू मात्र रचना गरेका छन् ।
- । यी सबै कथा चिकित्सा शास्त्रमा आधारित छन् ।
- । उनका विज्ञानकथामा मनोविज्ञानको सम्मिश्रण पाइन्छ ।
- । सबै कथामा मानव पात्रको मात्र प्रयोग गरिएको छ ।
- । उनका कथामा विज्ञानको विकासतर्फ आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा व्यक्त गरिएको छ ।
- । प्रयोगशीलता उनको अर्को विशेषता हो ।

विजय मल्ल

२०२० सालमा 'अन्तिम भोज' कथा लिई विज्ञानकथाका क्षेत्रमा देखापरेका विजय मल्लले 'अन्तिम भोज' (२०२०) 'प्रवेश निषिद्ध देश' (२०२१), 'इन्जिनियरको टाउको' (२०२५), गरी तीन विज्ञानकथा रचना गरेका छन् । उनका मुख्य विशेषताहरू निम्नलिखित छन् :

- । उनले यन्त्रविज्ञानमा आधारित कथाहरू रचना गरेका छन् ।
- । सबै कथा अवसानका विषयवस्तुमा आधारित छन् ।
- । उनी सरल विज्ञानकथाकार हुन् ।
- । उनका कथामा अतिकाल्पनिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ ।
- । आधुनिक हातहतियारलाई उनले आफ्नाकथाको कथावस्तुमा उपयोग गरेका छन् ।
- । उनका कथाले आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- । सबै कथामा आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग छ ।

कविताराम श्रेष्ठ

कवितारामका हालसम्म प्रकाशित विज्ञानकथाहरूमा 'यान्त्रिक यन्त्रणा' (२०३६) 'गिनीपिग' (२०३७) 'अस्वत्थामा उवाच' (२०३७) '२०५३ र फ्रयाङ्केस्टाइन' (२०४७) मुख्य रहेका छन् । उनका मुख्य विशेषताहरू निम्नलिखित छन् :

- । उनले विज्ञानका सिद्धान्तको उपयोग गरेर कथा रचना गरेका छन् ।
- । यी कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।
- । उनले नेपालीमा पहिलो पटक यन्त्र पात्रलाई सहायक पात्रको स्थान प्रदान गरी कथा रचना गरेका हुन् ।
- । उनका केही कथामा यौन तथा समाज मनोविज्ञानको प्रभाव पाइन्छ ।
- । सरल तथा स्वैरकाल्पनिक दुवैप्रकारका विज्ञानकथा रचना गर्ने कार्य उनबाट भएको छ ।
- । उनका केही कथा अवसान विषयवस्तुमा तथा केही कथा प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छन् ।
- । उनका कथामा भविष्यत् कालको परिवेशचित्रण पाइन्छ ।
- । उनले कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- । उनले नेपाली लोककथाको विषयवस्तुलाई पनि विज्ञानकथाका रूपमा प्रस्तुत गर्ने कार्य गरेका छन् ।

सरुभक्त

सरुभक्तका एक अभिनवको आत्मकथा सहित चारओटा विज्ञानकथाका कृतिहरू प्रकाशित छन् । छेरी ब्रह्माण्ड (२०४७), यामागल (२०५४) र पदार्थहरूको गीत (२०६३) उनका प्रकाशित विज्ञान-कथासङ्ग्रह हुन् । उनका मुख्य विशेषताहरू निम्नलिखित छन् :

-) दोस्रो चरणको विज्ञानकथा लेखन परम्परा भित्र्याउन सफल कथाकार ।
-) ठोस विज्ञानकथा लेखनको सुरुआत कर्ता ।
-) उनका कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा प्रकट भएका छन् ।
-) कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।
-) उनले अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार, ग्रहीय रोमान्स, अवसानका कथा तथा प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
-) कथामा नेपाली पात्र र परिवेशको पनि प्रयोग पाइन्छ ।
-) उनका कथामा अतिमानवीय पात्र, यन्त्र पात्र अन्यग्रहीय जीव पात्र, प्रयोग गरिएका छन् ।
-) उनका कथामा विविध कथा तत्त्वहरूको प्रयोग पाइन्छ ।
-) उनले कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली, अङ्ग्रेजी शब्दावली र गणितीय सुत्रात्मक भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।
-) कथामा अतिवैज्ञानिक परिवेशचित्रण पाइन्छ ।
-) उनी विज्ञानकथाको पूर्ण कृतिहरू प्रकाशित गर्ने हालसम्मका एक मात्र नेपाली कथाकार हुन् ।

रमेश विकल

‘प्रेषण र प्राप्ती’ (२०४५), ‘रोबोटले सपना देख्न थाल्यो भने’ (२०४५) र ‘के ऊ साँच्चै स्वर्ग गयो?’ (२०५१) रमेश विकल हालसम्म प्रकाशित विज्ञानकथाहरू हुन्। उनका मुख्य विशेषताहरू निम्नलिखित छन् :

विज्ञानकथाकार रमेश विकलका विशेषताहरू :

- । ठोस तथा सरल दुवैप्रकारका कथा रचना गर्ने कथाकार।
- । उनले कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा प्रकट गरेका छन्।
- । कथामा नेपाली पात्र र परिवेशको पनि प्रयोग पाइन्छ।
- । मुख्यतः उनले यन्त्र विज्ञानसँग सम्बन्धित कथाहरू रचना गरेका छन्।
- । उनका सबै कथामा वाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग पाइन्छ।
- । कथाको प्रस्तुतिमा वैज्ञानिक यथार्थतालाई भन्दा सपनालाई प्राथमिकता दिएको पाइन्छ।
- । उनका कथामा यन्त्र तथा मानव दुवैप्रकारका पात्रहरूको प्रयोग छ।
- । प्रायः अवसान विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन्।

गोरखबहादुर सिंह

गोरखबहादुर सिंहको ‘क र ख’ शीर्षकको एकमात्र विज्ञानकथा प्रकाशित छ। यसै कथाका आधारमा हेर्दा उनका विज्ञानकथागत विशेषता निम्नानुसार रहेका छन्।

- । उनले संवादात्म शैली अपनाएका छन्।
- । कथामा आलाङ्कारिक पात्र संयोजन पाइन्छ।
- । अवसानका विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन्।
- । उनी सरल विज्ञानकथाकार हुन्।
- । उनको कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ।
- । उनले आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा राखेका छन्।
- । कथामा यन्त्र तथा मानव दुवैप्रकारका पात्रहरूको प्रयोग गरेका छन्।
- । उनले कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली तथा अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग गरेका छन्।

विजय चालिसे

२०४७ सालमा 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' कथाबाट नेपाली विज्ञानकथा लेखन सुरु गरेका विजय चालिसेका 'प्रयोग/प्रत्यारोपण' (२०४७), 'विज्ञानको कैदी' (२०५८), 'सुपरअर्थ' (२०६१), 'प्रलयको तयारीमा' (२०६१), र 'वानर सेना' (२०६२) गरी पाँचओटा विज्ञानकथाहरू प्रकाशित छन् । उनका मुख्य विज्ञानकथागत विशेषता निम्नलिखित रहेका छन् ।

- । उनले संवादात्म तथा वर्णनात्मक दुवै शैलीको प्रयोग गरेका छन् ।
- । ठोस तथा सरल दुवैप्रकारका कथा रचना गरेका छन् ।
- । आधुनिक विज्ञानको विकारप्रति आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा प्रकट गरेको पाइन्छ ।
- । उनका कथामा अतिवैज्ञानिक परिवेशचित्रण पाइन्छ ।
- । कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन छ ।
- । नेपाली पात्र र परिवेशको पनि प्रयोग पाइन्छ ।
- । कथामा मानव, अतिमानवीय यन्त्र, अन्यग्रहीय जीव आदिप्रकारका पात्रहरूको, प्रयोग गरेका छन् ।
- । उनले अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार, अवसान आदी विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
- । कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली, अङ्ग्रेजी शब्दावली र गणितीय सूत्रात्मक भाषाको प्रयोग पाइन्छ ।

अमोद भट्टराई (अमोददेव भट्टराई)

'सृजना र दृष्टि' र 'औलाको आँखा र साँग्रिलाको खोजी' अमोद भट्टराईका प्रकाशित विज्ञानकथा हुन् । यी दुई कथाका आधारमा उनका विज्ञानकथागत विशेषता निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- । उनी सरल प्रकारका कथा रचना गर्ने कथाकार हुन् ।
- । उनले आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति आशावादी तथा निराशावादी दुवै धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- । कथामा अतिवैज्ञानिक परिवेश चित्रण पाइन्छ ।
- । कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।
- । उनले कथामा नेपाली पात्र पनि प्रयोग गरेका छन् ।

- । उनका कथामा मानव, यन्त्र, अन्यग्रहीय जीव आदिप्रकारका पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ ।
- । उनले अवसानका कथा र ग्रहीय रोमान्सका विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
- । उनका दुवै कथामा जापानी परिवेशलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

रमेश खनाल

‘रोबोटको मानवीय अस्तित्व’ (२०४८) रमेश खनालको एकमात्र प्रकाशित विज्ञानकथा हो । यसै कथाका आधारमा हेर्दा उनका विशेषता निम्नानुसार केलाउन सकिन्छ ।

- । उनी सरल प्रकारका कथा रचना गर्ने कथाकार हुन् ।
- । उनले आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- । कथामा नेपाली पात्र र परिवेशको पनि प्रयोग गरेका छन् ।
- । कथामा मानव र यन्त्र, पात्रको, प्रयोग पाइन्छ ।
- । उनले अवसान विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
- । उनका कथामा कम्जोर वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि छ ।
- । उनले कथामा वैज्ञानिक परिभाषिक शब्द खासै प्रयोग नगरे पनि अङ्ग्रेजी शब्दावलीको यथेष्ट प्रयोग गरेका छन् ।

मदनमणि दीक्षित

‘कच, शुक्र र देवयानी’ (२०५१) मदनमणि दीक्षितको एकमात्र विज्ञानकथा हो । यसै कथाका आधारमा उनका विज्ञानकथागत विशेषता निम्नानुसारका उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- । प्रागऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गर्ने कथाकार ।
- । उनी ठोस विज्ञानकथा रचना गर्ने कथाकार हुन् ।
- । उनले आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति आशावादी धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- । कथामा यौन मनोविज्ञानको प्रभाव पाइन्छ ।
- । उनका कथामा पौराणिक मिथकीय पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ ।
- । उनले कथामा पौराणिक परिवेशको आधुनिक प्रयोग गरेका छन् ।
- । कथामा बाह्य सर्वदर्शी दृष्टिविन्दुको प्रयोग पाइन्छ ।
- । कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली, अङ्ग्रेजी शब्दावली र गणितीय सूत्रात्मक भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।
- । उनले कथामा वैज्ञानिक आविष्कारको पूर्वीय इतिहासलाई खोतल्ने कार्य गरेका छन् ।

महेशविक्रम शाह

‘प्रकृति र मान्छे’ (२०५५) महेशविक्रम शाहको हालसम्म प्रकाशित एकमात्र विज्ञानकथा हो । यसै कथाका आधारमा उनका विज्ञानकथागत विशेषता निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- ।) उनी सम्भावित सहरहरूको विषयवस्तुमा आधारित कथा लेख्ने एकमात्र नेपाली विज्ञानकथाकार हुन् ।
- ।) उनले यन्त्रविज्ञानमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
- ।) उनी सरल विज्ञानकथाकार हुन् ।
- ।) उनका कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा पाइन्छ ।
- ।) कथामा मानव र यन्त्र पात्रको प्रयोग गरेका छन् ।
- ।) उनका कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।

गोविन्दप्रसाद ‘कुसुम’

कथाकार गोविन्दप्रसाद ‘कुसुम’को एउटात्र विज्ञानकथा ‘वैज्ञानिक १३६ ए को डायरी’ (२०५६) प्रकाशित छ । यस कथाका आधारमा उनका विज्ञानकथागत विशेषता निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ।) उनले कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा प्रकट गरेका छन् ।
- ।) कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।
- ।) उनले अवसान विषयवस्तुमा आधारित कथा रचना गरेका छन् ।
- ।) उनी सरल विज्ञान कथाकार हुन् ।
- ।) उनका कथामा उल्लेख्य वैज्ञानिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ ।
- ।) कथामा अतिमानवीय पात्र र यन्त्र पात्रको प्रयोग गरेका छन् ।
- ।) कथामा वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावली र अङ्ग्रेजी शब्दावलीको प्रयोग पाइन्छ ।
- ।) उनले कथामा अतिकाल्पनिकताको प्रयोग गरेका छन् ।

इन्दिरा प्रसाँई

‘नौ नम्वरकी’ (२०६२) शिर्षकको कथा इन्दिरा प्रसाँईको एकमात्र विज्ञानकथा हो । यसै कथाका आधारमा उनका विशेषता निम्नानुसार केलाउन सकिन्छ ।

- ।) उनी हालसम्मकै एकमात्र नेपाली महिला विज्ञानकथाकार हुन् ।

-)] उनी चिकित्साशास्त्रसँग सम्बन्धित कथा रचना गर्ने कथाकार हुन् ।
-)] उनका कथामा आधुनिक विज्ञानको विकासप्रति निराशावादी धारणा पाइन्छ ।
-)] कथामा उत्तरआधुनिकतावादी चिन्तन पाइन्छ ।
-)] उनका कथा अवसान विषयवस्तुमा आधारित छन् ।
-)] कथामा नेपाली पात्रको पनि प्रयोग गरेकी छिन् ।
-)] कथामा मानव तथा अतिमानवीय पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ ।
-)] कथामा विविध कथा तत्त्वहरूको प्रयोग पाइन्छ ।
-)] उनका कथामा अतिवैज्ञानिक परिवेश चित्रण पाइन्छ ।
-)] उनी सरल विज्ञान कथाकार हुन् ।
-)] कथामा यौन तथा समाज मनोविज्ञानको प्रभाव पाइन्छ ।

५.२ नेपाली कथासाहित्यमा विज्ञानकथाको योगदान

नेपालीमा विज्ञानकथा लेखिन थालेपछि यसले नेपाली कथा साहित्यमा नयाँ इतिहास निर्माण गर्दै कथा विधाको विकासमा थप टेवा पुऱ्याएको छ । आधुनिक युगका तीव्र विकास र चेतनास्तरलाई मध्यनजर गर्दै रचना गरिने यी कथाले नेपाली कथामा नयाँ-नयाँ आयाम थप्दै कथाकार र पाठकको चेतनास्तरमा बृद्धि गर्न थप मद्दत गरेका छन् । विज्ञानकथा लेखनपछि नेपाली कथा साहित्यले नयाँ-नयाँ शैली र स्वरूपहरूलाई ग्रहण गरेको पाइन्छ ।

विज्ञानकथाले नेपाली कथा साहित्यमा पुऱ्याएको मुख्य योगदान भनेको उत्तरआधुनिक चेतनाको विकास नै हो । नेपाली कथा साहित्यमा प्राविधिक संस्कृति (Tchno- culture) र विश्व भूमण्डलीकरण (Globalization) का प्रभाव, साइबर संस्कृतिका प्रभाव, अन्तरिक्षका नविनतम् खोज र अनुसन्धानका प्रभाव तथा अतिकल्पनिकता, बहुत्ववादी प्रवृत्ति, विखण्डनतावादी प्रवृत्तिकासाथै पुराना मूल्यमान्यताको विखण्डन र नविनतम् मान्यताको स्थापनाको प्रयोग, लेखनमा हाइपर रियालीटिको प्रयोग, केन्द्रभङ्गनताको प्रयोगजस्ता प्रयोग र प्रवृत्ति भित्र्याउन र विकास गर्न विज्ञानकथाले विशेष भूमिका निर्वाह गरेको छ । यी प्रयोग र प्रवृत्ति उत्तरआधुनिकवादका मुख्य विशेषता भएकाले नेपाली कथासाहित्यमा उत्तरआधुनिकवादी चेतना विकास गर्नुमा विज्ञानकथाको मुख्य योगदान छ ।

यिनै अभूतपूर्व विकासल ल्याएको वर्तमान विश्व परिवेशको चित्रण पाइने यी विज्ञानकथाले नविनतम् परिवेशचित्रणमा जोड दिँदै नयाँ-नयाँ पात्रको स्थापना गर्न सफल भएका छन् । ग्रामीण तथा सहरी जनजीवनका परिवेशचित्रणमै सीमित रहेका नेपाली कथामा जटिल प्राविधिक संस्कृतिको

परिवेश, अन्तरिक्ष तथा अन्तर्ग्रहीय परिवेश तथा सुदूरपूर्व र सुदूरभविष्यकालका परिवेशको चित्रण गर्ने कार्यको विकास यिनै विज्ञानकथाबाटै सुरु भएको हो । त्यसैगरी मानव र मानवेत्तर पात्रप्रयोग गरी कथाहरू रचना भईरहेका सन्दर्भमा विज्ञानकथा रचनापछि यन्त्र, अन्य ग्रहीय जीव र अतिमानव पात्रहरू खडा गरी कथारचना गर्ने कार्य सुरु भएको पाइन्छ । यसरी नयाँ-नयाँ परिवेश र नयाँ-नयाँ पात्रको स्थापना गराउन विज्ञानकथा सफल भएको छ ।

जब-जब नेपाली साहित्यमा यथार्थवादी युग स्थापित भयो त्यसपछि साहित्यमा कल्पनालाई नियन्त्रण गर्न थालियो । साहित्यमा कल्पनाको प्रयोग हुने भएपनि यथार्थवादी युगले कल्पनालाई लगाम लगाउन पुग्यो; तर जब विज्ञानकथाको आगमन भयो त्यसपछि यथार्थवादमा कल्पनाको नविनतम् प्रयोग हुन थाल्यो । विज्ञानका सैद्धान्तिक यथार्थतामा अतिकल्पनाको उडानलाई विज्ञानकथाले साहित्यमा फेरि भित्र्यायो । यसरी आधुनिक कथा साहित्यमा अतिकल्पनालाई स्थान दिने कार्य पनि विज्ञानकथाबाटै भएको पाइन्छ ।

विज्ञानकथा र स्वैरकाल्पनिक कथा भिन्नभिन्न भएपनि अतिकल्पनाको प्रयोगले यी दुवैप्रकारका कथा एकआपसमा निकै निकट मानिन्छन् । नेपाली कथा साहित्यमा विज्ञानकथा लेखनपछि स्वैरकाल्पनिक कथा लेखन प्रारम्भ भएको हो । विज्ञानकथाको अतिकाल्पनिक लेखनशैलीले नै स्वैरकाल्पनिक कथा लेखनलाई प्रेरणा प्रदान गरेका हो । साँच्चै भन्ने हो भने अतिकल्पनाको विकसित रूप नै स्वैरकल्पना हो अतः नेपाली स्वैरकाल्पनिक कथा लेखनको जन्ममा विज्ञानकथाले ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ । यसका साथै विज्ञानकथाको एक भेद स्वैरकाल्पनिक विज्ञानकथा लेखन-परम्परा पनि कायम हुनुले स्वैरकाल्पनिक कथा लेखनमा विज्ञानकथाले थप टेवा दिएको छ ।

यसरी अत्याधुनिक समयका वैज्ञानिक तथा सामाजिक विकासका आधारमा सुदूरभविष्यका कल्पनामा लेखिने विज्ञानकथाले नेपाली कथा साहित्यका नयाँ पुस्ताका पाठकलाई आकर्षण गर्न सफल भएको पाइन्छ । यो युग विज्ञान र प्रविधिको युग अर्थात् कम्प्युटर युग भएकाले युग सापेक्ष पाठकहरूलाई आकर्षण गरी कथा साहित्यको थप विकासमा टेवा दिन विज्ञानकथा सफल भएको छ ।

नेपाली कथा साहित्यमा उत्तरआधुनिक चेतनाको थप विकासमा, नवितम् परिवेश र पात्रहरूको प्रयोगको विकासमा तथा कथामा अतिकल्पनाको प्रयोगमा विज्ञानकथाले टेवा पुऱ्याएको छ । स्वैरकाल्पनिक कथा लेखनको विकासमा टेवा पुऱ्याउनुका साथै नयाँ पुस्ताका पाठको मन जित्न पनि विज्ञानकथा सफल छन् ।

छैठौँ-अध्याय

६. उपसंहार

पाश्चात्य साहित्यमा उन्नाइसौं शताब्दीमा छुट्टै अस्तित्व प्राप्त गरेको विज्ञानकथा नेपालीमा भने विक्रम संवत् २०११ सालपछि लेखिनथालेको हो । पाश्चात्य साहित्यमा विज्ञानकथा लेखन परम्परा मजबुत भएपछि नेपालीमा भित्रिएको हो । अङ्ग्रेजीमा science fiction story का रूपमा चिनिने यी कथा आधुनिक विज्ञानका ज्ञान, सिद्धान्त, प्रविधि र उपकरणमा आधारित हुन्छन् । विज्ञानका उन्नतिले भविष्यमा हाम्रो समाजमा ल्याउनसक्ने परिवर्तनहरूको चित्रण पाइने यी कथालाई विद्वानहरूले अनेकन प्रकारले परिभाषित गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ । यो साहित्यको विषय भएकाले भिन्न भिन्न किसिमले परिभाषित गरेपनि मुख्यतः यी कथामा पाइने अनिवार्य लक्षण भनेको वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि, काल्पनिकता तथा विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानवीय भविष्यमा पार्न सक्ने प्रभावको चित्रण नै हो ।

विज्ञानकथालाई कतिपय समालोचकहरू स्वैरकल्पनको एक भेद मानेका छन् भने कतिपय विद्वानहरूले एक छुट्टै विधा हुनुपर्ने धारण राख्दछन्; तर यो साहित्यको कथा विधाको एकप्रकारगत भेद हो । कथाको प्रकारगत भेद भएकाले कथाका ६ तत्त्वः कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, भाषाशैली र उद्देश्यका आधारमा नै विज्ञानकथाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । कथाका सम्पूर्ण तत्त्व यी कथामा पाईए पनि यी कथाका तत्त्वगत विशेषता भने अन्यकथाभन्दा भिन्न रहन्छ ।

विज्ञानकथालाई विषयवस्तुका आधारमा अन्तरिक्ष क्रियाव्यापार, ग्रहीय रोमान्स, सम्भावित सहरहरू, अवसानका कथाहरू, वैकल्पिक इतिहासहरू र प्रागऐतिहासिक कथाहरू गरी छ भागमा बाढ्न सकिन्छ । धारणाका आधारमा विज्ञानकथाहरूलाई आशावादी र निराशावादी कथा तथा स्वभावका आधारमा ठोस, सरल र स्वैरकल्पनात्मक गरी तीन भागमा बाढेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

नेपाली साहित्यमा २०११ सालपछि मात्र विज्ञानकथा लेखिन थालेको हो । विक्रम संवत् २०११ सालको प्रगति पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ मा प्रकाशित शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' कथाबाट नेपाली विज्ञानकथा लेखन-परम्परा सुरु भएको हो । यसरी २०११ सालबाट सुरुभएको विज्ञानकथा हालसम्म आइपुग्दा विभिन्न आरोह-अवरोह पार गरेको छ । विज्ञानकथा लेखन-परम्परामा देखापरेका प्रवृत्तिगत परिवर्तनका आधारमा यसलाई दुई चरणमा बाढेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । विक्रम संवत्

२०११ सालदेखि २०४३ सालसम्मको समयावधि नेपाली विज्ञानकथाको प्रथम चरण हो, भने २०४४ सालदेखि हालसम्मको समयावधि दोस्रो चरण हो ।

नेपाली विज्ञानकथा लेखनको प्रथम चरणमा (२०११-२०४३) देखापर्ने मुख्य कथाकारहरूमा शङ्कर लामिछाने, विजय मल्ल र कविताराम श्रेष्ठ पर्दछन् । सरल विज्ञानकथाहरू मात्र लेखिनु, सबै कथा पृथ्वीको परिवेशमा केन्द्रित रहनु, आधुनिक विज्ञानका चमत्कारिक पक्ष कमजोर रहनु, धरैजसो निराशावादी कथा लेखिनु तथा प्रागऐतिहासिक र अवसानका कथावस्तुलाई बढी जोड दिइनु यस चरणका कथाहरूको मुख्य विशेषता हुन् । यस चरणमा शङ्कर लामिछानेको 'आत्माको मीमांसा' (२०११) 'ऊ कसको हो ?' (२०११) र 'माया नं. ६५३' (२०२५) ; विजय मल्लको 'अन्तिम भोज' (२०२०) 'प्रवेश निषिद्ध देश' (२०२१) र 'इन्जिनियरको टाउको' (२०२५) तथा कविताराम श्रेष्ठको 'यान्त्रिक यन्त्रणा' (२०३६) 'गिनिपिग' (२०३७) 'अश्वत्थामा उवाच' (२०३७) कथा प्रकाशित भएका छन् ।

२०४४ सालमा प्रकाशित सरुभक्तको 'एक अभिनवको आत्मकथा' (२०४४) (विज्ञान उपन्यास तथा विज्ञानकथा सङ्ग्रह) बाट नेपाली विज्ञानकथा यात्राले दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको हो । यो चरण हालसम्म कायमै रहेको छ । सरल विज्ञानकथासाथै ठोस कथाहरू पनि लेखिनु, अन्तरिक्ष र अन्य ग्रहका परिवेशमा कथा रचिनु, वैज्ञानिक पारिभाषिक शब्दावलीको अधिकप्रयोग गरिनु, कथामा सफल वैज्ञानिक अन्तर्दृष्टि पाइनु तथा विज्ञानकथाका पूर्ण कृति प्रकाशन हुनु यस चरणमा मुख्य विशेषता हुन् । यस चरणका मुख्य कथाकारहरूमा सरुभक्त, विजय चालिसे, रमेश विकल, आमोददेव भट्टराई, मदनमणि दीक्षित, गोविन्दप्रसाद 'कुसुम' र पर्दछन् । यस समयावधिमा सरुभक्तका चार कथासङ्ग्रह- एक अविनवको आत्मकथा (२०४४) छोरी ब्रह्माण्ड (२०४७) यामागल (२०५४) र पदार्थहरूको गीत (२०६३) प्रकाशित भएका छन् । त्यसैगरी विजय चालिसेका 'प्रयोग / प्रत्यारोपण', सुपर अर्थ', 'प्रलयको तयारीमा', 'वानर सेना', कथा प्रकाशित भएका छन् । यस चरणका अन्य कथामा रमेश विकलको 'प्रेषण र प्राप्ति', 'रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने ?', 'के ऊ साच्चैँ स्वर्ग गयो ?' आमोददेव भट्टराईको 'सिर्जना र दृष्टि', र 'औंलाको आँखा र साँगीलाको खोजी'; मदनमणि दीक्षितको 'कच, शुक्र र देवयानी'; गोविन्दप्रसाद कुसुमको 'वैज्ञानिक १३६ ए को डायरी' र मुख्य छन् ।

नेपाली कथा साहित्यमा नविनतम् चेतयुक्त कथाहरू लेखनको विकासमा विज्ञानकथाले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । नेपाली कथा साहित्यमा उत्तरआधुनिक चेतनाको विकासमा यी कथाले थप टेवा दिएका छन् । कथा लेखनमा नविनतम् परिवेश र पात्रप्रयोग भित्र्याउने कार्य पनि यी

कथाहरूले गरेका छन् । यथार्थवादी साहित्यमा अतिकल्पनाको प्रयोगलाई कथाभिन्न पुनर्आगमन गर्ने कार्य पनि विज्ञानकथाबाटै भएको हो । नेपाली साहित्यमा स्वैरकाल्पनिक कथा लेखन पूर्व नै भित्रीसकेका यी कथा स्वैरकाल्पनिक कथा लेखनका प्रेरणा स्रोत बन्न पुगेको नेपाली कथाको इतिहासले देखाउँछ । वर्तमान युग विज्ञान र प्रविधिको युग अर्थात् कम्प्युटर युग भएकाले युग सापेक्ष पाठकहरूको मन जित्न यी कथाहरू सफल भएको पाइन्छ । विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा हुदै गएको अत्याधुनिक विकास र नेपाली कथाकारहरूले विज्ञानकथातर्फ बढाउदै गएको चासोले विज्ञानकथाको भविष्य उज्ज्वल देख्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ-ग्रन्थसूची

(क) पुस्तक

(अ) नेपाली

अधिकारी, कोमलनाथ (अनु.).

२०५१ कोमलगीता, द. सं. वाराणसी : नारायणप्रसाद आचार्य ।

अवस्थी, महादेव.

२०५५ नेपाली कथा भाग-२, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद.

२०४९ साहित्य प्रकाश, पाँ.सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

उप्रेती, डिल्लिराज.

२०२५ विज्ञानका कुरा : परमाणु र मानव समाज, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
कविताराम.

२०३६ कालो कथा, काठमाडौं : सार सङ्ग्रह प्रकाशन ।

२०३८ प्रलाप, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

गिरी वालिका र विदुर गौतम (सम्पा).

२०६१ बहुमुखी प्रतिभा : डा. कविताराम, काठमाडौं : दोभान प्रकाशन ।

गौतम, कृष्ण.

२०५६ रचनाको रोमाञ्च, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

चालीसे, विजय.

२०४७ प्रयोग/प्रत्यारोपण, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

२०५६ भग्न आस्थाको खण्डहर, काठमाडौं : साङ्ग्रह प्रकाशन ।

२०६२ अग्निचक्र, काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन ।

छेत्री, शरद.

१९८० ई. केही रेखाङ्कन : केही समालोचना, दार्जिलिङ : श्याम ब्रदर्स प्रकाशन ।

ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (सम्पा).

२०५९ नेपाली कथा र उपन्यास, काठमाडौं : एम. के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।

त्रिपाठी, वासुदेव.

२०५८ पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा, भाग १ र २, पाँ. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, वासुदेवर अरूहरू (सम्पा).

२०५८ नेपाली बृहत् शब्दकोश, पाँ.सं. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
थापा, हिमांशु.

२०५० साहित्य परिचय, चौ. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
दीक्षित, मदनमणि.

१९८५ ई. ग्यासच्याम्बरको मृत्यु, काठमाडौं : समीक्षा ।

२०५१ जेण्डा, काठमाडौं : नेपाल साहित्य गुठी ।
न्यौपाने, टङ्कप्रसाद.

२०४९ साहित्यको रूपरेखा, दो. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
प्रसाई, इन्दिरा.

२०६२ दोस्रो सत्ता, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
बराल, ऋषिराज र कृष्णप्रसाद घिमिरे (सम्पा).

२०६१, नेपाली कथा भाग-३ ते.सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम.

२०५६ उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
बराल, इश्वर र अरूहरू (सम्पा).

२०५५ नेपाली साहित्य कोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
भट्टराई, अमोद.

२०४७ हस्ताक्षर, ललितपुर : अदेभको व्यक्तिगत पुस्तकालय ।

२०५२ मसित पनि दुख्ने घाउ छ, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

२०६१ छातीमा टाप राखेर विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।
भट्टराई, गोविन्दप्रसाद.

२०३१ पूर्वीय काव्य सिद्धान्त, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
भट्टराई, गोविन्दराज.

२०६१ आख्यानको उत्तरआधुनिक पर्यावलोकन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
मल्ल, विजय.

२०५० परेवा र कैदी, दो. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

२०५२ एक बाटो अनेक मोड, चौ.सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
लामिछाने, शङ्कर.

२००४ ई. गौथलीको गुँड, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद.

२०५७ आधुनिक नेपाली समालोचना, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
शर्मा, मोहनराज.

२०५८ कथाको विकासप्रक्रिया, ते. सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद.

२०६१ पुर्वीय र पाश्चात्य साहित्यको सिद्धान्त, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
शाह, महेशविक्रम.

२०५३ सटाह, काठमाडौं : लक्ष्मी छापाखाना ।

२०५९ सिपाहीकी स्वास्नी, काठमाडौं : वगर फाउण्डेशन नेपाल ।
श्रेष्ठ, तारामान.

२०५४ विज्ञान शिक्षण भाग-१ काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा)

(२०४५) नेपाली कथाका समकालीन सन्दर्भहरू, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

२०६० नेपाली कथा भाग-४, दो. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

२०४१ नेपाली साहित्यका केही पृष्ठ, दो. सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
श्रेष्ठ, दयाराम र शर्मा, मोहनराज

२०४९ नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, चौ.सं. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
शर्मा भट्टराई, शरदचन्द्र.

२०५० माध्यमिक नेपाली गद्याख्यान, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

सरभक्त

(२०४४) एक अविनवको आत्मकथा, पोखरा : पोखरा जेसीज ।

२०४७ छोरी ब्रह्माण्ड, काठमाडौं : भारद्वाज प्रकाशन ।

२०५४ यामागल, काठमाडौं : तन्नेरी प्रकाशन ।

२०६३ पदार्थहरूको गीत, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

सिंह, गोरखबहादुर.

२०४९ भाषणको तयारी, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

सुनुवार, रमेश (अनु.).

२०६१ विज्ञान तथा प्रविधिको सचित्र इतिहास काठमाडौं : ओम पुन ।

सुवेदी, राजेन्द्र.

२०५६ स्नातकोत्तर नेपाली निबन्ध काठमाडौं : पाठ्यसामाग्री पसल ।

२०५७ स्नातकोत्तर नेपाली कथा, दो. सं. ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

(आ) हिन्दी

फोंडके, बाल.

२००६ ई. बीता हुवा भविष्य, चौ. सं. नयाँ दिल्ली : नेशनल बुक ट्रस्ट ।

यादव, राजेन्द्र.

१९८८ ई. कहानी स्वरूप और संवेदना, ते.सं. नयाँ दिल्ली : नेशनल पब्लिशिंग हाउस ।

वर्मा, धिरेन्द्र र अरूहरू (सम्पा).

१९८५ ई. हिन्दी साहित्यकोश भाग-१ ते.सं. वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।

शर्मा, ब्रह्मदत्त.

१९५८ ई. हिन्दी कहानियोंका विवेचनात्मक अध्ययन, आगरा : सरस्वती पुस्तक सदन ।

(इ) अङ्ग्रेजी

Abrams, M.H.

1993 **A Glossary of Literary Terms**, 6th. Ed. Bangalore : Prism Book PVT. LTD.

Cowie, A.P. Ed.

1992 **Oxford Advanced Learner's Dictionary**, Ind. Ed. Calcutta : Oxford University Press.

Crystal, David Ed.

2000 **The Cambridge Encyclopedia**, New York: Cambridge University Press.

Doren, Charles Van.

1992 **A History of Knowledge**, New York : Ballantine Book.

Glencoe Literature, 1976 New York: Glencoe McGraw-Hill.

Lohani, Shreedhar and others Ed.

1998 **Encounters**, Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.

Pringle; David. Ed.

1996 **The Ultimate Encyclopedia of Science Fiction**, Dubai: Carlton Books Limited.

Ross, Norman P.

1958 **The Martian Chronicles**, New York: Time Incorporated.

Smith, Curtis c. Ed.

1986 **Twentieth-century science-fiction writers**, Se. ed. London: James press.

The Encyclopedia Americana, International Edition, 1996 Vol. 24, Danbury: Grolier Incorporated international Headquarters.

The New Encyclopedia Britannica. 1990 Vol X 15th ed. U.S.A.:

Encyclopedia Britannica Inc.

Thornley, G.C. and Roberts, Gwyneth.

1994 **An Outline of English Literature**, Th. Ed. Calcutta : Orient Longman Limited.

(ख) पत्र-पत्रिका

अधिकारी, अच्युतरमण.

२०५१ *मदनमणिको व्यक्तित्वको समष्टि, उन्नयन*, (१६) काठमाडौं : उन्नयन प्रकाशन पृ. ६७२-६७७ ।

अधिकारी, लक्ष्मीशरण.

२०५२ *विज्ञान साहित्यका स्रष्टा र सिर्जना, मधुपर्क*, (२८।११।३२२) काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. ५-९ ।

अधिर, किशन थापा.

२०५९ *छयालीससालपछिका नेपाली कथाको एक दशक, समकालीन साहित्य*, (१२।३।४५) काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.१५८-१९९ ।

उप्रेती, संजीव.

२०६२ *डेरिडा, विनिर्माणवाद र साहित्य-सिद्धान्त तथा प्रयोगका पश्चिमेली परम्पराहरू, समकालीन साहित्य*, (१५-१६।४।५८) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.९४-९७ ।

एटम, नेत्र.

२०५९ *समकालीन नेपाली कथा : परिवेश र प्रवृत्ति, समकालीन साहित्य* (१२।३।४५) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.१३०-१४३ ।

कुमार, विजय (घिमिरे, रमेश अनु.)

२०६२ *ज्यँ बाङ्गिला : अतिरेकी यथार्थको युगमा, समकालीन साहित्य* (१५-१६।४।५८) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.१४६-१५२ ।

कुसुम, गोविन्दप्रसाद.

२०५६ *वैज्ञानिक १३६ 'ए' को डायरी, समकालीन साहित्य* (९।२।३४) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.८८-९२ ।

खनाल, रमेश.

२०४८ *रोबोटको मानवीय अस्तित्व, मधुपर्क* (२४।५) काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ.२८ ।

गिरी, मधुसूदन.

२०५९ *स्वैरकल्पना र नेपाली कथामा यसको प्रयोग, समकालीन साहित्य* (१२।३।४५) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.७१-९७ ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद.

२०५९ *नेपाली कथामा उत्तरआधुनिक चेतना, समकालीन साहित्य* (१२।३।४५) काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ.१०९-१२९ ।

घिमिरे, हरि.

२०५१ 'जेण्डा' को सतही अध्ययन, **उन्नयन** (१६) काठमाडौं : उन्नयन प्रकाशन पृ. ४१३-४२० ।
चञ्चल, विश्वम्भर.

२०५१ *बरथहवा*, **गरिमा** (१२।७।१३९) ललितपुर: साभा प्रकाशन पृ. १९-२५ ।
चालीसे, विजय.

२०५८ *विज्ञानको कैदी*, **गोधुली** (१२) वाराणसी : साहित्य सङ्गम पृ. २९-३२ ।

२०६१ *विज्ञानकथा र नेपाली विज्ञानकथा अध्ययनको आवश्यकता*, **दायित्व** (१८।५०) काठमाडौं :
दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठान पृ. १४४-११७ ।

२०६१ *प्रलयको तयारीमा*, **गोरखापत्र** पुस ३ काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. ख ।
दाहाल कृष्णप्रसाद.

२०५१ *कथाकार मदनमणि दीक्षितको 'जेण्डा' लाई सर्सरती हेर्दा*, **उन्नयन** (१६) काठमाडौं :
उन्नयन प्रकाशन पृ. ५४३-५५४ ।
दाहाल, तारामणि.

२०४२, *विज्ञान र साहित्य*, **गोरखापत्र** असार २२ काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. घ ।
नीरव, रोशन थापा.

२०५९ *नेपाली कथाको विकसक्रम*, **समकालीन साहित्य** (१२।३।४५) काठमाडौं : नेपाल राजकीय
प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ. २००-२२२ ।
भट्टराई, गोविन्दराज.

२०५९ *उत्तरआधुनिकतावादको सन्दर्भमा नेपाली आख्यान*, **समकालीन साहित्य** (१२।३।४५)
काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ. ३५-५२ ।
यात्री, बासु रिमाल.

२०२७ *"गौँथलीको गुँड"* : एक दृष्टि, **मधुपर्क** (३।६) काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. ७४-८५ ।
लामिछाने, शङ्कर.

२०११ *आत्माको मीमांसा*, **प्रगति** (२।१।७) ललितपुर: प्रगति प्रकाशन पृ. १७-३०

२०११ *ऊ कसको हो ?*, **प्रगति** (२।४।१०) ललितपुर: प्रगति प्रकाशन पृ. १२-२३
विकल, रमेश.

२०४५ *प्रेषण र प्राप्ति*, **गोरखापत्र** असार २५ काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. 'ख' र 'घ' ।

१९८८ ई. *रोबोले सपना देख्न थाल्यो भने ?*, **नियोजन** (१८।४) काठमाडौं : नेपाल परिवार

नियोजन सङ्घ पृ. २६-३५ ।

२०५१ के ऊ साँच्चै स्वर्ग गयो ? , गोरखापत्र भदौ ११ काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान पृ. ख ।
शाह, महेशविक्रम.

२०५५ प्रकृति र मान्छे गरिमा (१६।५।१८५) ललितपुर: साभा प्रकाशन पृ. ६१-६८ ।
सुवेदी, राजेन्द्र .

२०५९ समसामयिक कथाप्रवृत्ति र प्रगतिवादी कथाको प्राप्ति, समकालीन साहित्य (१२।३।४५)
काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ. २८-३४ ।

(ग) शोध-पत्र/कार्यपत्र

अधिकारी, गङ्गाप्रसाद.

२०४६ नाटककार मोहनराज शर्माको नाट्यकृतिहरूको विश्लेषण, (स्नातकोत्तर अप्रकाशित
शोधपत्र), कीर्तिपुर : नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि.।

अधिकारी, भरतराज.

२०५३ कथाकार मदनमणि दीक्षितक, (स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र), कीर्तिपुर : नेपाली
केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि.।

ओझा, रामनाथ.

२०४९ शङ्कर लामिछानेको निबन्धकारिताको अध्ययन (स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र),
कीर्तिपुर : नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि. वि.।

खत्री, विष्णुकुमार.

२०५८ नेपाली बाल साहित्यमा विजय चालिसेको योगदान, (स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र),
प्रदर्शनीमार्ग : रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, त्रि. वि.।

गिरी, महेन्द्रप्रसाद.

२०३२-२०३४ साहित्यकार शङ्कर लामिछानेको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन, (स्नातकोत्तर
अप्रकाशित शोधपत्र), कीर्तिपुर : स्नातकोत्तर शिक्षण समिति कीर्तिपुर

बहुमूखी क्याम्पस ।

चापागाई, निनु.

२०६१ उत्तरआधुनिकतावादमा अन्तर्निहित विचारहरू, (कार्यपत्र) काठमाडौं : प्रगतिशील लेखक
सङ्घ, नेपालद्वारा आयाजित विचारगोष्ठीमा प्रस्तुत ।

दाहाद, सरोज.

२०५५ विजय चालिसेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व, (स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र),
कीर्तिपुर: नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि.।

भट्टराई, रमेशप्रसाद.

२०६१ उत्तरआधुनिकतावाद र यसको मूल स्वरूप, (कार्यपत्र) काठमाडौं : प्रगतिशील लेखक सङ्घ,
नेपालद्वारा आयोजित विचारगोष्ठीमा प्रस्तुत ।

शर्मा, पञ्चप्रसाद,

२०४४ भैरव अर्यालका निबन्धमा हास्यव्यङ्ग्य, (स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र), कीर्तिपुर :
नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि.।

श्रेष्ठ, दयाराम.

२०३८ नेपाली कथा र यथार्थवाद, (विद्यावारिधि अप्रकाशित शोधपत्र), कीर्तिपुर : नेपाली केन्द्रीय
विभाग, त्रि. वि.।

(घ) वेभ साइट

<http://site.Ebrary.com>

<http://proquest.umi.com>

<http://www.sciencefiction.com>

<http://www.toyscience.info>

<http://www.beansuniverse.com>

<http://www.larnafox.com>